

Barraques

La Barcelona informal del segle xx

Mercè Tatjer i Cristina Larrea (editores)

Barraques
La Barcelona informal
del segle xx

Barraques **La Barcelona informal** **del segle xx**

Mercè Tatjer i Cristina Larrea (editores)

Ajuntament de Barcelona
Institut de Cultura

Aquest llibre aporta una visió rigorosa del que va ser un problema de gran impacte social, urbanístic i polític a la Barcelona del segle xx. És el resultat de quatre anys de recerca d'un grup d'historiadors i antropòlegs novells que han comptat amb l'ajut de diverses institucions.

Durant bona part del segle passat, al paisatge urbà de Barcelona, juntament amb les joies del modernisme, van conviure també milers de barraques en les quals habitaven ciutadans i ciutadanes que no disposaven de les mínimes condicions de salubritat i que centraven els seus esforços quotidians a accedir als serveis elementals, com l'aigua o l'electricitat.

Amb més o menys intensitat, la lluita contra el barraquisme va concentrar els esforços de la política municipal durant el segle xx; però no va ser fins a l'arribada dels ajuntaments democràtics que se'n va aconseguir l'eradicació total i el reallojament dels habitants.

Fa només dues dècades que Barcelona va enderrocar les últimes barraques, i avui ens sembla inconcebible que a la nostra ciutat milers de persones visquessin en condicions tan infrahumanes. Aquest llibre ens recorda que, entre d'altres, espais de Sant Martí, l'Eixample, Sant Antoni, les Corts o Montjuïc han patit el fenomen en diferents moments del segle xx.

El barraquisme va estar associat a les grans onades migratòries que va viure la ciutat durant el segle passat, l'eradicació total va ser complexa i va requerir voluntat d'integració, així com un esforç continuat de les administracions i grans dosis de diàleg amb la ciutadania. L'experiència adquirida en la resolució d'aquesta xacra ens ha de servir de guia davant dels nous i complexos problemes socials de la ciutat del segle XXI.

Jordi Hereu
Alcalde de Barcelona

El Museu d'Història de Barcelona ens presenta un excel·lent treball de recerca sobre el barraquisme de la ciutat al segle xx que és fruit de l'entusiasme dels seus autors i autores per conservar viva la memòria d'un fenomen que va ocupar la major part de la història de Barcelona del segle passat.

Es tracta d'un plantejament interdisciplinari en què la història, la geografia urbana i l'antropologia s'uneixen per explicar amb detall què va representar el barraquisme per a la ciutat i com va ser la vida en aquestes aglomeracions on s'amuntegaven milers de persones, gairebé sempre procedents de la immigració peninsular.

Els autors i autores han investigat a fons la història de les barraques, la gènesi del fenomen, la distribució dels diferents nuclis al llarg dels anys, l'acció —i omisió— de les institucions per eradicar-les, i l'organització i la lluita dels veïns pel dret a un habitatge digne.

D'altra banda, l'antropologia, mitjançant l'ús d'entrevistes a fons, ens aporta la visió humana del fenomen. Per mitjà de la veu dels seus habitants, podem fer-nos una idea de què volia dir viure a les barraques i de com fou la lluita dels barraquistes per la seva dignitat. Una lluita que fins en moments de forta repressió política va acabar donant fruits. Malgrat tot, però, la supressió total del barraquisme només fou possible amb l'arribada de la democràcia.

L'exhaustivitat de les fonts consultades, la profunditat de l'anàlisi i les diverses perspectives d'un fenomen que es va perllongar durant tant de temps a Barcelona, fan d'aquest llibre una obra de referència. Sens dubte, és d'obligada lectura per apropar-se a una realitat de la nostra ciutat coneguda insuficientment malgrat la seva importància. Una realitat davant la qual a vegades es va treballar més per amagar-la que no per eliminar-la.

Jordi Martí i Grau
Delegat de Cultura

11 **La ciutat informal**

Joan Roca

15 **L'estudi interdisciplinari del barraquisme**

Cristina Larrea i Mercè Tatjer

Creixement urbà i barraquisme

23 **Les barraques i l'infrahabitatge en la construcció de Barcelona, 1914-1950**

José Luis Oyón i Borja Iglesias

37 **Barraques i projectes de remodelació urbana a Barcelona, de l'Eixample al litoral (1922-1966)**

Mercè Tatjer

61 **Barraques i polígons d'habitatges en la Barcelona del segle xx**

Amador Ferrer

El món de les barraques

83 **L'ocupació, la construcció i la vida a les barraques**

Maximiliano Díaz Molinaro

107 **L'acció social en els barris de barraques**

Oscar Casasayas

129 **El pas de les barraques als habitatges socials, 1940-1990**

Xavier Camino i Pilar Díaz

Combats per l'eradicació

159 **La intervenció de l'Administració en el barraquisme**

Jaume Camallonga

167 **Les lluites veïnals: el barri del Carmel**

M. Custodia Moreno

Exposició *Barraques. La ciutat informal*

179 **El primer barraquisme. Anys vint i trenta**

209 **La consolidació del barraquisme. Dels anys quaranta als setanta**

263 **El barraquisme marginal. Anys vuitanta**

283 **Relació de documents**

292 **Nota sobre els autors**

La ciutat informal

Joan Roca i Albert

Les ciutats, l'empenta comercial de les quals va propiciar l'alba de la modernitat a la baixa edat mitjana, van tenir de nou un paper decisiu en la configuració del món industrial. En alguns casos, la industrialització va crear urbs noves. En molts altres, va engrandir de manera fins llavors inimaginable ciutats que ja existien, com Barcelona. En tots els casos, però, les dificultats per fer front als moments de creixement ràpid i intens han representat una qüestió fonamental al llarg del temps.

A Barcelona, el problema del creixement va generar a mitjan segle XIX una reflexió sense parió a Europa i va donar lloc a la més elaborada proposta de planificació i gestió urbana al continent: el Pla d'eixample i reforma interior d'Ildefons Cerdà, que preveia, més enllà de la muralla, la multiplicació per deu de la superfície urbana de la ciutat. Barcelona i el Pla d'eixample foren la base de les anàlisis de Cerdà a la *Teoría general de la urbanización*, on abordava com a qüestions cabdals tant la funcionalitat de l'espai urbà per moure's i produir com la formació de l'espai públic i la creació d'habitatge saludable. L'infrahabitatge havia acompanyat la Revolució Industrial des dels seus inicis i Cerdà partia de la constatació d'aquest fet mitjançant les seves precises estadístiques sobre habitatges i habitants a la ciutat de Barcelona dins de muralles.

Els nous instruments per al creixement planificat es revelaren, tanmateix, insuficients per resoldre el problema, en bona mesura perquè la construcció depenia de la iniciativa privada que buscava, com és obvi, el màxim benefici. En conseqüència, aviat aparegueren nous barris i suburbis més enllà de l'àrea regida pel Pla d'eixample, com en el cas del Poble-sec. Però d'una manera o altra, entre les noves construccions a l'àrea del Pla Cerdà, les dels barris del seu entorn i la persistència de l'ús intensiu dels malsans habitatges del nucli antic, la ciutat formalitzada absorbia un augment demogràfic sostingut. Fins que al segle XX l'acceleració del creixement i la precaríssima condició dels nouvinguts a la metròpoli varen desbordar aquests mecanismes i van començar a aparèixer àrees cada cop més extenses de fràgils habitatges bastits pels seus mateixos habitants. S'estenia el barraquisme. I si a les primeres dècades del segle el barraquisme anava associat a la més extrema precarietat social, no trigà a afectar també les classes treballadores en general, com a resultat de l'absoluta manca d'habitatge disponible.

En les dècades centrals del segle XX i durant gairebé mitja centúria, el barraquisme no fou, doncs, un mecanisme marginal de creixement, sinó que formà part dels mecanismes «centrals» d'expansió urbana de la metròpoli.

Molts barraquistes —que sovint preferien ocultar el lloc on vivien— treballaven a les indústries, al comerç i al servei domèstic, i amb el temps s'organitzaven de la millor manera possible per reclamar uns serveis mínims i, alhora, per mirar d'aconseguir un allotjament digne. Heus aquí la diferència fonamental entre el barraquisme, considerat com a situació provisional pels seus habitants, i l'autoconstrucció, que també va ser una forma molt important de creixement —en especial als municipis de la perifèria metropolitana— però que es caracteritzava per la seva voluntat de permanència per la via de la regularització urbanística i de la millora progressiva de l'habitatge.

Així doncs, el creixement metropolità de la Barcelona del segle xx no pot explicar-se sense incloure-hi, junt amb la ciutat formal, una vertadera —tot i que molt menor— «ciutat informal». I no es pot deixar de considerar aquesta ciutat informal com un fenomen cabdal de la història urbana contemporània, amb una notable capacitat dels seus protagonistes per autoorganitzar-se i per dissenyar amb racionalitat i economia de mitjans, en funció dels materials disponibles, espais d'habitatge i de carrer. Així es podrà veure ben aviat a l'espai patrimonial MUHBA Turó de la Rovira, on, a partir de la reocupació dels espais i de les estructures de la bateria de defensa antiaèria, es va formar a la postguerra un poblat culturalment vinculat a formes urbanes típiques del sud d'Espanya, conegut com a barri de Los Cañones, el basament del qual s'ha recuperat gràcies a recents treballs arqueològics.

Els habitants del Turó de la Rovira i altres nuclis de barraquistes al Carmel, ben organitzats, varen rebutjar diverses propostes de real·lotjament i varen preferir aguantar més anys *in situ*, amb l'objectiu d'aconseguir nous habitatges vora els vells nuclis barraquistes. Finalment ho aconseguiren. Radicalment diferent era, per aquelles mateixes dates de finals dels vuitanta, la situació en alguns altres nuclis de barraques que també vivien llavors els seus darrers dies, com el Camp de la Bota i la Perona, on quedava una població marginalitzada provinent en molt casos d'altres nuclis de barraques, que no tan sols requeria allotjament sinó també mesures intenses d'assistència social.

Per tal de situar la ciutat informal com un mecanisme rellevant en l'expansió urbana del segle xx, convé no confondre, com de vegades es fa, entre barraquisme i infrahabitatge. Algunes metàfores punyents, com la de «barraquisme vertical», emprada en dècades passades per qualificar alguns polígons residencials de la perifèria, o la de «barraquisme encobert», per parlar d'infrahabitatge, poden resultar molt eficaces mediàticament però poden conduir a la confusió conceptual.

Infrahabitatge i barraquisme són conceptes superposats que convé distingir. El barraquisme és una modalitat d'infrahabitatge, sí, però amb característiques pròpies, sobretot quan esdevé un fenomen urbà extens, amb formes de socors mutu i de reivindicació específiques dins del barri i amb una

Els nuclis barraquistes del Carmel. En primer pla, el barri construït sobre la bateria antiaèria del Turó de la Rovira

Treballs arqueològics a la bateria antiaèria i nucli barraquista del Turó de la Rovira, 2010. Jordi Ramos

autoorganització del creixement del nucli amb decisions consensuades. No és gens estrany, doncs, que en el cas de Barcelona el moviment veïnal que posteriorment quallà als grans polígons d'habitatge tingués arrels en alguns dels anteriors nuclis barraquistes. A les dècades de 1960 i 1970, en els barris de barraques més organitzats en el combat per l'habitatge es va generar embrionàriament el que després, ja en els polígons residencials, serien focus importants de l'associacionisme veïnal.

El barraquisme va ser un gran i greu problema urbà, però els barraquistes no poden ser vistos només com a víctimes notòries d'un creixement amb estretors i sense redistribució. Van contribuir en temps difícils a la formació de capital urbà, tant per la constitució de capital fix perquè cal considerar com a capital fix generat pels propis ciutadans la construcció d'una important massa d'habitatge informal que va permetre allotjar durant dècades a desenes de milers de persones, com per la creació de capital humà en forma de xarxes de relació social complexes. Els barraquistes foren capaços d'urbanitzar provisionalment a l'espera d'un allotjament més definitiu, que va arribar amb els polígons residencials, on el combat ciutadà va continuar per tal d'aconseguir equipaments escolars i sanitaris, i també carrers asfaltats amb les voreres i els jardins previstos però pendents d'executar.

En l'obra present, com expliquen les seves editores, Mercè Tatjer i Cristina Larrea, la trajectòria de la Barcelona informal al llarg del segle xx s'ha abordat des de diferents perspectives científiques, en una elaborada convivència entre la història i la geografia urbanes per un costat i l'antropologia per l'altre. Els necessaris ajustaments metodològics han enriquit sens dubte el resultat final, amb l'ambició de contribuir a un tema que ja és un clàssic dels estudis històrics i científicosocials sobre la urbanització contemporània.

Les peculiaritats del creixement urbà informal en la Barcelona del segle xx no ens han de fer perdre de vista que es tracta d'un fenomen més universal. L'estudi del cas barceloní pot contribuir a precisar com s'han format no poques metròpolis europees amb episodis de creixement intens durant el segle passat i, més en general, pot ajudar a conèixer millor un dels principals mecanismes històrics d'expansió urbana del món contemporani.

L'estudi interdisciplinari del barraquisme

Cristina Larrea i Mercè Tatjer

El llibre que teniu a les mans aplega els resultats d'una recerca sobre el barraquisme a Barcelona que va culminar amb l'exposició «Barraques. La ciutat informal». Durant els mesos en què va estar oberta l'exposició, molts barcelonins van visitar-la i van poder conèixer, després d'anys d'oblit, el paper que van tenir els ciutadans com a protagonistes en la construcció de la Barcelona del segle xx.

Per què és important un llibre sobre el barraquisme, quan aquest fet urbà no va deixar al paisatge barceloní cap resta material sinó només records en la memòria dels ciutadans que d'una forma o altra van ser-ne actors directes? Cal dir que l'entusiasme d'un grup d'historiadors i antropòlegs novells, amb el suport econòmic de l'Institut del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) i la col·laboració d'institucions com l'Institut Català d'Antropologia, la Universitat de Barcelona i el Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), ha portat a bon port una navegació de més de quatre anys. Fruit d'una àmplia recerca, aquesta navegació converteix aquest llibre en el relat escrit d'una part oblidada de la història de Barcelona.

La recerca que hi ha darrere d'aquesta exposició i del llibre que presentem té el seu origen en el seminari «La immigració a Barcelona al segle xx», dirigit per Joan Roca i Albert, que va tenir lloc a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona entre el 19 de febrer i el 4 de juny de 2003. La sessió dedicada a tractar el problema de l'habitatge en relació amb el creixement demogràfic i la immigració, que portava el títol «De les pensions, el relloguer i el barraquisme als polígons d'habitatge» i que fou impartida per Mercè Tatjer, despertà l'interès d'un jove historiador assistent a la conferència per analitzar i conèixer de manera més aprofundida aquest important episodi urbanístic, però també social, de la Barcelona del segle xx.

Aquest jove historiador (Òscar Casasayas), conjuntament amb altres historiadors (Max Díaz) i antropòlegs (Flora Muñoz, Pilar Díaz i Xavier Camino), constituí un equip sota la direcció de les professores de la Universitat de Barcelona Cristina Larrea (antropòloga) i Mercè Tatjer (geògrafa i historiadora) que sol·licità un ajut a la recerca del Departament de Cultura de la Generalitat en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC). Gràcies a aquest ajut, que es perllongà durant tres anys (2004-2007), es va dur a terme l'estudi «El fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona». La iniciativa de fer-ne una exposició fou ben acollida per l'equip del museu, llavors dirigit per Antoni Nicolau. El nou director a partir de novembre de 2007, Joan Roca, també va mostrar un gran interès pel projecte.

El fet de combinar la història, l'antropologia i la geografia en l'estudi d'un procés històric de llarga durada va permetre elaborar un mètode interdisciplinari centrat en l'observació d'aspectes de caràcter general de la història social i més particulars de la vida quotidiana als nuclis de barraques. Per tal d'assolir l'objectiu central de la recerca, que consistia en la reconstrucció del fenomen del barraquisme durant el segle xx, es va utilitzar la metodologia pròpia de la història social, a partir de l'anàlisi de documents en arxius públics i privats i la reconstrucció de la història oral. Les tècniques antropològiques d'observació i aplicació d'entrevistes aprofundides a persones que havien viscut a nuclis de barraques o bé que hi havien treballat van contribuir a obtenir resultats particulars sobre la vida social i cultural. D'altra banda, la cartografia i els documents gràfics van permetre configurar la dimensió espacial del fenomen. En resum, l'anàlisi de la cartografia existent i l'estudi sociourbanístic de cadascun dels nuclis elegits (la Perona, Can Valero i el Carmel) van aportar una lectura nova en la recerca de les arrels històriques, geogràfiques, jurídiques i socials de les primeres instal·lacions de barraques a l'inici del segle xx i les raons de la seva continuïtat al llarg de la centúria.

La recerca va donar com a resultat un ampli material documental, gràfic i sonor, dipositat actualment a la seu de l'IPEC, que va servir de base per iniciar l'exposició organitzada pel MUHBA i comissariada per l'equip Pas a Pas.

Aquest llibre s'estructura en quatre parts. La primera consta de tres articles. En el primer, Mercè Tatjer analitza la relació existent entre l'eradicació del barraquisme i els projectes de renovació i remodelació urbana, fet poc estudiat però central per poder entendre l'articulació entre els aspectes formals i informals en el procés de construcció de la ciutat. Per això, l'autora estudia com diversos projectes urbanístics promoguts per l'Ajuntament de Barcelona s'enfronten amb el fenomen del barraquisme en tres moments diferents. El primer episodi que aborda és l'enderroc de les barraques situades a l'Eixample proper al Paral·lel arran de l'Exposició Internacional de 1929. En segon lloc, presenta un episodi poc conegut, com és l'intent frustrat de bastir habitatges per a pescadors a la platja de la Barceloneta amb la finalitat d'instal·lar-hi part dels barraquistes amb aquest ofici i endreçar la platja. Finalment, analitza com una sèrie de projectes urbanístics agosarats, planejats en el període del porciolisme, volien esborrar les barraques de Montjuïc per tal de convertir la muntanya en un espai lúdic i d'habitatges d'alt nivell amb vistes al mar, tenint molt poc en compte la població barraquista resident.

L'article de José Luis Oyón i Borja Iglesias emmarca el barraquisme en el problema de l'habitatge a Barcelona en dos períodes particularment representatius: el primer terç del segle xx i la dècada dels cinquanta. Els autors aporten un estudi detallat a partir de les dades del padró d'habitants de 1930

i de 1950. El valor d'aquestes fonts i l'acurada anàlisi estadística realitzada «mitjançant una mostra del conjunt d'habitatges barcelonins» permeten obtenir dades precises sobre l'extensió espacial i la magnitud del fenomen del barraqisme dintre del conjunt de la ciutat, al mateix temps que aporten dades sobre les característiques sociodemogràfiques (bàsicament la procedència geogràfica) dels habitants dels nuclis barraquistes analitzats.

Per la seva banda, Amador Ferrer se centra en el paper que va tenir l'Administració pública en l'eradicació del barraqisme. L'autor exposa el destí de molts barraquistes com a ocupants dels polígons d'habitatges socials que les diferents instàncies públiques van bastir a la perifèria de la ciutat com a part del procés d'eradicació del barraqisme de les parts més centrals de la ciutat. Ferrer analitza el Pla d'urgència social de Barcelona de 1958 com a primera iniciativa pública per resoldre les necessitats d'habitatge, i el Pla de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona de 1961. Encara que aquest últim es va centrar en la supressió del barraqisme, només va quedar com un projecte estadístic de comptabilització del nombre de barraques. Finalment, amb la construcció de polígons, l'eradicació va començar a esdevenir una realitat.

La segona part recull els resultats principals de la recerca etnohistòrica centrada en els nuclis del Carmel, Can Valero i la Perona, escrits pels investigadors de l'actual associació Pas a Pas. Aquest bloc agrupa tres articles en els quals s'ha tingut en compte l'experiència dels testimonis que van participar en la investigació. Gràcies a la seva contribució, s'ha obtingut una comprensió més aprofundida i acurada del fenomen del barraqisme. Aspectes com la vida quotidiana, la vida en família, les relacions amb el veïnat, la feina, la construcció i la reforma de les cases, l'activisme social i polític, l'arribada de les infraestructures i l'eradicació de les barraques, entre d'altres, han ajudat a conèixer de primera mà com es vivia als nuclis de barraques. Aquesta informació, contrastada i comparada amb la documentació existent, ha permès desenvolupar els principals eixos d'aquests articles.

En el primer article, escrit per Maximiliano Díaz, es comparen les experiències dels barraquistes que van viure als nuclis del Carmel, Can Valero i la Perona des que van arribar a la ciutat fins que es van instal·lar i viure al barri. A partir de les dades obtingudes d'entrevistes, es poden resseguir les raons per les quals van venir a la ciutat, la trajectòria migratòria i el procés d'ubicació de les famílies als nuclis de barraques, la construcció de les cases i la lluita per aconseguir els serveis d'aigua i electricitat i un mínim d'equipaments.

D'altra banda, l'article escrit per Òscar Casasayas se centra en l'actuació de diferents institucions religioses i assistencials als nuclis de barraques al llarg de la seva permanència. El més significatiu d'aquest article és l'anàlisi del pas d'una beneficència paternalista que predomina fins a finals de la dècada dels cinquanta a un canvi d'orientació cap el treball comunitari.

Aquesta nova forma de treball social va donar suport i potenciar l'associacionisme i els processos reivindicatius del veïnat.

Finalment, l'article de Xavier Camino i Pilar Díaz aporta noves dades sobre l'experiència de supressió de barraques i de real·lotjament de barraquistes. Els autors assenyalen tres períodes ben definits, que inclouen una etapa de caràcter repressiu (1939-1957) contra els assentaments barraquistes, una segona etapa (1958-1974) marcada per la construcció dels grans polígons d'habitatge social a la perifèria de la ciutat, i una tercera etapa (1975-1990) durant la transició democràtica en què es busquen noves solucions d'integració a la ciutat. Camino i Díaz plantegen la pregunta de si aquest procés va significar la integració dels barraquistes als nous habitatges dels polígons o bé va comportar l'expulsió de part d'ells cap a altres nuclis de barraques o, finalment, la seva dispersió per la ciutat.

La tercera part aplega el testimoni de dos protagonistes destacats de la història dels anys centrals (1940-1990) del fenomen del barraquisme.

En el primer, Jaume Camallonga, treballador social vinculat professionalment al Patronat de l'Habitatge de l'Ajuntament de Barcelona durant gairebé tres dècades, presenta a grans trets les polítiques desenvolupades per l'Ajuntament davant del problema del barraquisme. L'autor destaca les diverses formes d'intervenció que caracteritzaren les diferents alcaldies entre 1950 i 1990, i analitza els canvis en els noms dels serveis i en el paper dels inspectors, que il·lustren el pas de la repressió al control i del control a una política social més negociadora amb les associacions de veïns.

El segon testimoni és el de Custodia Moreno, que sintetitza en unes breus pàgines les seves vivències i els seus records de l'arribada a Barcelona, de l'adaptació a la ciutat i al nou barri, i de les lluites veïnals per aconseguir millorar-ne les condicions de vida. Aquest testimoni és alhora personal i col·lectiu, no solament per la representativitat de l'autora com una de les grans lluitadores dels anys del franquisme, sinó també perquè les seves paraules són les de milers de persones que ocuparen durant diverses dècades aquests barris de la Barcelona informal.

La quarta part del llibre recull els textos fonamentals i una relació exhaustiva dels materials que van formar part de l'exposició «Barraques. La ciutat informal», de la qual s'ha fet una selecció fotogràfica i documental.

El barraquisme barceloní, tot i trobar les seves arrels a finals del segle XIX i principis del segle XX, és un fenomen característic del període comprès entre els anys vint i els anys noranta del segle passat, un període cronològic ampli que se situa en anys convulsos políticament tant a Espanya com a la resta d'Europa a conseqüència de la Guerra Civil, la postguerra i la Segona Guerra Mundial. Tot i que el cas de Barcelona presenta característiques específiques que en el llibre i en els materials de l'exposició queden clarament

paleses, el problema de l'habitatge i el barraquisme estigué present en el període de 1950 a 1975 en moltes ciutats catalanes, espanyoles i europees.

El barraquisme i la ciutat informal a què va donar lloc són avui un fenomen urbà que ha desaparegut a la majoria dels països d'Europa. Tanmateix, els moviments immigratoris recents estan fent-lo ressorgir en algunes ocasions, tot i que de manera puntual, juntament amb nombroses formes d'infrahabitatge que encara resten. D'altra banda, és ben sabut que el barraquisme, en les diverses formes, continua sent una forma habitual de resoldre les necessitats d'habitatge en altres països del món i, fins i tot, un dels greus problemes de la ciutat actual i del futur. Per tant, aquest llibre no és solament una memòria del passat, sinó també una reflexió útil per al present i el futur de les nostres ciutats.

Creixement urbà i barraquisme

Les barraques i l'infrahabitatge en la construcció de Barcelona, 1914-1950

José Luis Oyón i Borja Iglesias

L'explosió del fenomen barraquista va coincidir amb l'etapa d'auge econòmic i d'esplendor de l'edificació de cases dels anys d'entreguerres. Habitualment se n'ha sobrevalorat la transcendència en el procés de construcció de la ciutat. Val a dir d'entrada que, en general, no va ser una oferta d'habitatge de tanta rellevància com se sol considerar i que, de tota manera, la seva aportació com a forma d'habitació barata va travessar alts i baixos que és obligat tenir en compte per reconèixer la importància canviant del fenomen en la construcció de la ciutat. Les línies que vénen a continuació són un breu recordatori d'aquestes conjuntures diferents des dels anys d'explosió del barraquisme a la dècada dels anys vint fins a 1950.¹

La primera explosió del barraquisme, 1914-1930

Durant els anys de furor de la Primera Guerra Mundial es va construir poc, molt menys del que hauria estat necessari tenint en compte l'increment de població a la ciutat. La majoria d'iniciatives d'allotjament van tenir lloc aprofitant al màxim l'estoc de pisos existent, és a dir, subdividint els habitatges fins a l'extrem. El relloguer va assolir cotes altíssimes. Durant el boom constructiu dels anys vint, l'oferta de nova habitació en el mercat de l'habitatge es va ajustar molt millor a l'increment de la població obrera, però en canvi es va construir més del que era necessari a les franges altres del lloguer popular i es van deixar mal cobertes les franges baixes de la demanda, numèricament més importants. En aquells anys es va construir en quantitats ingents, als límits de l'Eixample i als suburbis populars, un tipus de casa plurifamiliar que va allotjar les fraccions més acomodades de la classe obrera, treballadors i dependents. Segons fonts de la Cambra de la Propietat citades per Rider,² a començament dels anys trenta existia ja un mercat saturat d'habitatges,

1. Aquest text resumeix part del que està publicat a José Luis OYÓN, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en Barcelona, 1914-1936*. Barcelona, Ediciones del Serbal, 2008, cap. 4, i de la investigació en curs com a tesi doctoral de Borja IGLESIAS ÁLVAREZ, *Infravivienda en Barcelona, 1939-1955*, Barcelona, Departament d'Urbanisme, Universitat Politècnica de Catalunya.

2. Nick RIDER, *Anarchism, Urbanization, and Social Conflict in Barcelona, 1900-1932* [Ph. D.], Lancaster, Lancaster University, 1987, pàg. 130-159 i 141-144.

especialment als límits de l'Eixample i en alguns suburbis populars com Sants, i una evident escassetat, en canvi, als barris de rendes més modestes. La paraula *crisi* fou utilitzada per la Cambra per al·ludir a aquesta situació de saturació de les capes altes del mercat de l'habitatge, en què molts petits propietaris i promotors van aprofitar per construir pisos en aquelles zones, pisos que en molts casos van quedar buits. El nombre de pisos no fou tan elevat com la Cambra afirmava interessadament, però, de tota manera, és innegable que l'oferta no s'ajustava a les necessitats reals de la demanda. No era fàcil trobar cases barates, en especial per als nouvinguts i les famílies obreres més pobres. Les memòries de vida testimonien de vegades aquestes dificultats i reflecteixen el tràfec continu de pisos a causa de la carestia del lloguer.³ D'una banda, hi havia una oferta excessiva de pisos a les franges altes, el lloguer dels quals únicament podien sufragar la classe dels colls blancs o, en tot cas, dels treballadors més qualificats, i, de l'altra, hi havia un mercat sobrepressionat, acaparat per la demanda a les franges més baixes. Aquest procés dual en què coexistien una saturació de l'habitatge popular de relativa qualitat i una crisi habitacional persistent entre els obrers més pobres va ser, segons Rider, un dels trets definitoris del mercat de l'habitatge a la Barcelona d'entreguerres.⁴ La realitat del lloguer obrer barceloní que dibuixen els expedients de desnonament constitueix una prova fefaent d'aquest mercat dual. Durant els anys 1931-1936, les classes populars de la ciutat ocupaven en una proporció del 34,7% els habitatges més barats, els situats per sota les 50 pessetes. El nombre d'habitacions buides en aquella franja més baixa el 1934 representava només el 7,5% del total de cases buides de la ciutat, molt per sota de la demanda real. A la franja mitjana de l'habitatge, entre les 50 i les 100 pessetes i on s'allotjava el 56,7% de les classes populars de la ciutat, hi havia un equilibri més gran: s'hi concentrava el 55,2% de tots els habitatges lliures. A la franja més cara, compresa entre les 100 i les 150 pessetes, i on només s'allotjava el 8,6% del món popular, la proporció d'habitatges buits va arribar fins a prop del 16%, molt per sobre de la demanda realment existent.⁵

Com que el mercat habitual no responia a la gran demanda insatisfeta, la situació de crisi fou persistent en la franja baixa del mercat. La resposta a la crisi del lloguer en els grups més modestos de la població obrera va ser la segmentació del mercat. Separat del mercat tradicional de l'habitatge obrer, es

3. Sobre memòries de vida que relaten el fenomen de viure en barraques en aquests anys, vegeu OYÓN, *La quiebra de...*, cap. 4.

4. RIDER, *Anarchism, Urbanization, and...*, pàg. 130-159 i 141-144.

5. *AJB* (Arxiu Judicial de Barcelona), llibre registre d'expedients de desnonament, jutjat núm. 7, 1931-1936, cit.; «Recompte de pisos, despatxos i botigues per llogar», *Estadística*, Annex Demogràfic a la *Gaceta Municipal*, Resums, 1934, pàg. 42-63.

va formar un enorme submercat de l'habitatge que va respondre a la creixent demanda no satisfeta de lloguers barats a través de tres formes principals: l'infrahabitatge, l'allotjament de molt baixa qualitat i de dimensions mínimes i el relloguer.

L'infrahabitatge va ocupar un lloc destacat en el total d'habitatge ofert en el mercat de l'habitatge obrera, tot i que inferior del que generalment se li suposa. La barraca en va ser la forma més coneguda. Aquest tipus d'habitatge no va néixer en els anys d'entreguerres. L'*Anuari Estadístic de Barcelona*, que recollia per barris i districtes la distribució de barraques a la ciutat, ja censava, el 1914, 1.218 barraques amb 4.950 habitants, la majoria a l'àrea de Montjuïc però amb una presència dispersa en altres zones de la ciutat, com la platja de la Barceloneta, la Llacuna, Somorrostro, Trascementiri i Pequín.⁶ Tanmateix, cap a 1922 aquesta xifra ja s'havia triplicat: 3.859 barraques i 19.984 habitants, segons l'estudi més seriós de l'època, el treball dels facultatius municipals Pons i Martino. El fenomen s'havia estès, efectivament, a nombroses àrees de la ciutat, incloent-hi els espais intersticials dels antics pobles del Pla i fins i tot del mateix Eixample. Els autors d'aquest magnífic estudi parlaven del caràcter altament especulatiu d'aquest tipus d'assentaments i de les dures condicions de lloguer imposades als usuaris. El nombre de barraques va continuar augmentant amb la inflació dels lloguers dels anys vint, tot i que no sabem exactament fins a quin punt. Els mateixos Pons i Martino estimaven el 1927 que la xifra de barraques era d'aproximadament 4.500. La xifra va ascendir un xic més fins a començament de 1928-1929, quan, amb motiu de l'Exposició Internacional, va començar l'enderroc de les barraques de Montjuïc. Creiem que en aquell moment el nombre de barraques era d'unes 6.500, el màxim de tot el període d'entreguerres i també el moment en què els lloguers es van situar a la cota més alta. Tot i ser important, el nombre de barraques no coincideix amb les xifres considerablement més altes que van aparèixer en la publicitat de denúncia dels anys vint.

Amb l'arribada de l'Exposició, el fenomen barraquista es va reduir, en efecte, considerablement (tot i que cal tenir en compte la no menyspreable importància que havia anat adquirint en els municipis limítrofs, especialment a l'Hospitalet i Santa Coloma). El 1928 es van donar ordres per enderrocar immediatament les barraques dels carrers Rocafort i Entença, pròximes a l'Escorxador i a la Model, i de la molt pròxima Colònia Agrícola.⁷ Els enderrocs

6. Agafem aquesta xifra perquè ens sembla més versemblant que altres de més baixes (517 barraques) que dona l'*Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona*, 1910, pàg. 66, i per al 1920 (817 barraques) l'*Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona*, 1918-1920, pàg. 103.

7. *Gaceta Municipal de Barcelona*, 1928, pàg. 295-296.

Barraques d'horta al final del carrer Conde del Asalto, Poble-sec, Montjuïc, 1915

de barraques més important sens dubte van tenir lloc a la zona de Montjuïc, on un dels barris més grans, el de Magòria, amb unes 250 unitats, va desaparèixer completament. El resultat de tots aquests enderrocs va ser que, segons les dades del padró d'habitants de 1930, el nombre de barraques, un cop real·lotjada una gran part dels barraquistes de Montjuïc en els 2.335 habitatges dels quatre grups construïts pel Patronat de l'Habitació, es podria estimar en prop de 2.000, amb unes 11.000 persones allotjades. En total el nombre de barraques no representava ni l'1% del total de llars de la ciutat. Gràcies a la documentació fotogràfica dels fons de Gabriel Casas i de Brangulí, entre d'altres, es té coneixement de l'enderroc d'altres grups de barraques durant els anys republicans. A començament de 1932, «després d'una acció enèrgica municipal», Aiguader estimava que el nombre era només de 1.400 unitats.⁸ Els anys trenta van ser indubtablement anys de declivi del fenomen barraquista.

8. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona*, 1914; FRANCISCO PONS FREIXA i JOSÉ MARÍA MARTINO, *Los adueros de Barcelona*, Barcelona, La Ibérica, 1929, pàg. 11-44, 77; J. AIGUADER, «El problema de les barraques i els rellogats», *Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya* (maig de 1927), en què l'article 5 estimava el nombre de barraques d'aquell any en 6.000 (vegeu també JAUME AIGUADER *El problema de l'habitació obrera a Barcelona*, Barcelona, 1932, pàg. 4, on l'estimació per a 1932 era de 1.400 barraques); NICOLAU RUBIÓ I TUDURÍ, a *La caseta i l'hortet i dos altres treballs*, Barcelona, Minerva, 1933, donava la xifra de 6.500 barraques. Aquesta és sens dubte la xifra més real, i coincideix amb les 6.478 barraques d'una estadística del Patronat Municipal de l'Habitació que posteriorment

Barraques d'horta a la muntanya de Montjuïc, c. 1915

Una prova de la disminució de la importància de la barraca com a forma d'habitatge és que altres formes d'infrahabitatge de millor qualitat havien adquirit un protagonisme més gran. És el cas dels *passadissos*. Calculem que el 1930, quan el barraquisme ja declinava, existien com a mínim 1.600 habitatges en passadissos a tota la ciutat —gairebé tants com barraques—,

ha estat citada per altres autors (vegeu, per exemple, Francesc CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1964, pàg. 133); Emili MIRA, «Barracópolis. La vida a les barraques de Barcelona», *Justícia Social*, (24 de novembre de 1923, 5 de gener de 1924, 23 de febrer de 1924, 29 de març de 1924, 10 de maig de 1924, 23 de maig de 1924) i altres articles apareguts també a *Justícia Social* donaven xifres molt més altes i poc fiables (vegeu Carme MASSANA, *Indústria, ciutat i propietat*, Barcelona, Curial, 1985, pàg. 405-406). Els primers enderrocs de barraques van tenir lloc en zones sota la jurisdicció de l'Eixample, el 1928 (*Gaceta Municipal de Barcelona*, 1928, pàg. 294). En el Reglament de sanitat municipal, aprovat pel consistori el maig de 1930, es prohibia explícitament «la construcció de noves barraques per a habitatges» o el lloguer en acabar l'ocupació actual (article 112). Com es veu, el problema de les barraques correspon sobretot als anys que van des de la Primera Guerra Mundial fins al final dels anys vint. La seva empremta era aleshores tan forta que fins i tot algunes institucions reformistes, com la Societat Cívica la Ciutat Jardí, proposaven polítiques d'acceptació limitada d'aquest procés, reorientant-lo cap a les característiques d'urbanització de les segones perifèries a través de finançament, direcció facultativa i assumpció municipal dels costos d'urbanització (SOCIETAT CÍVICA LA CIUTAT JARDÍ, «De les barraques a les casetes», *Civitas*, Època II, 10 d'octubre de 1922). Sobre Montjuïc, vegeu: Estanislau ROCA, *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*, Barcelona, FOCSA-Torras Hostench, 1994, pàg. 327-362. Josep Maria HUERTAS, Jaume FABRE i Josep MARTÍ, *El Montjuïc del segle XX*, Barcelona, Pòrtic, 1969. Més general: Joan BUSQUETS, *La urbanització marginal*, I, Barcelona, Publicacions de l'ETSAB, 1976, pàg. 59-67.

des de simples sèries de només tres habitatges fins a autèntics poblats de més de trenta. Però també cal tenir en compte que, per la seva vocació perifèrica, la construcció de passadissos es va estendre a altres municipis perifèrics, sobretot a la Torrassa i Santa Eulàlia, a l'Hospitalet, on el fenomen va assolir un desenvolupament espectacular.⁹ A més, cal recordar que dos submercats més de l'habitatge se situaven a la franja baixa del mercat i aportaven més del 70% del lloguer barat de la ciutat, per sota de les 45 pessetes. El primer era el submercat de pisos de dimensió mínima, habitualment subdividits, que es trobaven principalment al casc antic de la ciutat. El gran boom que van originar les segones perifèries a partir de 1921-1922 va donar lloc al segon submercat del lloguer barat. Totes les formes del mercat de l'habitatge més barat examinades, un mercat gairebé sempre associat a la precarietat més o menys acusada en la condició habitacional, representaven al final del període d'entreguerres una part substancial del mercat de l'habitatge obrer barceloní, aproximadament un terç del total. Però no s'ha d'ignorar un altre sector que cal tenir en compte, en què desgraciadament les dades són escasses i que va tenir igual o més transcendència. Ens referim al relloguer, una pràctica molt habitual en l'habitatge obrer barceloní. Quatre de cada deu famílies de la classe obrera cohabitaven, bé en la forma «no familiar» típica del subarrendament i l'hostalatge, bé en la de famílies amb llaços de parentesc en primer grau que compartien les despeses del pis.

El 1930, les majors concentracions de barraques tenien lloc a les zones costaneres. Al voltant del 60% del total de barraques es distribuïa en aquests espais. La zona oculta de la ciutat, a l'altra banda de Montjuïc (àrea de la Marina-Can Tunis-la Farola) fou un lloc d'assentament barraquista que va créixer en importància respecte de la situació censada per Pons i Martino el 1922. El mateix va passar a la zona molt dispersa i intersticial dels futurs Nou Barris, de poca rellevància aquell any però més definida quan totes aquelles barriades van esclatar a la dècada dels anys vint. Tota la zona costanera oriental de ciutat (barraques del Gas, Somorrostro, Bogatell, Llacuna, Mar Bella, Trascementiri i Pequí) es va mantenir dempeus amb molt poques alteracions respecte a la situació de 1922 (tot i que, segons els testimonis fotogràfics, és possible que algunes barraques d'aquests barris patissin l'acció de la piqueta en els anys del municipi republicà). La zona limítrof entre l'esquerra de l'Eixample, Sants i Les Corts, malgrat que va patir enderroc constatables a

9. Sobre l'habitatge en passadissos, el millor estudi és el de Juan FERNÁNDEZ DE RETANA, «Els passadissos de Collblanc 1900-1929. L'essència d'un barri dormitori», *Revista Catalana de Geografia*, 17 (1992), pàg. 50-60; per al cas de les Corts: Mercè TATJER, *Passat i present de Barcelona*, III, Barcelona, ICE, 1992 i Mercè TATJER, «La vivienda popular en el Ensanche de Barcelona», *Scripta nova* (Barcelona), VII, 146 (1 d'agost de 2003).

Barraca de fusta, canyís i teulada de cartó-cuir a la Magòria, anys vint

les barraques dels carrers Entença-Rocafort i a la Colònia Agrícola, pervivia el 1930 amb altres àrees molt properes del carrer Vilamarí, al costat de la Model, al carrer Cabrinetti i a la cruïlla del carrer Borrell amb la Diagonal. La falda de Montjuïc va ser sens dubte la que va patir un descens més considerable respecte a la situació de 1922.

La majoria de barraques analitzades per Pons i Martino no superaven els 20 m² i eren d'una distribució molt sumària en què simplement es distingien una peça de cuina-menjador i un o dos dormitoris. Òbviament, l'amuntegament era extrem, ja que aquest tipus de casa no albergava precisament famílies petites, sinó llars relativament nombroses (5,2 habitants/habitatge el 1922 i 5,7 el 1930). El lloguer habitual per una d'aquestes barraques era molt variat, però en general era el més baix que podia trobar-se a la ciutat. Havia anat augmentant progressivament des de les 15-20 pessetes al mes, llindar en què se situaven més de la meitat dels lloguers en els grups de barraques analitzats per Pons i Martino el 1922, fins a les prop de 30 pessetes que poden observar-se en alguns expedients de desnonament dels anys trenta (el lloguer obrer mitjà se situava aleshores en 55,2 pessetes al mes). Cal tenir en compte que tampoc no faltaven els petits propietaris de barraques. El 1922 representaven el 32% del total de totes les llars allotjades en barraques, i el 1930 encara el 15%.

L'infrahabitatge, que com s'ha dit ocupava un percentatge molt petit, encara que no menyspreable, de les llars del padró, s'estratificava molt clarament en funció de l'origen i del temps de residència a la ciutat. Per a un jornalero de

Múrcia o Almeria era dos cops més probable residir en infrahabitatges que per a un valencià o un aragonès, i cinc cops més que per a un català. Les dades de Pons i Martino posen molt clarament de manifest «l'extraordinària participació de l'element immigratori» en el fenomen del barraquisme. Els no catalans (aquí ja no parlem de caps de família sinó d'habitants totals), que suposaven el 60% dels habitants de les barraques barcelonines el 1922, eren, a més, immigrants acabats d'arribar en una proporció elevadíssima. El 31% feia menys de dos anys que residia a la ciutat i prop del 70% menys de deu. Els dos tècnics municipals observaven també en els camps de barraques barcelonines d'aquell any «el predomini [...] dels matrimonis joves, [amb] una prole gens escassa.»¹⁰ La presència aclaparadora d'aquesta fecunda immigració forana a la «Barracòpolis» dels anys vint va motivar apassionats al·legats eugenèsics d'alguns higienistes de la ciutat. Foren un exemple més de l'esbiaixada percepció burgesa dels barris pobres de la immigració recent.¹¹

El 1930, el contingut social de les barraques no va fer variar gaire les dades de Pons i Martino, tot i que es van apuntar algunes tendències de canvi significatives. Els immigrants forans continuaven sent amb diferència els habitants més comuns a les barraques: fins al 72% dels caps de llar mostrejats havien nascut fora de Catalunya. Els murcians constituïen la primera comunitat immigratòria, amb gairebé el 20% del total dels caps, seguits de prop pels valencians (17,2%) i, a més distància, pels andalusos (11,8%, gairebé tots d'Almeria) i els aragonesos (10,8%). Tot i que les xifres no són comparables amb les de Pons i Martino, sembla que el caràcter de nouvinguts a la ciutat observat el 1922 ja no era tan característic el 1930. Més del 64% dels caps de llar feia més de deu anys que residien a la ciutat (enfrent només el 30% vuit anys abans). Aquesta disparitat no s'explica únicament per la naturalesa diferent de les dades —caps de llar el 1939, total de població el 1922—, ni perquè bona part del caràcter d'immigració jove de les barriades disminuís amb el trasllat de molts dels habitants dels assentaments barraquistes de Montjuïc als grups de cases barates.¹² Com que el fenomen barraquista estava en regressió, és lògic que la població de les barraques existents estigués envellint. Tota la població resident en els grups de barraques era lògicament obrera, amb una aclaparadora majoria de treballadors sense qualificar (només

10. OYÓN, MALDONADO, GRIFUL, *Barcelona 1930...*, cap. 4, pàg. 125-1277; PONS, MARTINO, *Los adueros de Barcelona...*, pàg. 52-55.

11. Vegeu OYÓN, *La quiebra de...*, pàg. 186-187.

12. El 84,4% de caps de llar del Grup Aunós, al qual es va traslladar bona part dels barraquistes de Montjuïc, havia nascut fora de Catalunya, molt especialment a les províncies d'Almeria (Vera i Cuevas de Vera) i Múrcia. Era una immigració més jove que la que vivia a les barraques de la ciutat el 1930: prop del 60% feia deu anys o menys que vivia a Barcelona.

el 6% dels treballadors manuals caps de llar era obrer qualificat) i amb majoria (el 52,7%) d'analfabets.

Barraquisme i infrahabitatge durant la postguerra

Durant els anys trenta i durant la guerra no hi ha indicis que el barraquisme augmentés, més aviat va disminuir lleugerament respecte a la situació de 1930, com ja hem comentat. El buidatge d'una mostra del 5% del cens de 1940 dels tres districtes que tocaven al front marítim barraquista, és a dir, dels districtes 1r, 2n i 10è, així ho confirma. Els assentaments eren pràcticament els mateixos que el 1930. En el districte 1r continuaven les barraques del Gas de la Barceloneta, amb una extensió molt semblant a la de deu anys abans. El percentatge de barraques en el districte va passar del 0,28% del total de llars al 0,31%. A la zona de Montjuïc, dins del districte 2n, només van produir-se canvis menors, amb el creixement d'algunes barraques a les vessants de la muntanya més properes les Hortes de Sant Bertran, que compensava la disminució d'unitats a la zona de la Marina. En conjunt, el nombre d'unitats va disminuir lleugerament: de l'1,99% del total de llars el 1930 a l'1,71% deu anys més tard. En el districte 10è, tot i que es va produir un descens de barraques una mica més marcat (es va passar del 3,5% del total de llars el 1930 al 2,11% el 1940), tot just acabada la guerra els assentaments eren pràcticament els mateixos. Així doncs, en el conjunt dels tres districtes examinats la situació es va mantenir estable, amb una lleugera tendència a la baixa: es va passar de l'1,72% de barraques en el total de llars el 1930 a l'1,36% el 1940. La població immigrant habitant de les barraques també va mostrar tendència a disminuir. El nombre de catalans va augmentar del 28% el 1930 a prop del 33% deu anys més tard. En canvi, va disminuir el nombre de murcians (del 20 al 13,5%), de valencians (del 17,2 al 13,5%) i d'aragonesos (del 10,8 al 3,8%). Només la població andalusa va experimentar un fort creixement (de l'11,8 al 23,1%), una tendència que es va confirmar en anys posteriors.

L'autèntic canvi de cicle en el fenomen barraquista es va produir durant els terribles anys quaranta (i possiblement es va prolongar durant bona part dels anys cinquanta). La base empírica per a la comparació és en aquest cas més limitada, ja que no s'ha pogut processar un dels districtes del front marítim, el districte 10è. Malgrat tot, la tendència sembla suficientment sòlida per sospitar amb fonament el gran sotrac que va representar per a l'infrahabitatge a la ciutat la travessa del desert de la duríssima postguerra. La mostra del 5% del cens de 1950 en els districtes 1r i 2n confirma, efectivament, el brusc ascens del fenomen barraquista durant la dècada de l'autarquia. En el primer d'aquests districtes, les barraques van passar de representar únicament el 0,31% de totes les llars el 1940 a suposar-ne el 2,82% el 1950, quan en el barri de la Barceloneta hi havia unes 900 barraques. En el barri censal en què estaven

ubicades les barraques del Gas, el barri 5è, les barraques representaven el 23% del total de llars habitades. Les barraques del Gas poden ser un exemple eloqüent de l'agreujament del barraquisme i de les penoses condicions d'alguns habitants del barri. L'assentament, que només tenia 42 barraques censades el 1940, deu anys més tard en tenia 300 (és a dir, el nombre de barraques s'havia multiplicat per set). En els altres quatre barris censals del barri es van detectar per primer cop petits intersticis de barraques, possiblement en finques derruïdes a causa dels bombardejos. La proliferació de barraques encara va ser més espectacular en el districte 2n, on el percentatge de barraques va passar de l'1,71% el 1940 a un altíssim 10,49% deu anys més tard. Prop de 4.000 barraques s'estenien pels diferents vessants de Montjuïc, diversificaven els assentaments que encara existien en acabar la guerra i en colonitzaven de nous, entre els quals van destacar diferents nuclis als vessants que miraven cap a les Hortes de Sant Bertran (Bar Farreras, carretera de Montjuïc, escales Maricel, passatge de les Bateries i passatge Primavera) i el nucli de Can Valero, el més important ja en aquell moment i de gran desenvolupament en els anys cinquanta.

La impressió que s'obté en estudiar el cens de 1950 és que el fenomen barraquista va tornar a ser explosiu. Només en els dos districtes analitzats el nombre de barraques, que s'acostava a l'1% tant el 1930 com el 1940, el 1950 s'aproximava al 7% del total d'habitatges. Amb absoluta certesa, el nombre de barraques superaria el llindar de les 6.000 unitats si s'hi hagués comptabilitzat el districte 10è, és a dir, la xifra màxima de barraques durant el cicle expansiu dels anys vint, just abans de l'Exposició. Evidentment, la xifra sobrepassaria de llarg aquell màxim dels anys vint si s'hi incloguessin tots els districtes de la ciutat.

Tal com passava als anys vint, els barraquistes dels anys quaranta van dibuixar molt bé el perfil de les darreres onades immigratòries. Es va produir un rebrot de la immigració forana, que no només va posar clarament al capdavant la immigració andalusa i murciana en relació amb la valenciana o l'aragonesa, sinó que també va situar de nou la població catalana en una clara minoria. El 1950, al voltant del 40% dels habitants de les barraques de la Barceloneta eren andalusos, seguits dels murcians, amb el 13,4%, i molt més lluny dels valencians (8,7%) i dels aragonesos (3,9%). Els catalans, en canvi, van tornar a baixar fins al 14,7%, menys de la meitat dels censats el 1940. El 18% procedia d'altres regions espanyoles, i es dibuixava així el mapa de la immigració que es va consolidar durant els anys del *desarrollismo* franquista. La novetat més gran va ser l'arribada de fortes onades procedents de regions i conques de proveïment immigratori que en anys anteriors tot just començaven a apuntar-se. Els andalusos seguien arribant de la província d'Almeria i dels ports granadins, com en els anys d'entreguerres, però aquesta immigració

històrica era ja minoritària. No només la província de Granada —especialment l'interior— va passar a ocupar la posició capdavantera entre les províncies andaluses, amb prop del 28% del total (davant del 20% d'Almeria), sinó que altres províncies «gairebé noves», com Jaén, amb el 22,2% del total d'andalusos, o Còrdova, amb el 14,4%, van començar a esbossar un nou mapa de les migracions del Sud. És difícil no veure aquells immigrants de Jaén (cal tenir present la terrible fam que es patia al camp en aquesta província als anys quaranta) o de Còrdova com la punta de llança de les comarques immigratòries que després van ser habituals en la immigració del posterior allau *desarrollista*. El 1950 les barraques del Gas reflectien millor que cap altre assentament el protagonisme de la nova immigració andalusa: el 83,6% dels 300 caps de llar eren originaris d'Andalusia, amb el 60% procedent de les províncies de Còrdova (el 6% del total de llars de les barraques procedien de Baena) i Granada (23% d'Albuñol i La Rápita, dues localitats ja presents al padró de 1930, especialment a la Barceloneta).¹³ També cal assenyalar el pes d'altres regions que anteriorment havien estat poc representades als corrents immigratoris, com les dues Castelles i Extremadura. Només les dues primeres, juntament amb Madrid, representaven el 10% de la població barraquista dels dos districtes (5,6% en el cas de Castella-la Manxa, 2,6% en el cas de Castella i Lleó). Els extremenys, molt poc presents en la població barraquista d'entreguerres, representaven ja el 4% del total d'habitants de barraques dels dos districtes estudiats.

Com a la dècada dels anys vint, reduir l'infrahabitatge dels anys quaranta a les barraques representa explicar només una part de la pel·lícula, la part més cridanera però no la més decisiva. La impressió més colpidora —i la que sens dubte fou la majoritària en l'experiència de l'infrahabitatge— és la de la cohabitació. Per començar, el 1950 la xifra mitjana d'habitants per habitatge va passar en els dos districtes estudiats de 4,59 habitants per habitatge a 5,04 en el districte 1r i de 4,65 a 5,05 en el districte 2n. Les llars menys habitades van descendir en favor de les més habitades: al barri del Gasòmetre, per exemple, la quota de llars de més de sis persones per habitatge va passar del 16,8% el 1940 a més del 30% el 1950, amb algunes barraques en què s'amuntegaven fins a quinze persones. La principal raó de l'augment de la mida de les llars va ser conseqüència de les pràctiques de cohabitació, que moltes vegades encobrien sorneguerament l'hostalatge o el relloguer. Si únicament ens fixem en la cohabitació declarada, la que assenyala alguns

13. Mercè TATJER, «La inmigración en Barcelona en 1930: los andaluces en la Barceloneta», *Estudios Geográficos*, XLI, 159 (maig 1980), pàg. 119-143. A més, al capdavant del 56% de les llars hi havia cap de família analfabet (un 73,8% el 1940).

habitants als padrons com a «hostes» o «rellogats», la cohabitació no sembla gaire marcada. Tot i que el costum d'allotjar hostes i rellogats va créixer entre 1930 i 1940, els canvis en la dècada següent no van ser tan marcats. L'únic apartat en què el creixement de la cohabitació declarada es va notar més va ser en el cas de les dones caps de llar, especialment les vídues. Aquestes llars de vídues, tan representatives d'aquells anys obscurs, havien crescut després de la guerra (van passar del 19% al 25% en el districte 1r i del 20% al 22% en el 2n)¹⁴ i s'hi concentraven, tant el 1940 com el 1950, percentatges d'hostes o rellogats declarats que representaven entre el 26% i el 36% de totes les llars presidides per dones. Agafar hostes o rellogar habitacions fou, fins i tot més que el 1930, la manera de solucionar la precarietat d'una llar sense ingressos aparents.

Aquestes pràctiques declarades a les fonts d'empadronament només eren, com ja se sap, la punta de l'iceberg d'un fenomen d'un abast molt més ampli. Si comptabilitzem les dades de 1940 per famílies en comptes de fer-ho per llars, com és lògic per copsar realment quanta gent patia la cohabitació, comprovem que en districte 1r el 17,6% de totes les famílies cohabitaven amb famílies amb les quals establien vincles de parentesc en primer grau, i en el cas de les famílies que coresidien sense tenir cap vincle de parentesc s'assolia la xifra del 22%. Deu anys més tard, aquests percentatges havien ascendit al 23,3% i al 27% respectivament, és a dir, si sumem tots dos conceptes, la meitat de les famílies analitzades cohabitaven. En el districte 2n s'havia passat del 26,6% al 29% en el cas del primer tipus de cohabitació, i del 19,6% al 26,2% en el cas del segon, amb el 55,2% de famílies totals cohabitant. Si a aquests dos tipus de cohabitació més estesos els afegim les famílies extenses (familiars relacionats amb parentesc directe però sense formar família) o els casos d'hostes o rellogats, observem que el 1950 les famílies nuclears estrictes (situació que es farà cada cop més típica en els anys seixanta i setanta) no arribaven en el primer dels districtes al 28% i al 22,3% en el segon.

En resum, el més típic sense cap mena de dubte a la Barcelona de 1950 era compartir casa i, en canvi, el més excepcional era viure en una família nuclear. Si a aquestes xifres hi afegim les de l'infrahabitatge (fonamentalment barraques, però també alguns casos de passadissos, soterranis o terrats), els percentatges es disparen fins al 52% i el 61,4% del total de famílies. Evidentment, si particularitzem per classes socials o per procedència immigratòria, les xifres es disparen encara més en el cas dels més pobres. Aproximadament dues de cada tres famílies d'obrers barcelonins no qualificats estarien afectades

14. Hem anat trobant anotacions marginals dels agents censals en què es feia esment a la reclusió en camps de treball, presons i exili dels homes caps de llar.

El litoral de Barcelona amb les barraques del Somorrostro, anys cinquanta

per aquest tipus de cohabitació total (cal recordar que el 1930 «únicament» quatre de cada deu famílies obreres barcelonines cohabitaven), percentatge que superaria amb facilitat el 70% si parlem de jornalers de la darrera onada immigratòria. Per a moltes dones caps de llar l'ofici de les quals no figura en els fulls d'empadronament la situació fou molt semblant. Evidentment, les dades només fan referència a dos districtes de la ciutat i no autoritzen encara a treure'n conclusions segures, però de moment la sensació és d'un enorme empitjorament del problema de l'infrahabitatge.

La dècada de la postguerra va portar a Barcelona fam, misèria i una nova explosió, aquest cop més intensa, del barraquisme i d'altres formes d'infrahabitatge (principalment la de la cohabitació). Una política d'habitatge equivocada (dins d'una política econòmica fracassada) va conduir a una situació extremadament crítica, força més que la de la «Barracòpolis» i dels relloguers dels anys vint. Aquesta obscura conjuntura de l'habitatge del món

obrer i popular va continuar durant els primers anys cinquanta. En definitiva, el fenomen del barraquisme i el de la cohabitació a la ciutat experimentava el 1950 un innegable rebrot. Aquest nou cicle barraquista i del relloguer s'intueix de major profunditat que el dels anys vint i possiblement va tenir la màxima expressió en anys posteriors. Com en el cicle anterior, la població barraquista de 1950 mostrava els trets d'un immigració jove nouvinguda. Aquells immigrants forans de 1950 eren l'avançament del que seria la marea migratòria de l'explosió urbana de les dues dècades posteriors.

Barraques i projectes de remodelació urbana a Barcelona, de l'Eixample al litoral (1922-1966)

Mercè Tatjer

El barraquisme fou, en gran manera, la punta de l'iceberg del greu problema de l'habitatge que presentà la ciutat de Barcelona durant moltes dècades del segle xx. Les descripcions de la seva precarietat, dels mitjans socials i assistencials disposats per atendre'l (des del paternalisme fins a l'autoorganització), dels intents de solució proposats o de la seva eradicació final quasi a les acaballes del segle passat, emplenaren moltes pàgines de publicacions, revistes i diaris, signades per una àmplia nòmina de periodistes, fotògrafs, publicistes i polítics, així com de professionals de la medicina i de l'arquitectura. Així, per exemple, al darrer terç del segle xx, el barraquisme tingué en figures com la de l'escriptor Paco Candel o el periodista i també escriptor Josep Maria Hueras Claveria alguns dels relators més destacats de la seva història.

Tanmateix, la complexitat del barraquisme barceloní, immers en un temps concret i en una situació econòmica determinada, ha fet difícil una aproximació de conjunt que pogués aportar més llum sobre moltes de les qüestions plantejades i no resoltes fins ara. Afortunadament, amb recerques com la finançada per l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) i exposicions com la celebrada al Museu d'Història de Barcelona l'any 2008, aquestes qüestions comencen a ser analitzades, amb una notable aportació documental fins ara inèdita.

Una de les qüestions menys tractades ha estat la relació entre l'eradicació del barraquisme i els projectes de renovació i remodelació urbana. Aquest és, sens dubte, un punt de vista que duu a contraposar una ciutat informal amb una ciutat formal i planificada, per raó de la qual es porta a terme —en bona part— la supressió dels nuclis de barraques. Tres episodis desenvolupats en tres espais de la geografia barcelonina i en tres temps diferents exemplifiquen de forma clara el tractament del fenomen del barraquisme en relació amb determinats projectes de renovació i transformació urbana públics o privats. Els episodis se situen en un període de poc més de cinquanta anys, entre 1914 i 1966, separats pels tres anys de Guerra Civil i marcats per dos moments històrics rellevants: el primer, la dictadura de Primo de Rivera, i el segon, el primer franquisme.

El tractament urbanístic, social i polític per solucionar el barraquisme com a forma més precària i visible del problema de l'habitatge és diferent en els tres casos; en cap d'ells, malauradament, es va resoldre el fenomen de

forma totalment satisfactòria per als seus residents. L'estudi d'aquests episodis mostra la complexitat del barraquisme i de les seves solucions, i posa en relleu perspectives noves amb vista a recerques més precises sobre el tema.

L'eradicació del barraquisme a partir de finals de la dècada dels cinquanta i el trasllat de la major part de barraquistes a nous polígons d'habitatges —sovint d'urgència social, de poca qualitat constructiva i mancats d'equipaments— han estat tractats en estudis sobre la desaparició dels barris de barraques i sobre la creació dels nous conjunts d'habitatge construïts en el marc de les polítiques d'absorció del barraquisme, mentre que els diversos projectes urbanístics (cap d'ells realitzat) que implicaven la desaparició dels nuclis de barraques són ben poc coneguts.

Els nuclis de barraques el primer terç del segle xx

El barraquisme del primer terç del segle xx constituïa ja una primerenca ciutat informal que s'estengué per molts indrets de Barcelona, tal com queda perfectament reflectit en la cartografia precisa que hem elaborat sobreposant a un plànol de la ciutat de 1929 les dades dels noranta-vuit nuclis de barraques que van recollir el metge Francesc Pons i Freixas i l'arquitecte Josep Maria Martino i que van donar a conèixer en una ponència presentada al Congrés Nacional d'Higiene de l'Habitació el 1922.

En el mapa es veuen clarament les principals concentracions de barraques, que dibuixen una mena de cinturó urbà que parteix de la platja de Can Tunis, travessa Montjuïc, voreja la perifèria de l'Eixample, des de Sant Antoni fins al Poblenou, en els límits dels pobles del Pla, i arriba de nou a la platja del Somorrostro i, per la costa, fins a la barriada de Pequín. Fora d'aquest cinturó, s'enfilen cap a la muntanya petits nuclis a la part alta de Gràcia i Horta (nucli de la Taxonera), mentre que d'altres se situen en espais intersticials del Clot, la Sagrera o Sant Andreu i ocupen, de vegades, alguna masia i els terrenys adjunts (com Can Sellés, on se censaren catorze barraques, o la torre Cuxart).¹

D'entre tots ells, els nuclis més grans i amb un major nombre d'habitants eren els de la muntanya de Montjuïc i els de la perifèria de l'Eixample entre el Paral·lel i Sants i les Corts (entorn del que avui és l'avinguda Josep Tarradellas), d'una banda, i entre la plaça de les Glòries, el carrer de Pere IV i l'Hospital de Sant Pau, de l'altra. En aquestes zones, la proximitat i, fins i tot, la imbricació entre fàbriques i barraques era molt forta (amb zones properes a La España

1. El cas de Can Sellés el vam documentar l'any 1995 quan vam estudiar l'origen del conjunt d'habitatges de la urbanització Meridiana, situada a la Sagrera, precisament en terrenys del mas Sellés. Vegeu Mercè TATJER, *Urbanització Meridiana*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Benestar Social, ADIGSA, 1995, pàg. 16-17.

Industrial, per exemple), possiblement per l'ocupació de molts barraquistes com a obrers industrials² i pel menor valor residencial del sòl, així com pel fet de ser terrenys de domini públic on es preveïen vials i futurs carrers.

Les dades de Pons i Freixas i Martino no es limitaven a la ubicació de cadascun dels noranta-vuit nuclis de barraques, sinó que aquests dos professionals realitzaren una descripció precisa dels materials de construcció i de les condicions d'habitabilitat, del règim de tinença i de la procedència dels seus ocupants i el temps que feia que vivien a Barcelona, a més de fer referències a la seva ocupació o categoria professional. El resultat del seu treball mostra les deficiències constructives i la manca quasi absoluta d'infraestructures i serveis sanitaris, tot i que molts dels seus residents pagaven un lloguer a empreses i entitats d'administració de finques (La Gran Urbe, Centro de Defensa Mutua de la Propiedad) o, fins i tot, en alguns pocs casos eren propietaris o tenien el terreny acensat. Respecte als habitants de les barraques, mostren que es tractava majoritàriament d'obrers, amb grups de pescadors i treballadors del port, i que només en uns pocs nuclis la població estava involucrada en activitats marginals.

Aquesta acurada descripció de les barraques de Barcelona no era el primer recompte que es feia del barraquisme del segle xx, ja que l'Ajuntament de Barcelona publicava periòdicament dades sobre el nombre de barraques a les pàgines de l'*Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona*. El 1905 n'hi havia oficialment censades 139 a la platja del Poblenou i la Barceloneta, 37 més amb el nom de «barraques de Sant Antoni», al camí de la Creu Coberta, als entorns del mercat homònim, i 98 a la barriada de Pequín. El 1920, el nombre de barraques que hi havia a la platja ascendia a 817 (de les quals 704 eren habitades), mentre que les de Sant Antoni ja eren 55.³

Paral·lelament, el 1917, arran de la creació de l'Institut de l'Habitació Popular, s'havia dut a terme un detallat cens on s'indicava per a cadascuna de les barraques la ubicació, el nombre d'habitants i el nom i el domicili del propietari.⁴ Posteriorment, el 1927, es realitzà novament una estadística de barraques, de la qual només s'ha conservat la del districte 10è, corresponent a bona part de l'actual districte de Sant Martí.

La immigració que començà a arribar de forma massiva des dels anys de la Primera Guerra Mundial provocà un fort creixement demogràfic, gràcies

2. FRANCISCO PONS FREIXA i JOSÉ MARÍA MARTINO, *Los adueros de Barcelona*, Barcelona, Imprenta La Ibérica, 1929.

3. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona*, 1918, 1919, 1920, pàg. 55 i 105. Aquest nombre oficial de barraques ha estat considerat baix per alguns autors. Vegeu l'article de José Luis Oyón i Borja Iglesias en aquest mateix llibre.

4. AMA (Arxiu Municipal Administratiu), Institut de l'Habitació Popular. Carpeta 13.

al qual Barcelona assolí el 1930 un milió d'habitants.⁵ Aquesta immigració arribada per raons diverses, i amb procedències ara més allunyades del camp migratori tradicional, contribuï a agreujar un problema endèmic de manca d'habitatge a bon preu i a incrementar, segons Pons i Martino, fins a 3.859 el nombre de barraques l'any 1922, que aixoplugaven 19.984 persones. Tot just en aquells anys, davant d'aquest problema, les autoritats públiques i el tercer sector començaven a buscar solucions (el Museu Social, la Llei de cases barates de 1911, l'Institut de l'Habitació Popular, les cooperatives d'habitatges), que no acabaven de desenvolupar, tanmateix, una veritable política que comptés amb recursos i infraestructures suficients.⁶

La ponència de Francesc Pons i Josep Maria Martino es publicà uns anys després, el 1929, en forma de llibre amb el títol *Los adueros de Barcelona*. El seu contingut traspua, encara, un paradigma higienista propi de la professió de l'autor principal, Francesc Pons i Freixa (Barcelona, 1863-1938). Aquest metge, membre del Cos Mèdic Municipal i de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona i autor de diverses publicacions mèdiques, va ser un dels investigadors capdavanters en els estudis epidemiològics de la verola, director de l'Institut Municipal d'Higiene entre 1924 i 1933, i un dels redactors de la ponència de síntesi presentada el 1933 pel Sindicat de Metges per a l'organització de la sanitat municipal.⁷

Per la seva banda, l'altre autor de la ponència, Josep Maria Martino (Barcelona, 1891-1957), era ja aleshores un reconegut arquitecte que havia realitzat un bon nombre d'obres a Barcelona. Era, d'ençà de 1919, el director tècnic de la Sociedad de Parques y Edificaciones S. A. i, com a tal, projectista de la ciutat jardí de la urbanització Terramar i de l'aeròdrom de Sitges. Posteriorment, a partir de 1956, esdevingué funcionari municipal com a director del Pla de la ciutat de Barcelona. Cal suposar que la intervenció de Martino

5. Mercè TATJER, «La població de Barcelona al primer terç del segle XX», dins *Història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Enciclopèdia Catalana, 1995, VII, i, també, Mercè TATJER, «Demografia de la immigració i el seu assentament a Barcelona als segles XIX i XX», dins Carme FAURA i Yolanda AIXELA (coord.), *Barcelona, mosaic urbà*, Barcelona, Edicions Bellaterra-Museu Etnològic, 2002, pàg. 133-156.

6. Sobre el problema de l'habitatge en aquest període, vegeu els treballs de Francesc ROCA, *Política econòmica i territori a Catalunya*, Barcelona, Ketres, 1979, i de Carme MASSANA, *Indústria, ciutat i propietat*, Barcelona, Curial, 1985. Sobre les realitzacions concretes en matèria d'habitatge popular, Mercè TATJER, «Los orígenes de la vivienda social en Barcelona. Las cooperativas de vivienda en el primer tercio del siglo XX», dins Horacio CAPEL i Paul André LINTEAU, *Coloquio Barcelona-Montreal*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1997, i, també, Mercè TATJER, «Noves formes d'habitatge per a la nova ciutat. El cas de Sant Andreu (1909-1937)», dins *Sant Andreu, de poble a ciutat (1875-1936), Finestrelles* (Sant Andreu de Palomar, Barcelona, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias), 9 (1998), pàg. 61-76.

7. Antoni ROCA ROSELL, «La higiene urbana com a objectiu: notes sobre la història de l'Institut Municipal de la Salut (1891-1936)», dins Antoni ROCA ROSELL (coord.), *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 94-95.

en *Los aduares...* se centrà, més que en l'anàlisi dels aspectes constructius de les barraques, en la proposta de noves construccions econòmiques per reallotjar els barraquistes que figura al final de la publicació.

Les descripcions contingudes a *Los aduares...* se situaven al bell mig d'una abundant polèmica periodística, mèdica i també política en la qual no mancaven les descripcions més cruentes dels nuclis de barraques que d'ençà dels anys de la Primera Guerra Mundial havien començat a proliferar en molts indrets de la ciutat. *Aduares* (terme de procedència àrab que significa «campament»), *barracòpolis*, *Hurdes barcelonines* o *caus de misèria* foren alguns dels noms i adjectius amb els quals es qualificava aquesta ciutat informal que començava a constituir-se. Curiosament, els mateixos autors de *Los aduares...* assenyalaven el perill de l'aparició d'aquesta ciutat informal, i afirmaven:

No creemos aventurado que si no se va con toda rapidez y energía a resolver el problema de los aduares de Barcelona, en un plazo muy próximo veremos alzarse, junto a la riente ciudad hermosa, próspera y rica, otra ciudad deforme del dolor y la miseria, circundándola en estrecho abrazo, manchándola y contagiándola con la promiscuidad obligada de su convivencia y con la muestra constante de una responsabilidad de la que no han de poder absolverla excusas ni subterfugios.⁸

Des de la professió mèdica, el tema fou àmpliament tractat amb una perspectiva higienista no exempta de preocupació social, de la qual són una bona mostra les sessions acadèmiques sobre el problema dels barris de barraques i els seus corresponents debats de febrer i març de 1924, publicats a la *Revista Médica de Barcelona* d'aquells anys i en els quals participaren els doctors A. Salvat Navarro, E. Mira i F. Peralta.⁹ Com a resultat d'aquestes sessions, i esperonats pel doctor Mira, s'assoliren un seguit de conclusions que havien de ser presentades als poders públics i divulgades a la premsa. Entre les mesures que es plantejaven, figuraven les referides al control i la restricció de la immigració, tot i que es considerava el següent:

La solución inmediata y urgente no puede ser otra que la construcción rapidísima de gran número de viviendas, que con un mínimo suficiente de condiciones materiales e higiénicas, ofrezcan en el orden económico la circunstancia real de ser baratas para sus ocupantes e inquilinos.¹⁰

8. Vegeu PONS FREIXA i MARTINO, *Los aduares de...*, pàg. 68.

9. Maria Isabel LOBO SATUÉ, «La higiene en Barcelona a través de la *Revista Médica de Barcelona* (1924-1936). Antología de textos», *Biblio3 W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* (Barcelona, Universitat de Barcelona), 249 (1 de setembre de 2000).

10. LOBO SATUÉ, «La higiene en...», pàg. 12.

Procés d'eradicació de les barraques situades entre l'avinguda del Paral·lel i el carrer de Vilamarí, Barcelona, 1929-1932

De les barraques de l'Eixample als passadissos i els passatges: 1914-1935

Entre els nuclis de barraques descrits per Pons i Martino, volem destacar els situats a la trama de l'Eixample, en especial a la part que avui coneixem com Esquerra de l'Eixample i l'Eixample de Sant Antoni. A la zona situada entre els carrers de Rocafort i Tarragona, i des de l'actual avinguda de Tarradelles fins al Paral·lel, les barraques ocupaven interiors d'illa al costat de fàbriques,

horts i algunes cases de veïns. Hem considerat en particular dos nuclis: el més proper al Paral·lel i el situat entre el carrer de Tarragona i el traçat del ferrocarril (actual avinguda de Roma), a les rodalies de l'escorxador i de la presó Model.

El lent avançament del traçat del Paral·lel al llarg del darrer terç del segle XIX facilità que sobre horts i terrenys erms, sovint entremig d'un important teixit industrial ja consolidat, s'hi constituïssin nuclis de barraques (sobretot en el tram final, quan enllaçava amb l'actual avinguda de Mistral).¹¹ La forma habitual d'aquest nucli del Paral·lel era la dels «patis», que rebien aquest nom tant pel fet de trobar-se a l'interior de les illes com per la disposició dels habitatges entorn d'una petita plaça o en forma de diversos passadissos estrets que donaven accés a cadascuna de les barraques.

En aquesta àrea de barraques hi havia vuit patis, amb un total de 207 barraques i poc més de mil persones (castellans, valencians, murcians i andalusos), la majoria d'ells obrers. Les barraques eren de petites dimensions, però quasi totes d'obra i amb un mínim d'infraestructura; el règim de tinença era generalment el lloguer, a un preu mitjà de vint-i-cinc pessetes mensuals.

D'ençà de la determinació de situar l'Exposició d'Indústries Elèctriques a Montjuïc, la Comisión Especial de Ensanche decidí la urbanització definitiva del Paral·lel i de l'avinguda de Mistral, que aleshores es va anomenar Milans del Bosch, fins a la plaça d'Espanya, tot plegat per donar a l'entrada del recinte un marc més adequat. Així ho assenyalava la Comisión Especial de Ensanche quan afirmava:

La conveniencia, la necesidad irrecusable de hacer de Barcelona [...] una Ciudad nueva que sea adecuado escenario para la Exposición Internacional próxima; una ciudad que sea grata a la vista del visitante porque se presente ante sus ojos con el atavío esplendoroso que le otorga la plenitud de una urbanización perfecta y ultimada [...]. Así ha ordenado el derribo de innumerables barracas, visión repugnante de miseria y suciedad, que habían sido construidas en distintos lugares de Barcelona, especialmente las que junto a la calle marqués del Duero privaban la apertura total de la calle Vilamarí, entre ésta y el paseo de la Cruz Cubierta, y las que obstruían la de Floridablanca entre estas mismas calles [...]. También ha tomado el acuerdo de convertir el Paseo de la Cruz Cubierta en espléndida avenida que conduzca hasta los terrenos de la Exposición y para ello ha debido aristocratizar, si nos vale el vocablo,

11. Mercè TATJER, «La indústria a l'Eixample de Sant Antoni», dins Ramon GRAU (coord.), *Cerdà i els altres. La modernitat a Barcelona 1856-1874, Quaderns d'Història* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Institut de Cultura), 14 (2009). A l'inici del segle XX, a més de les fàbriques esmentades a l'article citat, es trobaven, entre d'altres, dues importants indústries: la foneria de Dionís Escorsa i la de cordes de cànem de Perez Caralt i Companyia.

aquel sitio, alejando de él los conocidos Encantes de Barcelona, ricos en tradición, pero no en estética y que serán confinados en otros lugares.¹²

Certament, l'obertura dels carrers de Vilamarí, Llançà, Floridablanca i Sepúlveda implicà la desaparició tant de les barraques com de les senzilles casetes existents al passeig de la Creu Coberta; totes foren esborrades i destruïdes, i els terrenys, expropiats o comprats als propietaris, deixaren pas als carrers. Sobre els solars sobrants —revenuts per l'Ajuntament a particulars— s'aixecaren ràpidament un seguit de noves edificacions per a classes mitjanes.¹³ Les fotografies incloses a la *Memoria de la Comisión Especial de Ensanche* de 1928, realitzades pel fotògraf municipal Josep Domínguez, reflecteixen l'estat del nucli de barraques, alhora que els fotomuntatges presenten el resultat de les actuacions d'enderroc i la nova imatge dels carrers. Segons les actes de la Comisión Especial de Ensanche, els enderrocs de les barraques foren aprovats el 16 de desembre de 1926 i es va donar un termini de quinze dies als barraquistes per desocupar-les i procedir a l'enderrocament. En cas que no es fes així, actuaria la Brigada Municipal, amb el cost de la intervenció a càrrec dels residents, que a més a més serien sancionats.¹⁴

Les memòries de la Comisión Especial de Ensanche i la documentació de les actes que fins ara hem pogut consultar es refereixen bàsicament a qüestions urbanístiques i solen justificar l'enderroc per raons sanitàries:

[...] falta de higiene y constante amenaza para vecinos y foco de infección.¹⁵

Poc sabem de l'alternativa d'habitatge donada a les persones que hi vivien, ja que no s'esmentava cap possible solució per als barraquistes. El més probable és que la població resident hagués de cercar per compte propi altres indrets on aixoplugar-se (passadissos, llocs de relloguer o altres nuclis de barraques no afectats), ja que en aquell moment cap disposició legal protegia els residents, ni tan sols aquells —com era el cas de bona part dels barraquistes— que pagaven un lloguer al propietari del terreny o de la barraca. D'altra banda, els grups d'habitatges que havia previst el Patronat de l'Habitació

12. Rafael RÍO DEL VAL, *Memoria de la Comisión Especial de Ensanche*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1927, pàg. 70-71.

13. Vegeu les memòries de la Comisión Especial de Ensanche dels anys 1927 i 1928: RÍO DEL VAL, *Memoria de la...*, 1927, pàg. 192-195 i 214; i 1928, pàg. 195-197.

14. AMA, Actas de la Comisión Especial de Ensanche, any 1927. Les actes assenyalen la rapidesa en l'execució de les ordres d'enderroc; només uns pocs barraquistes aconseguiren una pròrroga de quinze dies i d'altres, com a molt, d'un mes.

15. AMA, Actas de la Comisión Especial de Ensanche, 7 de gener de 1927.

de Barcelona —tot just creat el 3 de febrer de 1927— ni tan sols estaven projectats.¹⁶

El segon nucli d'aquest sector de barraques, situat entre els carrers de Rosselló, Aragó, Entença i Tarragona, estava compost per un seguit de conjunts de barraques aixecades en sectors d'hortos i glorietses als interiors d'illa, ja que sovint tenien un accés directe des del carrer amb el seu número corresponent. En aquest nucli i les seves rodalies es trobava un teixit industrial important (la fàbrica de làmpades Wolfram, la tèxtil Blanch i l'editorial Salvat, entre d'altres). *Los aduaires...* censaren en aquest nucli 595 barraques construïdes amb materials diversos (rebuig, canyes, cuiros i llaunes, algunes poques d'obra...), on vivien unes tres mil persones, majoritàriament famílies obreres.

L'indret on es trobava aquest nucli experimentà en aquests anys, també, una forta embranzida urbanitzadora. Es van obrir alguns carrers i van bastir-se edificis d'habitatges per a classes mitjanes com a resultat dels booms constructius del període comprès entre 1920 i 1930 i de l'any 1935, durant els quals, per raó de l'aplicació de la coneguda com a Llei Salmón, s'afavorí amb exempcions fiscals la construcció d'habitatges de lloguer per part de propietaris privats. Alguns nous edificis s'aixecaren sobre els antics conjunts de barraques, i molts d'ells presentaren una característica particular: a la part del solar corresponent al pati d'interior d'illa es construïren habitatges mínims formats per passadissos.

Els passadissos eren habitatges de dimensions reduïdes —com a màxim uns 30 m²— i materials senzills, arrencats a banda i banda d'un estret passadís d'uns dos metres d'amplada, als quals s'accedia travessant el vestíbul de l'edifici d'habitatges que afrontava al carrer.¹⁷ Malgrat tot, complien un mínim de condicions d'habitabilitat, ja que disposaven d'aigua corrent, de clavegueram i d'alguns serveis i equipaments. L'Administració propiciava aquests tipus d'habitaclles (o almenys hi feia els ulls grossos) perquè solucionaven part del problema de la manca d'habitatge a bon preu, alhora que restaven amagats a la vista.

Desconeixem com es va produir la desaparició o l'eradicació de les barraques d'aquest sector, en especial les del carrer de Rocafort i el camí de les Corts, i les quaranta dels carrers de Rocafort, Calàbria, Aragó i València, que també van ser objecte de notificacions i d'actuacions d'enderroc al

16. Miquel DOMINGO i Ferran SAGARRA, *Les cases barates*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Patronat Municipal de l'Habitatge, 1999, pàg. 40.

17. Mercè TATJER, «La vivienda popular en el Ensanche de Barcelona», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* (Barcelona, Universitat de Barcelona), VII, 146 (2003).

llarg de l'any 1927, en obrir-se el carrer de Tarragona. Una part també estava afectada pel projecte de soterrament del tren i per propostes de monumentalització d'aquesta part de l'Eixample. Tot i estar una mica més allunyat de l'àrea de l'Exposició, es va planejar ordenar el sector amb un carrer ampli (l'actual avinguda de Roma), on es projectarien construccions d'envergadura que emmarcarien una plaça en l'encreuament del carrer de Casanova.¹⁸ Ens permetem apuntar una hipòtesi, que és confirmada parcialment pel padró d'habitants de 1930 i per referències orals: una part dels barraquistes hauria trobat aixopluc en aquests modestos habitatges ubicats en passadissos d'interiors d'illa, els quals es llogaven a preu més baix que els diferents pisos de l'edifici on se situaven, que eren de major superfície (entorn de 50 o 60 m²) i disposaven de millors equipaments, tot i que una part també va acabar convertida, per successives transformacions especulatives (subdivisió de pisos, habitatges totalment interiors, estances al terrat) i manca de control municipal, en habitatges insalubres.¹⁹

En el cas dels dos nuclis de barraques estudiats, seria la iniciativa privada de propietaris rendistes —afavorida per una ordenança edificatòria molt laxa que aprovava la construcció d'habitatges mínims a l'interior d'illa— la que resoldria una part del problema, mentre que en relació amb les propostes d'actuació municipal que el doctor Pons i Freixa i l'arquitecte Martino havien plantejat, només es dugueren a terme uns dos mil habitatges projectats per l'arquitecte Xavier Turull, distribuïts en quatre grups aixecats pel Patronat de l'Habitació a partir de 1929. Aquests habitatges, amb unes dimensions i uns plantejaments relativament diferents als de Josep Maria Martino, foren ocupats per barraquistes de Montjuïc, bàsicament vinculats a les empreses que treballaven en les obres del recinte de l'Exposició o de serveis públics, com ara el metro.²⁰ Tanmateix, aquests habitatges d'urgència social no tardarien gaire a ser qualificats per alguns polítics, com el doctor Aiguader, de «barraques de ciment» o, per alguns membres del GATCPAC com Josep Torres Clavé, de «solució improvisada». Torres Clavé s'hi va referir a les pàgines de la revista *Arquitectura i Urbanisme* com:

[...] aquells barris de barraques titulats Cases Barates.²¹

18. RÍO DEL VAL, *Memoria de la...*, 1928, pàg. 153.

19. TATJER, «La vivienda popular...».

20. DOMINGO i SAGARRA, *Les cases barates...*, pàg. 92 i 104, sobre els testimonis dels primers veïns dels barris del Patronat de l'Habitació.

21. JOSEP TORRES CLAVÉ, «L'organització col·lectiva de l'habitatge», *Arquitectura i Urbanisme* (Barcelona, Associació d'Arquitectes de Catalunya), (juny 1936), pàg. 82.

Els projectes del barri de pescadors: una solució frustrada per a les barraques de la Barceloneta-Somorrostro (1942-1957)

El segon episodi se situa en els anys de la postguerra immediata i es focalitza en el nucli tradicional de barraques ocupades de manera majoritària per pescadors i gent de mar que d'ençà de finals del segle XIX ja existia a la platja de la Barceloneta i que als anys vint s'eixamplà entre les instal·lacions de la fàbrica de Catalana de Gas i el Bogatell, fins a arribar el 1922, segons *Los aduares...*, a la xifra de 200 barraques (27 a la Barceloneta, 90 al Somorrostro i 85 al Bogatell).

Cap solució es donà a aquest nucli de barraques abans de la Guerra Civil, tot i que des de 1918 estava prevista la construcció d'un passeig marítim amb un caràcter lúdic i de balneari.²² Només durant la República l'Ajuntament havia desenvolupat un pla de sanejament de la platja i de millora dels nuclis de barraques, mentre que els projectes del Comissariat de la Casa Obrera (Casa Bloc) i, més endavant, el Decret de la municipalització de la propietat urbana d'11 de juny de 1937 obriren la possibilitat d'una millor reorganització del mercat de l'habitatge.

Malauradament, els bombardeigs de la Guerra Civil, que afectaren en gran manera el barri de la Barceloneta, despoblaren part d'aquest nucli barraquista. A la dècada dels quaranta, però, aquest nucli no solament s'havia reconstruït, sinó que, fins i tot, havia esdevingut molt més extens amb l'aparició d'un nou sector —el de la Muntanyeta— sobre l'antiga bateria del final del passeig Nacional.²³ Cal suposar que part de la població pescadora i portuària, i part d'aquells que tenien pocs recursos (tant de la Barceloneta com d'altres indrets de Barcelona), s'hi hagué d'aixoplugar a causa del gran nombre d'habitatges destruïts en acabar la guerra i les dificultats d'accedir al lloguer d'un habitatge.²⁴

Precisament davant d'aquesta situació, el 1947 els arquitectes Josep Maria Segarra Solsona i Manuel Baldrich Tibau van projectar un poblat de

22. Mercè TATJER, «La construcción del espacio costero s. XIX-XX. Del mundo portuario al mundo del ocio 1856-1936. El caso del puerto de Barcelona», *Scripta Vetera. Revista Electrónica de Trabajos Publicados sobre Geografía y Ciencias Sociales* (Barcelona, Universitat de Barcelona), 71, i, també, Mercè TATJER, «L'oci i l'esport marítim a Barcelona: expansió i crisi dels banys de mar», dins *Actes del 1er Congrés d'Història Marítima de Catalunya*, Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2002. Edició en CD, Consorci de les Drassanes Reials, Museu Marítim de Barcelona, 2004.

23. «Visita a la Montañeta (barrio de barracas al final del Paseo Nacional)», *Destino* (Barcelona), (febrer 1949), citat per Mercè TATJER, *La Barceloneta del siglo XVIII al Plan de la Ribera*, Barcelona, Los Libros de la Frontera, 1973, pàg. 75.

24. TATJER, *La Barceloneta del...* Sobre les dificultats d'accedir als habitatges durant la postguerra immediata, coneixem testimonis de llogaters que necessitaren avals de bona conducta per tornar a ser admesos als llocs que ocupaven abans i durant la Guerra Civil.

pescadors a Barcelona, que s'havia de situar a la zona que els autors denominaven Barceloneta-Somorrostro, és a dir, la part de la platja situada entre el final del passeig Nacional i el carrer de la Marina. Aquest espai, ocupat pel nucli barraquista abans esmentat, estava compost per un seguit de barraques conegudes com les de la Barceloneta, les del Gas i Somorrostro, Bogatell, Trascementiri i, més enllà dels banys del Poblenou, les de Pequín i el Camp de la Bota. En aquests nuclis vivia, entre altres tipus de població, un bon nombre de pescadors i treballadors del port amb les seves famílies. Aquesta proposta s'inscrivía en la política de poblats per a pescadors que havia impulsat a la major part de ports pesquers del litoral espanyol, a partir de febrer de 1941, la Direcció General d'Arquitectura, dirigida per Pedro Muguruza, que segons sembla complia desitjos explícits del *Caudillo*.

El programa de barris pesquers a Catalunya anà precedit d'una anàlisi de la situació dels nuclis de pescadors realitzada per l'arquitecte Amadeu Llopart, que serví de model per a la recopilació d'informació de la resta de nuclis pesquers del litoral peninsular i que s'exposà al Museu Marítim de Barcelona amb motiu del II Congrés d'Urbanisme i Habitatge, celebrat a Barcelona entre el 21 i el 30 d'octubre de 1942.²⁵ Finalment, a Catalunya es projectaren tres grups de cases per a pescadors: un a la ciutat de Tarragona, un altre a la ciutat de Barcelona i el tercer a Roses.

A Barcelona, les noves edificacions havien d'ocupar la platja de la Barceloneta fent cantonada amb el passeig Nacional (avui passeig de Joan de Borbó), o sia, superposant-se a bona part de les instal·lacions balneàries (que, tot i malmeses pels anys de guerra, encara estaven en funcionament), i seguint una franja de terra paral·lela al passeig marítim previst, el projecte del qual datava de 1918.²⁶ El projecte de cases per a pescadors de Barcelona, que va ser encarregat als abans esmentats arquitectes Segarra i Baldrich, comprenia diverses fases. La primera s'ocupava de la Barceloneta i s'estenia fins al carrer del Judici, ja que aquesta àrea, com molt bé assenyalaven els projectistes, només tenia lliure un primer sector, on volien situar els edificis complementaris (Casa del Pescador, escoles, pòsit...). Les altres dues zones estaven ocupades per activitats industrials (La Maquinista Terrestre y Marítima i les instal·lacions de Catalana de Gas), d'una banda, i pels banys de Sant Miquel, de l'altra.²⁷

25. Amadeo LLOPART, «Tres proyectos de poblados pesqueros en Cataluña», *Cuadernos de Arquitectura* (Barcelona, Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares), any 4, 8 (desembre 1947), pàg. 331-333.

26. TATJER, *La Barceloneta del...*

27. José Mª SEGARRA i Manuel BALDRICH TUBAU, «Proyecto de Poblado de Pescadores en Barcelona», *Cuadernos de Arquitectura* (Barcelona, Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares),

Palau de les Missions

Es tractava d'un conjunt d'edificis entre mitgeres de línies senzilles amb el qual s'emfatitzava la cantonada entre els dos passeigs gràcies a un cos central i dos laterals de caràcter més representatiu, de major alçada (vuit i set plantes) i amb alguns elements decoratius. Aquest cos se sobreposava en bona part a l'espai ocupat pels banys de l'Astillero. La resta d'edificació paral·lela a allò que havia de ser el passeig Marítim tenia només quatre pisos, amb habitatges a les plantes baixes, que estaven obertes a pòrtics per mirar de facilitar la tasca dels pescadors, que havien de sargir les xarxes o fer petites reparacions dels estris de pesca i de petites embarcacions. El conjunt tenia vuitanta-quatre habitatges amb tres habitacions, cuina, menjador, lavabo amb safareig i dutxa, i un petit espai per guardar estris de pesca.

Però ni l'ordenació de la platja que suposaven aquestes noves construccions ni els habitatges per a pescadors no es dugueren a terme. Les barraques de la platja restaren en la mateixa situació i van experimentar un important creixement malgrat les mesures coercitives i repressives que es dictaren en els anys posteriors (el ban de l'Ajuntament i la creació del Servei d'Eradicació del Barraquisme el 1949, i el decret del governador civil el 1952).

Oblidat aquest projecte, entre els anys 1951 i 1953 els arquitectes José Antonio Coderch i Manuel Valls van projectar sobre el solar de l'antiga caserna d'infanteria un grup d'onze edificis amb habitatges de lloguer per a

pescadors. Els construï finalment, entre 1955 i 1958, l'Institut Social de la Marina amb una aportació econòmica de la Confraria de Pescadors.²⁸

D'altra banda, no serà fins a l'any 1957 quan, en el renovat projecte del passeig Marítim presentat per Aurelio González Isla, es manifestarà de nou que gràcies a aquesta reforma es disposarà de:

[...] extensas zonas de terreno para la construcción de casas para pescadores.

Aquestes cases, segons Vicente Martorell, president de la Comissió d'Urbanisme, havien de ser:

[...] bloques de no más de planta baja y cinco pisos destinados a viviendas de pescadores.²⁹

Realment, entre 1947 i 1957 el problema ja era greu als nuclis del Somorrostro i les barraques del Gas, que s'havien ampliat fins a convertir-se en un veritable barri de 1.332 barraques on vivien, el 1957, unes deu mil persones.³⁰ En aquests nuclis costaners, a la precarietat de les condicions de vida, s'hi afegien les inundacions pels temporals. Tot plegat obligava les autoritats a traslladar els seus habitants a l'antic Palau de les Missions i al Pavelló de Bèlgica de Montjuïc.

La urbanització del primer tram del passeig Marítim significà la ràpida expulsió dels barraquistes de la Barceloneta i, en alguns casos, el seu trasllat al nucli barraquista del Camp de la Bota, sense que es construïssin les cases promeses. Uns anys després, el 1966, les maniobres de la Setmana Naval que es dugueren a terme a la platja, en necessitar els espais ocupats per les precàries habitacions, van fer que s'enderroquessin definitivament de forma ràpida totes les barraques que restaven.

D'aquesta manera, malgrat els projectes i els discursos oficials, els barraquistes de la platja de la Barceloneta no aconseguiren quedar-se al barri on la major part d'ells tenia la feina. La realitat fou que en el primer tram del passeig Marítim es bastiren un conjunt d'edificacions d'equipaments i comerços, en una part dels quals s'ubicà una escola —el grup escolar Lepanto—, mentre que la resta de la franja litoral situada entre el nou passeig i les illes de cases de la Barceloneta va quedar sense edificar. Finalment, arran de les esmentades maniobres navals, els barraquistes desallotjats —entre ells, un bon nombre de pescadors i treballadors portuaris— foren enviats de forma ràpida i urgent als polígons d'habitatges de Sant Roc i de Pomar, a Badalona.

28. TATJER, *La Barceloneta del...*, pàg. 156.

29. TATJER, *La Barceloneta del...*, pàg. 80, on reproduïm les afirmacions de Vicente Martorell.

30. Rogelio DUOCASTELLA, *La Semana del Suburbio*, Barcelona, 1957.

Progressiva desaparició de les barraques de Somorrostro davant l'avanç de la construcció del passeig Marítim, 1964

L'any 1971, en un estudi que vam realitzar sobre el lloc de residència dels pescadors de Barcelona, vam posar en relleu que molts d'ells (114 dels 767 censats), procedents de les barraques de la platja de la Barceloneta i del Somorrostro, vivien a Badalona i cada dia viatjaven en tren des d'aquesta localitat fins a la Barceloneta per embarcar-se i desenvolupar la seva feina.³¹ El mateix estudi va constatar que alguns pescadors vivien en altres polígons d'urgència social (els dels barris del Besòs i el Verdum) i encara tres en el barri del

31. TATJER, *La Barceloneta del...*, pàg. 181 i pàg. 158-159.

Camp de la Bota, molt possiblement perquè cap d'ells va poder aportar la quantitat de 15.000 pessetes que representava la quota d'entrada per a un pis al barri de Sant Roc de Badalona.³² Precisament, l'any 1971, en l'aprovació del Pla del sector marítim oriental de Barcelona (transformació del Pla de la Ribera de 1965), es plantejava la remodelació del litoral sense tenir en compte cap reallotjament dels habitants de les barraques que encara restaven en alguns indrets de la platja.³³

Les barraques de Montjuïc davant la nova funció de la muntanya: el projecte Bonet Castellana-Bohigas-Martorell de 1964

L'any 1957, just quan se celebraven els divuit anys de «l'alliberament» de Barcelona per les tropes franquistes, l'edició corresponent al dia 27 de gener del diari *La Solidaridad Nacional* dedicà un suplement als «Problemas urbanísticos de una gran ciudad», referits a Barcelona. Entre els articles que hi figuraven hi havia el del jove arquitecte Oriol Bohigas, amb el títol «Elogio de la barraca».³⁴

L'article era contemporani a la celebració de la *Semana del Suburbio*³⁵ i a la presentació pública del Grup R, que es féu uns mesos després. Si la *Semana del Suburbio* significà la primera manifestació —encapçalada per l'Església— de la consciència ciutadana sobre la part més visible del problema de l'habitatge (el barraquisme i les àrees perifèriques d'autoconstrucció i els primers polígons d'habitatges), la presentació del Grup R implicava l'entrada oficial dels moviments de renovació arquitectònica a casa nostra. D'alguna manera, tots dos acabarien per trobar un camí comú en les propostes d'eradicació de l'infrahabitatge i el barraquisme mitjançant la construcció massiva en forma de polígons d'habitatges.

L'article d'Oriol Bohigas constata que les mesures per eradicar el barraquisme dispersant la seva població destruïen la vida social d'aquests barris per instal·lar els seus residents en polígons d'escassa qualitat constructiva i de difícil accessibilitat, allunyats dels seus llocs de treball. Bohigas assenyalava que aquestes construccions estaven lluny de les propostes que en altres moments es projectaren a Barcelona i feia una al·lusió directa a la Casa Bloc. Més endavant afegia:

32. TATJER, *La Barceloneta del...*, pàg. 158.

33. TATJER, *La Barceloneta del...*, pàg. 81-91 i 197-201. També, Joan CLAVERA, «Una forma local de capitalisme monopolista: el desmantellament de la indústria situada a la zona litoral de Barcelona», dins *Economia crítica, una perspectiva catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1973, pàg. 251-265.

34. Oriol BOHIGAS, «Elogio de la barraca», *Solidaridad Nacional* (27 de gener de 1957).

35. Sobre la *Semana del Suburbio*, vegeu DUOCASTELLA, *La Semana del...*

Desde entonces acá lo único que, a pesar de todo, tiene cierto valor humano y urbanístico es precisamente las alegres barracas de hojalata o ladrillo encalado. No las destruyamos, por favor, si no es para superarlas para crear zonas residenciales entre cuyos verdes vayan a jugar nuestros hijos.

Només set anys després, el 1964, en ple període de *desarrollismo* i sota el lideratge del nou alcalde de Barcelona, Josep Maria Porcioles, sorgiren els grans projectes urbanístics que volien fer de Barcelona una gran ciutat, encara que això impliqués —en un país i una ciutat sense democràcia— una forta transformació de la ciutat, afectés un gran nombre d'espais residencials consolidats i indústries, i acabés per deixar sense casa moltes persones.³⁶

El projecte més conegut ha estat sens dubte el del Pla de la Ribera, de 1965.³⁷ Tanmateix, aquesta no era l'única proposta per al litoral barceloní, ja que al mateix temps se n'estava gestant una altra. Es tractava d'una obra també d'Antoni Bonet Castellana, dissenyador del Pla de la Ribera. Amb el títol de Pla especial d'ordenació de la zona sud-oest de Montjuïc (1964), estava signat per Bonet Castellana i pels arquitectes Oriol Bohigas i Josep Maria Martorell. El pla se centrava en el vessant marítim de Montjuïc, en el marc d'una nova ordenació de la muntanya, amb l'objectiu de transformar-la en un gran espai d'equipament i en una àrea residencial per a persones d'alt nivell adquisitiu que aprofités les vistes al mar.

El projecte ha restat escassament conegut i analitzat, llevat de la publicació d'un breu resum l'any 1965 a *Cuadernos de Arquitectura*, així com de les referències que en dona Estanislau Roca en la seva tesi sobre Montjuïc i algun treball recent com el de Nadia Fava, que l'ha reproduït íntegrament en l'annex de la seva tesi doctoral.³⁸ El pla era d'iniciativa privada i fou promogut per la societat BEOSA (Barcelonesa de Estudios y Obras, Sociedad Anónima), dirigida per Fernando Muñoz Parcerisa. Aquest grup immobiliari estava vinculat al grup Canales y Túneles, S. A., que havia construït entre 1960 i 1963 el túnel del Guadarrama i que fou l'antecessor d'Iberpistas, del qual Muñoz Parcerisa esdevingué, el 1975, vicepresident segon.

Curiosament, en el mateix moment que s'elaborà el pla de Bonet, Bohigas i Martorell, es presentà un altre projecte sobre Montjuïc, que únicament ha

36. DIVERSOS AUTORS, *La Barcelona de Porcioles*, CAU (Barcelona, Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Cataluña y Baleares), 21 (setembre-octubre 1973).

37. Sobre el Pla de la Ribera, vegeu la nota 34.

38. NADIA FAVA, *Progetti e processi in conflitto. Il fronte marittimo di Barcellona* [tesi doctoral inèdita presentada a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona l'any 2003], pàg. 235 i annexos.

estat ressenyat per Estanislau Roca, que cita com a autor l'arquitecte barceloní Josep Maria Bosch i Aymerich.³⁹ La proposta d'aquest arquitecte perseguia la mateixa finalitat que el pla abans esmentat i, per la biografia del seu autor, tot apunta a models nord-americans. De fet, Josep Maria Bosch i Aymerich, d'ençà de la seva estada als Estats Units, estava vinculat al grup immobiliari Levitt, amb el qual pocs anys després, el 1971, fundà l'empresa Levitt-Bosch Aymerich, S. A., que desenvolupà nombroses activitats urbanitzadores a Madrid i diversos projectes per a Barcelona.⁴⁰ Malauradament, però, no tenim cap més notícia d'aquest projecte.

Per contra, coneixem més detalls del pla de Bonet, Bohigas i Martorell, que pretenia transformar la muntanya de Montjuïc en un nou espai urbà (residencial, esportiu i d'esbarjo, alhora que cultural) aprofitant a la vegada les possibilitats de la zona del Morrot i del vessant sud-est de la muntanya com a espai privilegiat amb vistes al mar per construir-hi un barri d'alt nivell. Aquest barri seria, segons els autors, el primer balcó de la ciutat sobre el Mediterrani. Aquest era, en definitiva, el seu objectiu principal, ja que afirmaven:

La construcción de un nuevo barrio con vistas al mar en la ladera S.E. entre el cementerio y Miramar, lo cual constituye la base de este proyecto y precisamente el tema cuya tramitación y ejecución se plantea en este proyecto. Este barrio sería el primer balcón de la ciudad al Mediterráneo.⁴¹

Aquests plantejaments responien clarament a l'òptica de l'urbanisme funcionalista fortament impregnat d'un caràcter higienista i modernitzador, impulsat per la iniciativa dels nous agents immobiliaris —grans empreses vinculades a capital estranger o a capital financer— que començaven a actuar a la ciutat del porciolisme en altres operacions, com la del mateix Pla de la Ribera o el de la gran promoció de la Ciutat Meridiana.⁴² L'operació implicava el canvi de zonificació de parc a zona residencial d'equipaments culturals, que havia de fer-se amb el suport municipal, ja que era l'Ajuntament el que havia de dur a terme l'arranjament i la construcció de les noves vies i dels grans equipaments de la muntanya, foragitant i arrasant part de les zones verdes i dels barris de barraques existents sense prendre pràcticament en consideració la població que hi residia. De fet, la presència de l'arquitecte Antoni Bonet

39. Estanislau ROCA, *Montjuïc, la muntanya màgica*, Barcelona, FOCSA, 1999, pàg. 324.

40. Vegeu Ramon Carlos BARATECH, «Bosch Aymerich, una vida dedicada a crear empreses», *Fomento de la Producción* (Barcelona), 1242 (1 i 15 de febrer de 2005).

41. FAVA, *Progetti e processi...*, p. 347.

42. DIVERSOS AUTORS, *La Barcelona de...*

Castellana al capdavant del projecte significava la intenció de convertir aquesta part del litoral de Barcelona en un nou espai residencial similar als que s'havien construït en altres ciutats del món, especialment als Estats Units i l'Amèrica del Sud, en una part de les quals (a Buenos Aires, per exemple) hi havia intervingut el mateix Bonet.

Amb aquesta finalitat, plantejaven des del punt de vista urbanístic la supressió de les barraques i una profunda remodelació del barri del Poble-sec. Ambdós espais serien travessats per un gran eix que uniria el nou barri residencial de Miramar amb la Rambla a l'altura dels carrers de Sant Pau i Nou de la Rambla i de la prolongació del carrer Muntaner fins al port, la ja iniciada avinguda de García Morato (actual rambla del Raval). Aquesta important remodelació de Montjuïc afectava espais residencials existents, a més dels grans nuclis de barraques de la muntanya, on ja vivien unes vint mil persones.

Aquest conjunt residencial del Morrot anomenat Miramar era, segons les mateixes descripcions del Pla, un conjunt d'habitatges esglaiats de gran superfície. Es bastia a partir de les Hortes de Sant Bertran, continuava pel Morrot sobre el nucli de Can Tunis i es perllongava pel vessant de la muntanya, on ocupava una part del cementiri, equipament que els autors del projecte consideraven un problema important amb vista a la nova planificació. En aquest sentit, era molt adient la proposta municipal de tancar-lo i establir-lo en un altre indret de les rodalies de Barcelona.

El Pla s'ocupava dels nuclis de barraques de la muntanya i en proposava l'eradicació, atès que constituïen una imatge negativa per a la nova funció de la zona i per als nous equipaments (jardí botànic i ampliació del parc, així com el ja projectat parc d'atraccions). Igualment, tota l'edificació de la muntanya, inclosos els barris del vessant nord-est, o sia, els del sud de Montjuïc (Hortes de Sant Bertran, Eixample de Santa Madrona, Poble-sec i la França), era considerada pels autors del Pla com a suburbial. Amb aquest plantejament, assenyalen:

No sabemos exactamente la población de la zona del Paralelo, pero se puede afirmar que todas las viviendas están en estado grave de inseguridad y muy deterioradas, agravado todo ello con la caótica ordenación y con su mezcla de industrias, que forman una barrera infranqueable que transforma Montjuich en un suburbio más.⁴³

El mateix any 1965, Marcial Echenique presentava a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona la seva tesi doctoral *El barraquismo en Montjuich*, dirigida per l'arquitecte Josep Maria Subías. La seva recerca, molt

43. FAVA, *Progetti e processi...*, pàg. 325 i 330.

Vista aèria de les barraques de Can Tunis, c. 1970

detallada, de marcat caràcter sociològic i fidel als mètodes elaborats pels sociòlegs francesos com Chombart de Lauwe (a qui cita explícitament), ens mostra la realitat del barraquisme de Montjuïc en aquells anys.⁴⁴

Echenique realitza una anàlisi de les tipologies de barraques i dels aspectes de caràcter més urbanístic, alhora que mostra, amb les dades d'ocupació de la població, que la major part dels residents estaven integrats plenament en el mercat de treball, no solament del sector de la construcció, en el qual treballaven el 31,5% dels actius, sinó també del sector industrial, que n'ocupava el 34,5% (mecànics, indústries diverses, impremtes), així com dels serveis municipals (recollida d'escombraries, tramvies...), amb un nombre relativament elevat (8,5%) d'empleats.

El treball minucios d'Echenique sobre les barraques de Montjuïc és molt probable que es correspongués amb l'interès per conèixer amb detall la situació de les barraques i dels barraquistes afectats per la important remodelació d'aquesta part del litoral que significava el nou Pla especial d'ordenació de la muntanya de Montjuïc. Efectivament, el mateix Echenique assenyala en la seva tesi:

Me adhiero al Plan especial de la Montaña de Montjuich, en el cual he participado como arquitecto.

De fet, creiem que la proposta de real·lotjament que apareix en el Pla és en bona mesura obra seva.

El treball d'Echenique aconseguí un important ressò mediàtic. La revista *Serra d'Or* en publicà un resum,⁴⁵ precisament en un moment en què els barris de barraques de Montjuïc començaven a autoorganitzar-se per demanar millores i proposaven la construcció d'habitatges a la mateixa zona. Caldria, per tant, contrastar la solució proposada en el Pla amb les iniciatives veïnals que aquells mateixos anys sorgiren a nuclis com Can Tunis, on hi havia vuit-centes barraques i unes quatre mil persones. Cal esmentar, en aquest sentit, la proposta d'una cooperativa per construir habitatges per a 538 famílies al

44. La recerca d'Echenique sembla ocasional, ja que l'autor, de fet, no continuà fent aquest tipus d'investigació. Marcial Echenique, arquitecte xilè, residí a Barcelona a la dècada dels seixanta i realitzà, tal com hem dit, la seva tesi doctoral a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Finalment, marxà a Anglaterra per completar la seva formació, i d'ençà de 1972 és professor de la Universitat de Cambridge. Està especialitzat en urbanisme, infraestructures i transport i en usos del sòl. En els darrers anys s'ha centrat en l'estudi de temes portuaris i de transformació del litoral en diverses ciutats europees i americanes. Així mateix, ha estat assessor del govern del president Lagos en qüestions de planificació urbana de Santiago de Xile.

45. Marcial ECHENIQUE, «Barraquisme», *Serra d'Or* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat), 2 (febrer de 1966).

mateix lloc on hi havia les barraques, segons el projecte del novembre de 1965 dels arquitectes Jaume Puigdengoles i E. Paradell.

De fet, el programa de reallojament proposat en el Pla especial de Montjuïc només preveia la reubicació de la meitat de les famílies barraquistes en una àrea de la mateixa muntanya. Per a aquesta població es bastiria un nou conjunt d'habitatges sobre l'antiga pedrera de FOCSA, que havia esdevingut propietat municipal i, tal com deia el mateix Pla, era un terreny de baix cost. A l'esvoranc de la pedrera s'aixecarien blocs de set plantes, tres de les quals sota rasant i quatre sobre rasant, amb la qual cosa no caldria instal·lar-hi ascensors. El 80% dels pisos tindrien una superfície no superior als 60 m².

El Pla no assenyalava cap altra característica constructiva, mentre que Marcial Echenique sí que havia introduït altres detalls en proposar, per exemple, la construcció seriada i prefabricada amb blocs d'unitats bàsiques del mateix tipus de les que s'havien fet servir a Santiago de Xile. Com a forma de gestió, suggeria la creació d'una cooperativa i una aportació de 3.500 pessetes per part dels usuaris, proposta que caldria contrastar amb la de la cooperativa sorgida dels veïns de Jesús i Maria.

Per contra, els 4.186 habitatges de luxe del barri de Miramar, que havien de completar-se en tres fases i acollir un total de 18.000 persones, estaven detalladament descrits en el Pla. Tenien una superfície de 100 m² i es construïen en blocs esglaonats que seguien les cotes de la muntanya amb grans terrasses enjardinades; entre bloc i bloc transcorrien els carrers, coincidents amb les cotes de les terrasses dels habitatges inferiors. A la cota 120 de la muntanya es bastia l'accés rodat principal i s'hi ubicaven els equipaments (piscines, club, gimnàs, tennis...), les escoles i els serveis. El conjunt es completava amb alts blocs verticals arran de l'autopista del litoral que ressegua el port.

Curiosament, els autors del Pla especial de Montjuïc, entre els quals, com ja hem dit, figurava Oriol Bohigas, ja no parlaven de mantenir «las alegres barracas de hojalata o ladrillo encalado», sinó que la seva apreciació de les barraques era ara molt negativa, tant socialment com urbanística, i es decidien per enderrocar-les. Tal com hem assenyalat abans, només pensaven a reallojar a Montjuïc (en una zona suficientment separada del nou conjunt residencial de Miramar) la meitat de la població barraquista, donant per bons els plans municipals d'eradicació i de trasllat dels barraquistes a polígons allunyats i mal equipats que ja s'havien desenvolupat en aquests anys i que, com sabia molt bé Bohigas, poc s'assemblaven a «las zonas residenciales entre cuyos verdes vayan a jugar nuestros hijos».

El Pla especial de Montjuïc no prosperà; segons sembla, no va ser mai aprovat per l'Ajuntament i xocà amb l'oposició del Servei de Parcs i Jardins del mateix consistori, que defensava el caràcter de parc i de zona verda de la muntanya. D'altra banda, també topava amb propostes veïnals per millorar

els barris de barraques que s'havien desenvolupat per aquelles mateixes dates.⁴⁶ De fet, el Pla restà en l'oblit, tot i que, a la vista dels fets posteriors i de la transformació que a llarg termini ha experimentat la muntanya de Montjuïc, no deixava de ser una premonició de l'eradicació total de les barraques i de la dispersió dels barraquistes per diversos polígons d'habitatges de la perifèria, i, finalment, de la destrucció de Montjuïc com a veritable parc urbà en construir-se al llarg dels anys posteriors i fins avui una bona part dels diversos tipus d'equipaments aleshores proposats.

La història de l'eradicació d'aquest nucli de barraques és llarga: dura quasi quaranta anys, més exactament fins al 2004.⁴⁷ El 1966 van ser traslladats a la Mina els barraquistes de Maricel a causa de la construcció del Parc d'Atraccions de Montjuïc i el 1968 el port de Barcelona inicià la seva ampliació. Aleshores s'enderrocaren amb urgència les barraques de Jesús i Maria i es bastí el nou barri de Can Tunis, projectat per Jaume Santmartí Verdaguer, que fou guardonat amb un premi de la crítica d'arquitectura del Foment de les Arts Decoratives per fer una proposta agosarada d'integració social de barraquistes.

A partir de la dècada dels seixanta, un cop tancades les pedreres, Montjuïc aixoplugà set abocadors nous d'escombraries, amb el consegüent problema higiènic que això comportava. La pedrera que havia d'acollir el barri d'absorció del barraquisme fou emplenada de deixalles i, el 1971, a causa de les pluges torrencials, una gran esllavissada inundà de deixalles els habitatges de les barriades de Montjuïc.

Aquests tres episodis sobre les relacions entre projectes urbanístics i processos d'eradicació del barraquisme a la Barcelona del segle xx són només exemples puntuals que podríem ampliar amb altres casos. Tots ells ens porten a una reflexió sobre com es construeix la ciutat i quins són els models escollits en la programació de la seva transformació: gairebé sempre models urbanístics de llarga durada —més de setanta-cinc anys per al passeig Marítim— que, generalment, tenen poca consideració pels aspectes socials i la vida de les persones. Les presses i urgències davant grans esdeveniments urbanístics com l'Exposició Internacional del 1929, els projectes de recuperació del litoral com el Pla de la Ribera, el Pla especial de Montjuïc o les Olimpíades són alguns dels episodis que malauradament no trobaren cap més solució social que el trasllat de les famílies barraquistes als nous polígons d'habitatges. Aquesta solució

46. Vegeu en aquest mateix llibre el capítol de Pilar Díaz i Xavier Camino.

47. Sobre l'evolució dels nuclis de barraques de Montjuïc i especialment de Can Tunis Nou, s'han de consultar, entre d'altres, els treballs de Teresa CODINA, *Gitanos en Can Tunis 1977-1983*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 2000, citat per Òscar Casasayas en aquest mateix llibre, i de Basilio GONZÁLEZ, *Así se transforma un barrio. Zona Franca*, Barcelona, Impremta Municipal, 1991.

sovint va trencar les il·lusions i els projectes d'aquells nuclis barraquistes que havien assolit un incipient nivell d'autoorganització i va distorsionar alguns programes d'inserció força ben pensats.

Tot i que el resultat no hagi estat del tot negatiu, que tingui llums i ombres, ens resta el dubte de com haurien funcionat altres tipus de solucions als problemes d'allotjament popular que servissin de veritables programes socials d'habitatge com a alternativa al barraquisme barceloní d'aquells anys.

Barraques i polígons d'habitatges en la Barcelona del segle xx

Amador Ferrer

L'obsessió de les administracions públiques per l'eradicació del barraquisme és tan antiga com el fenomen mateix. El barraquisme sorgit de les necessitats inajornables d'aixopluc de les persones i famílies de la immigració que van arribar a la gran ciutat sense cap possibilitat d'accedir a un habitatge ortodox i la consegüent dèria pública d'eradicació del fenomen, també es van produir a Barcelona.

Abans de les arribades massives i continuades de persones al llarg de les dècades dels cinquanta i seixanta, la ciutat ja havia rebut dues grans onades immigratòries (la dels anys vint i la del període immediatament posterior a la Guerra Civil) que havien fet aparèixer diversos nuclis de barraques. Així, els nuclis inicials apareguts als anys vint van anar creixent significativament a partir de llavors, mentre que, a la vegada, en van sorgir de nous que van formar barris sencers com la Mina, Pequín, Somorrostro o Montjuïc.

L'Ajuntament de Barcelona, a través sobretot del Patronat Municipal de l'Habitatge, centrà molt aviat la seva política en l'eradicació del barraquisme, considerat pejorativament com un «llast social» que calia suprimir a tot preu. En realitat, com després assenyalarem, les condicions de vida en algunes àrees de barraques no eren molt pitjors que les que proporcionaren alguns dels habitatges que les substituïren. En tot cas, la construcció d'una barraca era la solució immediata, flexible i econòmicament assequible per a molts dels qui arribaven a la ciutat en la precarietat més absoluta. En molts casos, a més, permetia aconseguir un espai adaptat a les necessitats de cada moment, amb més llum i ventilació que en segons quines condicions d'amuntegament als degradats pisos de les perifèries urbanes d'aleshores, encara que sovint sense aigua o electricitat i en condicions sanitàries molt deficientes.¹

La reacció oficial contra el barraquisme s'inicià ja amb l'antic Patronat de l'Habitació, que va construir quatre grups de «cases barates» per allotjar els treballadors que es desplaçaren a Barcelona per treballar en les obres de

1. Vegeu Oriol BOHIGAS, «Elogi de la barraca», dins Oriol BOHIGAS, *Barcelona, entre el Pla Cerdà i el barraquisme*, Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'Abast), 1963: «La família immigrada de poc, fugint d'una inútil vida camperola, buscant els batecs tímids de la industrialització, complint, per tant, una funció econòmica i social inapreciable, arriba a la ciutat gairebé sempre en la més absoluta i dramàtica intempèrie. Però té, a corre-cuita, una solució immediata: la barraca.»

l'Exposició Internacional de 1929 i de les primeres línies dels ferrocarrils metropolitans. Aquests quatre grups acolliren barraquistes del primer moment i immigrants recents. La seva incidència va ser mínima, ja que només es construïren poc més de dos mil habitatges, nombre del tot insuficient per fer front a la magnitud que anaven adquirint els barris de barraques a la ciutat.

Després de la Guerra Civil, foren el Patronat Municipal de l'Habitatge, primer, i l'Obra Sindical del Hogar i la Comissió d'Urbanisme de Barcelona, després, els organismes encarregats de plantejar una alternativa als nuclis de barraques, en aquest cas construint grups d'habitatges específicament dirigits a l'eradicació del barraquisme i elaborant plans i programes de certa envergadura amb la mateixa finalitat.²

La literatura que es va generar entorn del tema del barraquisme al llarg de més de cinquanta anys, tant abans com després de la Guerra Civil, és molt considerable.³ Encara l'any 1970, el regidor Martí Cot plantejava la necessitat de posar fi urgentment a les darreres barraques existents a Barcelona.⁴

El Pla d'urgència social de Barcelona de 1958

Segurament, l'operació de major abast llançada per les administracions públiques a Barcelona i l'àrea metropolitana amb l'objectiu de fer front a les necessitats d'habitatge social va ser el Pla d'urgència social de 1958. La posada en marxa del Pla d'estabilització de 1959 va permetre la reordenació del marc jurídic i institucional de la indústria de la construcció i possibilità l'execució d'aquest pla.

Cal tenir en compte que la Llei d'habitatges de renda limitada de 1954 oferia nous estímuls a la construcció, ja que buscava la incorporació de la iniciativa privada a aquesta activitat. També s'havia elaborat un Pla nacional de l'habitatge (1955) per a la construcció de 550.000 habitatges acollits als

2. Aquest text deriva en gran part dels meus treballs sobre els polígons d'habitatges a Barcelona, elaborats a partir de 1971, un resum dels quals apareix publicat a Amador FERRER, *Els polígons de Barcelona*, Barcelona, Edicions UPC, 1996.

3. Vegeu, per exemple, FRANCISCO PONS FREIXA i JOSÉ MARÍA MARTINO, *Los adueros de Barcelona*, Barcelona, Imprenta La Ibérica, 1929; EMILI MIRA, «Barracòpolis: la vida a les barraques de Barcelona», *Justícia Social* (24 de setembre de 1923, 22 de desembre de 1923 i 5 de gener de 1924); CARLOS TRIAS BERTRÁN, *La política de vivienda del Ayuntamiento de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1947; el fulllet del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona «Servicio municipal para la represión de la construcción de barracas» (1960); INSTITUTO NACIONAL DE LA VIVIENDA, *Plan de absorción del chabolismo* (1965); JOAN BUSQUETS, «Absorción del barraquismo: análisis crítico de las migraciones», dins JOAN BUSQUETS, *La urbanización marginal en Barcelona* (3 vol.), Barcelona, ETSAB, 1976.

4. ARTUR MARTÍ COT, «Aportación municipal destinada a la absorción del barraquismo barcelonés», *Vivienda* (Barcelona) (1970).

Conversaciones sobre inmigración interior. Barcelona, octubre de 1965

beneficis de la nova llei. La gestió del Pla la va centralitzar l'Institut Nacional de l'Habitatge, que va encomanar a l'Obra Sindical del Hogar la construcció de 35.000 habitatges anuals. D'altra banda, el 1957 s'havia promulgat la Llei d'habitatges subvencionats, que preveia una generosa subvenció de 30.000 pessetes per habitatge construït. El mateix any s'havia creat el Ministeri de l'Habitatge, que reorganitzà tota l'Administració central de l'Estat en matèria d'habitatge i que incorporà l'Institut Nacional de l'Habitatge. A més a més, el 1959 va aparèixer la Gerència d'Urbanització, encarregada de preparar el sòl per als nous polígons d'habitatges. Aquesta reestructuració del marc jurídic i institucional possibilità la planificació a gran escala de la construcció d'habitatges i configurà el marc dels plans d'urgència social, que serien fonamentals en tot el procés.

Al llarg de la dècada dels anys cinquanta, Catalunya va rebre uns quatre-cents mil immigrants, dels quals aproximadament la meitat s'instal·laren

El polígon Guineueta, c. 1965

a la ciutat de Barcelona.⁵ Aquest fet generà una enorme sensibilització pública i donà lloc a les primeres estimacions del dèficit d'habitatges, així com als primers debats i conferències sobre el tema.⁶ La mateixa Comissió d'Urbanisme de Barcelona aportà estudis i dades i s'organitzà per tal de passar a l'acció, amb l'objectiu d'eliminar els nuclis de barraques i de reduir les altres formes d'infrahabitatge presents a la ciutat.

El Pla d'urgència social per a Barcelona partia d'una estimació del dèficit d'habitatges a la ciutat que es quantificà entorn dels 55.000, i considerava prioritària la construcció de 36.000 habitatges per tal de respondre a les situacions que requerien una atenció immediata.⁷ Molt possiblement, aquesta xifra era la transposició aproximada del nombre de barraques, habitatges en mal estat i situacions de sobreocupació comptabilitzades als barris de la ciutat. El

5. Vegeu Antoni JUTGLAR, *La immigració a Catalunya*, Barcelona, Edició de Materials, 1968.

6. Van tenir especial impacte les converses sobre immigració interior organitzades pel Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona. Vegeu la publicació que resumeix les ponències i debats: *Conversaciones sobre inmigración interior*, Barcelona, Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona, 1965.

7. La Llei d'urgència social es promulga el 13 de novembre de 1957 i en un principi només fa referència a Madrid. Més tard, el Decret de 21 de març de 1958 la fa extensiva a Barcelona i, successivament, a Biscaia i Astúries.

La primera fase del polígon Sant Martí en el moment de la seva construcció, c. 1962

Pla proposava construir 6.000 habitatges anuals al llarg de sis anys per tal de superar aquest dèficit. Per a la seva execució, comptava amb la labor d'adquisició i preparació de sòl que ja havia iniciat el 1955 la Comissió d'Urbanisme de Barcelona. Els polígons ja delimitats per aquesta institució van constituir el nucli del Pla d'urgència social, tot i que, més tard, alguns d'ells no només tindrien com a destinataris els barraquistes —alguns polígons, com és el cas de Montbau, serien ocupats per funcionaris, empleats i altres grups socials amb necessitats menys urgents— i altres passarien finalment a la iniciativa privada, com ara els polígons de Bellvitge, a l'Hospitalet de Llobregat, o Sant Ildefons, a Cornellà de Llobregat. En total, els polígons delimitats suposaven una extensió de 287 hectàrees de sòl i una capacitat propera als 52.000 habitatges. Es tractava dels polígons de la Guineueta, Sant Martí de Provençals, Porta, Montbau i Sud-oest del Besòs, a Barcelona ciutat, als quals s'afegiren ben aviat els de Sant Roc (Badalona), Bellvitge (l'Hospitalet de Llobregat) i Sant Ildefons (Cornellà de Llobregat).

D'aquest total de vuit polígons d'habitatges delimitats pel Pla, dos van ser construïts pel Patronat Municipal de l'Habitatge (Montbau i Besòs), dos més van ser cedits a la iniciativa privada (Bellvitge i Sant Ildefons), i els quatre restants van ser expropiats per la Comissió d'Urbanisme en diverses fases. Aquesta mateixa entitat també urbanitzà els terrenys i subhastà els solars entre les entitats i les empreses constructores dels habitatges.

És difícil quantificar quants barraquistes van ser reallotjats en els polígons del Pla d'urgència social, però, en tot cas, la xifra no fou significativa. Un nombre important dels habitatges va acollir, certament, persones i famílies immigrades, però no necessàriament provinents dels barris de barraques.

La construcció dels polígons del Pla d'urgència social va tenir, però, un impacte important a la ciutat. La imatge de la perifèria barcelonina ja mai no va ser la mateixa després de l'aparició d'aquests vuit grans polígons, que van omplir els espais buits entre els nuclis antics i les extensions suburbanes en ple procés de densificació. Es va produir un canvi general en la percepció de la ciutat en conjunt: la incorporació, de cop, d'una part dels municipis de la primera corona feia visible, per primera vegada, l'aglomeració metropolitana de Barcelona. Aquest canvi d'escala es consolidà immediatament amb la construcció de les autopistes, els túnels i les vies especialitzades del Pla d'accessos i xarxa arterial aprovat el 1963.

El Pla de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona de 1961

Només tres anys després de l'aprovació del Pla d'urgència social, el 13 d'abril de 1961, un decret autoritzà l'Institut Nacional de l'Habitatge a construir a Barcelona i els seus voltants, en un termini de cinc anys, un total de 12.000 habitatges de tipus social de renda limitada que es destinarien específicament a «la absorción de chabolas y otras construcciones clandestinas». El decret establia que la construcció dels habitatges (amb càrrec als pressupostos de l'Institut Nacional de l'Habitatge) s'encomanaria a l'Obra Sindical del Hogar, però no precisava qui s'ocuparia de gestionar la selecció, l'expropiació i la urbanització dels terrenys, feina que va assumir finalment la Comissió d'Urbanisme de Barcelona.⁸

Així doncs, la Comissió d'Urbanisme de Barcelona va emprendre l'elaboració de l'anomenat Pla de supressió del barraquisme. En primer lloc, es va procedir a comptabilitzar el nombre de barraques existents a Barcelona i els termes municipals veïns mitjançant una enquesta dirigida als ajuntaments respectius. Segons aquesta enquesta, el nombre de barraques a Barcelona era de 7.432, i al conjunt dels cinc municipis enquestats, de 9.919 (vegeu el quadre 1). La xifra diferia considerablement respecte de la resultant d'una enquesta realitzada tres anys abans (1958) als mateixos municipis i per la mateixa Comissió d'Urbanisme, el resultat de la qual havia estat de 11.218 barraques.

8. FERRER, *Els polígons de...*, capítol II, apartat 6.2.

Nombre de barraques (1961)	
Municipi	Barraques
Barcelona	7.432
L'Hospitalet de Llobregat	1.328
Badalona	875
Sant Adrià de Besòs	265
Santa Coloma de Gramenet	19
TOTAL	9.919

Font: Enquesta de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona

Pla de supressió del barraquisme de 1961			
Polígon	Municipi	Superfície	Habitatges
Badalona	Badalona	32	1.600
Canyelles	Barcelona	14	700
Valldaura	Barcelona	6	300
Tapioles	Barcelona	13	650
Comtal	Barcelona	40	2.000
La Mina	Sant Adrià de Besòs	15	750
Gran Via Sud	L'Hospitalet de Llobregat	30	1.500
La Marina	El Prat de Llobregat	60	3.000
Molí Nou	Sant Boi de Llobregat	30	1.500
TOTAL		240	12.000

Font: Comissió d'Urbanisme de Barcelona

En tot cas, la Comissió amplià el Pla a un total de 24.000 habitatges, afegint als 12.000 de tipus social inicialment previstos uns altres 12.000 que va anomenar «habitatges de tipus superior». Es determinà que, amb una densitat de 100 habitatges per hectàrea, calia expropiar 240 hectàrees de sòl. Els polígons havien de complir estrictament tres condicions: no havien d'estar massa allunyats de les grans zones industrials; no havien de ser

Polígons del Sud-oest del Besòs i la Mina, aquest darrer en el moment en què s'iniciaven les obres, 1971

excessivament grans; i, molt especialment, els sòls que se seleccionessin no havien de representar un cost excessiu tant pel que feia a l'adquisició com a la urbanització. Aquesta darrera condició portaria a cercar terrenys molt allunyats de les zones urbanes consolidades en aquell moment.

Els polígons seleccionats, tant a Barcelona com als municipis limítrofs, compliren bastant fidelment aquestes condicions. La superfície total era exactament de 240 hectàrees, suficient per admetre la construcció dels 12.000 habitatges socials per a l'absorció del barraquisme (quadre 2), a més dels 12.000 afegits de «tipus superior».

Dels nous polígons inclosos en el Pla de la Comissió d'Urbanisme, l'Institut Nacional de l'Habitatge només en va donar conformitat a tres (els de Canyelles, Valldaura i Badalona), que van ser expropiats tot seguit. La Comissió d'Urbanisme de Barcelona va posar a informació pública el projecte de delimitació del polígon Canyelles de manera immediata i va encarregar la redacció del Pla parcial del polígon de Valldaura el mes de febrer de 1962. La resta van quedar fora del Pla, tot i que el polígon Marina, del Prat de Llobregat, seria executat més tard per l'Obra Sindical del Hogar amb el nom de Sant Cosme, i el de la Mina, a Sant Adrià de Besòs, seria construït finalment pel Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.

El Pla de supressió del barraquisme de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona va consistir, en definitiva, en una elemental comptabilització del nombre de barraques existent mitjançant una enquesta municipal per tal de determinar el nombre d'habitatges que calia absorbir. L'enquesta va anar seguida d'una ràpida selecció dels terrenys que s'expropiarien i s'urbanitzarien amb els nous habitatges. Aquest Pla va constituir, en realitat, un complement de l'anterior Pla d'urgència social, que havia utilitzat criteris molt similars per a la delimitació dels terrenys i per a la concepció dels polígons. Ara, però, el nou Pla de supressió del barraquisme feia referència explícita al fet que l'objectiu fonamental de l'acció pública era l'eradicació del barraquisme. D'alguna manera, es tractava d'un reconeixement de l'escassa incidència del Pla d'urgència social en aquest camp, ja que, com hem vist abans, va acabar per satisfer, en una proporció important, unes altres demandes no tan urgents ni necessàries.

La construcció dels tres polígons finalment inclosos en el Pla de supressió del barraquisme d'acord amb l'Institut Nacional de l'Habitatge no es va iniciar fins a la segona meitat de la dècada dels anys seixanta, o en alguns casos, fins i tot, ja als anys setanta. Podem afirmar que el Pla, independentment de la construcció efectiva dels habitatges amb retard, va permetre sobretot organitzar el programa d'adquisició de sòl per part de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona. Aquesta entitat va esdevenir una de les grans promotores de sòl i habitatge públic de l'àrea metropolitana de Barcelona,

competència que va exercir en paral·lel a la de gestora del desenvolupament del Pla comarcal de 1953 i, més tard, a la d'impulsora de la seva revisió, que va desembocar en el Pla general metropolità de 1976.

Però aquestes no van ser les úniques actuacions públiques que esgrimiren com a objectiu la supressió del barraquisme i l'absorció d'infrahabitatges i famílies damnificades o expropiades per obres públiques. Al Pla d'urgència social i el Pla de supressió del barraquisme, gestionats des de Barcelona, s'hi afegiren, des de Madrid, les unitats veïnals d'absorció.

Les unitats veïnals d'absorció

Un tercer front important en la política d'eradicació del barraquisme es va concretar en la realització de les anomenades *unidades vecinales de absorción* (UVA), construïdes per l'Obra Sindical del Hogar a l'empara dels decrets de 4 d'abril de 1963 i de 26 de desembre de 1963. Aquests decrets facultaven aquesta entitat estatal per construir polígons d'habitatges amb caràcter d'absoluta prioritat mitjançant mecanismes d'urgència i destinats explícitament a l'absorció del barraquisme i de la població afectada per grans catàstrofes.⁹

Es tractava de polígons d'habitatges gestionats en la seva totalitat (selecció i adquisició del sòl, urbanització dels terrenys i construcció dels habitatges) per la mateixa Obra Sindical del Hogar. Aquesta entitat va delimitar els terrenys necessaris, que sempre es trobaven en llocs molt allunyats de la ciutat i molt marginals, ja que es buscava una reducció important del cost del sòl. Els terrenys escollits eren poc adequats per a la urbanització i l'edificació a causa de les humitats, els pendents o la falta de consistència dels sòls. A més, quasi sempre es tractava de sòls que estaven fora del mercat a causa de la qualificació urbanística vigent al municipi (sòls situats en zones qualificades com a rurals, sòls lliures permanents, àrees verdes o altres zones on fins llavors s'havia prohibit l'edificació i la incorporació al sòl urbà). Tanmateix, cap d'aquestes raons va ser un impediment per portar a terme les actuacions.

El procediment d'urgència utilitzat facilitava l'expropiació ràpida dels terrenys, l'elaboració del projecte i la construcció immediata dels habitatges, fins i tot abans de la urbanització dels terrenys i de la construcció dels equipaments. A causa d'aquest procediment especial, els projectes no es van tramitar com a plans parcials davant de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona, que era l'organisme competent per aprovar-los. L'aprovació corresponia únicament a la mateixa Obra Sindical del Hogar, cosa que va donar lloc a barris en situació de fora d'ordenació respecte del planejament urbanístic, una situació que es va prolongar fins a la revisió d'aquest planejament el 1976.

9. FERRER, *Els polígons de...*, capítol II, apartat 6.3.

A l'àrea metropolitana de Barcelona es van construir tres unitats veïnals d'absorció:

a) L'UVA de Sant Cosme, al Prat de Llobregat, construïda entre els anys 1965 i 1968, amb un total de 2.301 habitatges que ocupaven una superfície de 38 hectàrees adjacent a l'aeroport de Barcelona, en uns terrenys qualificats en aquell moment com a sòl agrícola permanent pel Pla comarcal de 1953. Aquesta unitat envaïa fins i tot la zona aeroportuària, raó per la qual més tard s'enderrocà una part del polígon.

b) L'UVA de Pomar, a Badalona, construïda el 1966, amb un total de 1.634 habitatges que ocupaven 25 hectàrees de terrenys situats a la carretera de Badalona, a la Conreria, en diverses peces de sòl accidentat. Aquests terrenys estaven qualificats com a zona forestal i com a camp urbanitzable pel Pla comarcal de 1953.

c) L'UVA de Cinc Roses (l'actual Camps Blancs), a Sant Boi de Llobregat, construïda el 1968, amb un total de 1.500 habitatges que ocupaven 30 hectàrees de terrenys en condicions una mica millors que els de les dues unitats anteriors, si bé també estaven allunyats del sòl urbà i qualificats com a zona rural en aquell moment. D'altra banda, aquest polígon es va construir sense establir una connexió viària amb el nucli urbà de Sant Boi.

La particular situació de les tres unitats veïnals d'absorció construïdes per l'Obra Sindical de l'Hogar, en posició dual respecte dels nuclis urbans del Prat, Badalona i Sant Boi, és un model de localització interessant que podria haver facilitat la relació entre els nous barris i els nuclis urbans antics si els projectes haguessin garantit una certa continuïtat urbana i haguessin establert les connexions necessàries (obertura de vials d'enllaç, itineraris de vianants, transport públic), si s'haguessin construït els equipaments necessaris, i, finalment, si les actuacions s'haguessin acompanyat amb programes socials adients. Però, tot i la relativa proximitat als nuclis antics, l'aïllament urbà i social d'aquests polígons va fer-se cada vegada més evident, fins al punt de constituir-se en àrees d'exclusió social i provocar reformes contínues que van fins i tot culminar, en el cas de la unitat de Sant Cosme, al Prat de Llobregat, amb la substitució progressiva i total de les edificacions.

Barraques, corees i polígons en els anys del *desarrollismo*

La dècada dels anys seixanta del segle passat es caracteritzà per la política anomenada *desarrollista* per la seva vinculació als anomenats *planes de desarrollo* estatals, el primer dels quals va ser aprovat el desembre de 1963. Aquesta política es va traduir, en el sector de l'habitatge, en un important ajust del marc legislatiu (Llei d'habitatges de protecció oficial de 1963) i en l'elaboració d'un pla coordinador i programàtic de la producció d'habitatges en tot el territori espanyol (Pla nacional de l'habitatge 1961-1976).

Aquesta mateixa dècada va ser testimoni de fortes migracions interregionals. Catalunya, en concret, continuà rebent una quantitat d'immigrants molt superior a la que acollia qualsevol altre territori estatal. Si entre 1950 i 1960 van ser 439.806 els immigrants que van arribar a Catalunya (uns 40.000 anuals), només entre 1961 i 1965 ja en van ser uns 800.000 (dels quals uns 128.000 van anar a parar a la ciutat de Barcelona i uns altres 160.000 a l'àrea metropolitana). Aquestes xifres d'immigrants sense precedents anul·laren, en la pràctica, tot l'esforç realitzat en el sector de la construcció d'habitatges públics durant els primers anys seixanta. El dèficit, que s'havia reduït notablement cap a 1963-1964, augmentà progressivament al llarg de tota la segona meitat del decenni.¹⁰

Així doncs, els polígons públics que es construïren en els anys 1965-1972 van estar destinats de nou a les capes de població immigrant de menor capacitat econòmica i, molt especialment, a l'absorció dels nuclis de barraques encara existents a Barcelona. Els promotors d'aquests nous polígons van ser l'Obra Sindical del Hogar (a través de les unitats veïnals d'absorció ja esmentades), el Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona i l'Institut Nacional de l'Habitatge, que actuà coordinadament amb la Gerència d'Urbanització (creada el 1959 i responsable de l'adquisició i la urbanització del sòl). En aquest moment es construïren, efectivament, els polígons d'habitatges més importants, alguns dels quals inclosos en programes anteriors (Sant Ildefons, Bellvitge, Gornal i Badia).

Totes aquestes actuacions es van produir en paral·lel a l'enorme creixement demogràfic de l'àrea metropolitana de Barcelona, que es traduí tant en la transformació d'àrees rurals en zones urbanes com en la densificació dels nuclis urbans ja existents. Una mirada retrospectiva a aquests creixements permetria classificar-los, en síntesi, en els tres grups principals següents:

a) Creixements per extensió i prolongació d'alineacions dels nuclis suburbans metropolitans, que experimentaren a la vegada un fort procés de densificació per substitució de les cases originals (passant de la casa suburbana en parcel·la petita i de dues plantes a la casa d'immobiliària, sovint sobre la mateixa parcel·la, però amb sis o vuit plantes d'alçada).

b) Creixements per addició dels nous polígons d'habitatges, que suposaven la urbanització i la construcció de grans paquets de sòl buit i expectant, que acabarien integrant-se a la ciutat.

c) Creixements deguts a la saturació i la intensificació de la construcció als barris d'autoconstrucció (barris de *corees*), que ja ocupaven grans extensions

10. Vegeu JUTGLAR, *La immigració a...*, i ALFONSO GARCÍA BARBANCHO, *Las migraciones interiores españolas*, Madrid, Estudios del Instituto de Desarrollo Económico, 1975.

Cases del Governador a Verdum, 1953

de sòl no qualificat pel planejament urbanístic i que es consolidarien definitivament com a ciutat. El 1976, el Pla general metropolità de Barcelona considerarà per primera vegada el problema i articularà una via per a la millora i la legalització d'aquests barris, que sortiran així de la seva invisibilitat oficial.

És indubtable que els barris de barraques, *corees* i altres formes d'habitatges autoconstruïts que existiren a Barcelona fins no fa gaires anys van proporcionar habitatge a moltes famílies immigrades sense recursos, amb una flexibilitat en els ritmes de construcció, en la inversió familiar i en l'adaptació a les necessitats de cada moment que cap altre habitatge legal (fos un habitatge situat als nuclis urbans o suburbans consolidats, fos un habitatge dels polígons nous) podia oferir.

Així, la possibilitat de construir una barraca —és a dir, una construcció efímera, en molts casos sobre sòl públic, respecte a la qual el barraquista no ha adquirit cap tipus de dret— en alguns dels nuclis existents des de feia molts anys va ser la solució més immediata, econòmica i senzilla per a la gent arribada a la ciutat sense cap mitjà ni, sovint, cap relació o referència personal a la qual poguessin recórrer. En molts casos, l'aixopluc inicial evolucionava fins a convertir-se en un espai més ben equipat i que a vegades incorporava un espai lliure annex. La vida en aquests barris va anar teixint, a més, una certa xarxa social de suport mutu que facilitava la integració dels nousvinguts. Els barris de barraques, pel fet de situar-se generalment en sòls de titularitat pública sense parcel·lació, foren els blancs més directes de les

polítiques d'absorció, atès que podien ser desallotjats i demolits fàcilment. Com hem vist, l'eradicació del barraquisme va constituir l'objectiu explícit de molts dels plans i programes oficials d'habitatge formulats al llarg del segle xx.

L'altra forma d'habitatge no reconegut, els barris de *corees* —edificacions de totxana i materials aleatoris autoconstruïdes sobre parcel·les adquirides o amb opció de compra, o fins i tot llogades al seu propietari, tot i estar fora de la legalitat urbanística—, tingué un abast molt superior al dels barris de barraques i ocupava extensions considerables a la ciutat i a l'àrea metropolitana de Barcelona.¹¹ Barris com els de Torre Baró, Vallbona, Singuerlín, Roquetes, Trinitat, les Planes, Vallvidrera, Sant Josep, Montflorit i Can Trias, entre molts altres, tenen el seu origen en un barri autoconstruït. Les *corees*, igual que les barraques, constituïren formes d'habitatge flexible que l'usuari anava executant per fases segons les necessitats familiars i la seva disponibilitat econòmica. D'aquesta manera, en pocs anys es podia aconseguir un habitatge consolidat, sempre en procés de millora progressiva.

Els barris de *corees* (també anomenats *urbanitzacions marginals*) anaren consolidant, al seu torn, els accessos i els serveis urbanístics, fins al punt d'aconseguir aigua corrent, electricitat i enllumenat. Més tard hi arribà també el transport públic. El fet de situar-se sobre parcel·les prèviament adquirides (o amb algun dret més o menys formalitzat sobre el sòl) féu que, tot i la il·legalitat urbanística, no fossin objecte de demolició ni objectiu de les polítiques públiques d'absorció, com succeïa en el cas de les barraques, sinó que acabessin consolidant-se com a barris plenament urbans. Una vegada legalitzats, iniciaren un procés de substitució de les primitives *corees* per cases noves amb llicència municipal, ajustades a les condicions i els paràmetres de les ordenances municipals.

El nou prototipus d'habitatge social

Els polígons d'habitatges constituïren el prototipus d'actuació pública en matèria d'habitatge social durant quasi tot el segle passat. Aquesta fou la forma que adoptaren les polítiques d'habitatge públic, fruit de la preocupació per oferir alternatives a les dificultats de moltes famílies per accedir a un habitatge considerat digne. Amb totes les insuficiències, tant de concepció com de posició urbana o de qualitat tècnica, els polígons representaven una resposta i un intent d'integrar les capes de població amb menys recursos a la

11. BUSQUETS, *La urbanización marginal...*

ciutat, d'afrontar els greus problemes d'habitatge i de posar en primera línia l'atenció a la problemàtica social inherent.¹²

Des de les primeres cases barates de la dictadura de Primo de Rivera i els grups d'habitatge de la postguerra fins al moment en què es fa evident la importància que van adquirint els nous fragments de ciutat, es produeix tota una evolució que es dirigeix a la definició d'un prototipus d'habitatge social. A partir de la dècada dels anys seixanta, tractant d'enllaçar amb el pensament racionalista i amb les actuacions centreeuropees d'entreguerres (com les de Viena, Berlín, Frankfurt o Amsterdam, on l'habitatge social construït en polígons havia portat a experiències d'indubtable qualitat urbanística i arquitectònica, amb un impacte social que encara avui constitueix una referència vàlida), alguns del projectes de polígons a Barcelona es van plantejar un ventall de problemes que permeteren assajar determinats instruments tècnics.¹³

Fou en aquest moment quan va aparèixer de forma conscient el nou model arquitectònic —el bloc d'habitatges aïllat— que va caracteritzar els polígons d'habitatges durant moltes dècades. El bloc aïllat era també conseqüència de la voluntat d'optimitzar les plantes i la distribució de l'habitatge i de minimitzar-ne la superfície, mantenint determinades condicions de ventilació, llum i serveis que successives normes tècniques de l'edificació van anar codificant fins a arribar quasi a determinar un prototipus d'habitatge característic que es dirigia a una demanda aparentment homogènia. Aquesta evolució de la planta de l'habitatge era tan acusada que portà a la paradoxa que quatre dels polígons més importants del moment (concretament, els de Bellvitge, la Mina, Ciutat Meridiana i Badia) adoptaren habitatges de superfície, distribució i característiques quasi idèntiques: pisos d'uns 60 m², amb cuina, sala d'estar, tres dormitoris i bany, i amb una mateixa disposició en planta. Era com si els usuaris haguessin de respondre a requeriments i necessitats totalment uniformes.

També en aquest moment van aparèixer els assaigs volumètrics, l'ús del mòdul en la composició, els criteris d'orientació i assolellament, les unitats veïnals, els estàndards urbanístics per determinar les necessitats d'equipament o les regles de proporcionalitat entre distàncies i altures. La forja de tot aquest instrumental —reprès del moviment racionalista i sovint

12. Vegeu Amador FERRER, «El inmerecido descrédito de los “polígonos” de viviendas», *El País* (Madrid), 7 abril 1996, i Manuel DELGADO, «El odio», *El País* (Madrid), (6 de novembre de 2005).

13. Vegeu Carlo AYMONINO, *La vivienda racional*, Barcelona, Gustavo Gili, 1973; Barbara MILLER-LANE, *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*, Cambridge, Harvard University Press, 1868; i Manfredo TAFURI, *Vienna Rossa. La politica residenziale nella Vienna socialista*, Milà, Electa Editrice, 1980.

mal utilitzat— demostra un reconeixement de la importància quantitativa i qualitativa que els polígons d'habitatges van adquirir com a forma de creixement urbà.

Tota aquesta evolució derivà cap a una definició cada vegada més acurada de la versió social de l'habitatge produïda pels organismes públics, primer com a resposta a les situacions d'infrahabitatge (barraques i *corees*, especialment) i més tard, de manera generalitzada, com a resposta a les demandes de les capes socials sense cap possibilitat d'accedir a l'habitatge en el lliure mercat (o, fins i tot, a l'habitatge protegit). La preocupació pública per donar resposta a aquestes capes més desfavorides s'aniria extingint al llarg dels anys fins a fer-se pràcticament irrellevant i la política pública de l'habitatge s'aniria decantant cap a sectors de la demanda més i més solvents.

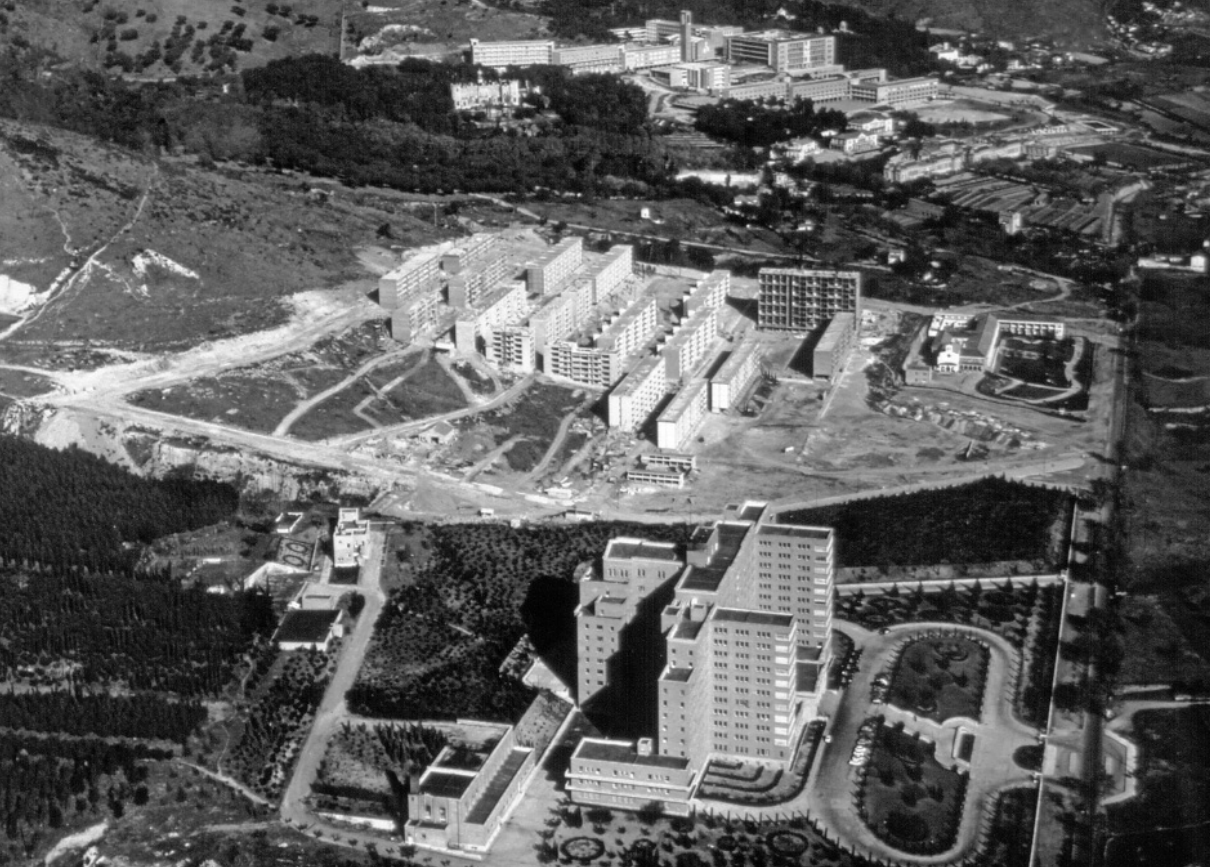
Els polígons i la construcció de la ciutat metropolitana

Les transformacions urbanes de la Barcelona de la segona meitat del segle passat, en les quals el rol dels polígons d'habitatges no fou pas petit, van portar a un canvi important en la percepció i en la imatge de la ciutat, ja que feren visible, potser per primera vegada en la història, la seva dimensió metropolitana.

El conglomerat urbà que s'havia anat creant només prengué forma i es consolidà amb la construcció de les grans obres d'infraestructura que van aparèixer gràcies a les previsions del Pla d'accessos i xarxa arterial de Barcelona, que ja havia estat formulat inicialment l'any 1963, i del Pla d'enllaços ferroviaris de 1967 i el Pla de metros de 1971,¹⁴ l'impacte dels quals es deixà sentir sobretot en l'àmbit metropolità immediat a Barcelona. Tinguem en compte que el pes de la població de Barcelona passà de representar el 83% del total metropolità el 1940 a només el 64% el 1970.

El conjunt de les obres d'infraestructura proposades per aquests plans va representar una modificació substancial en les possibilitats de connexió entre les diverses poblacions metropolitanes, cosa que afavorí la construcció de nous eixamples residencials i la creació de polígons d'habitatges, i produí un augment general dels nivells d'accessibilitat en tot el territori metropolità, que veié incrementar així la seva cohesió. Consegüentment, la progressiva execució de les obres d'infraestructura al llarg de les dècades dels anys setanta i vuitanta (i, en molts casos, la simple existència dels projectes) va tenir una influència decisiva en el desenvolupament de moltes àrees urbanes o

14. El Pla d'accessos i xarxa arterial de Barcelona va ser redactat pel Ministeri d'Obres Públiques el 1963, i incorporava la xarxa d'autopistes, túnels i cinturons de ronda. El Pla d'enllaços ferroviaris és de 1967 i el Pla de metros, amb una ampliació substancial de les línies existents, de 1971.

Polígon Montbau, 1960

expectants i, específicament, en la localització de nous polígons d'habitatges o eixamples residencials.

Així, la nova escala metropolitana de Barcelona es materialitzà en les darreres dècades del segle passat amb una efectiva construcció d'infraestructures que augmentaren els nivells de mobilitat pública i privada en el conjunt del territori. Els polígons d'habitatges, que van massissar els sectors encara buits a la perifèria de la ciutat o que van eixamplar els nuclis urbans existents, contribuïren decisivament a aquest procés.

Viure a la gran ciutat

La qüestió de l'habitatge —en aquest cas, de l'habitatge massiu a les grans aglomeracions urbanes— apareix una vegada i una altra adoptant formes diferents i provocant sovint respostes públiques que es tradueixen en l'aplicació

Polígon Guineueta, 1966

de polítiques orientades a satisfer les demandes. Però, per a aquestes respostes que no sempre es donen, un problema clau és el de definir quines i com són exactament aquestes demandes. Les polítiques públiques han estat sobretot atentes a la dimensió quantitativa del problema (en certs moments, l'obsessió per quantificar els «dèficits» esgotava qualsevol altra consideració relativa a les altres dimensions de la qüestió) i promptes a anunciar la xifra màgica del nombre d'habitatges necessaris.

La demanda d'habitatge (o d'habitatge «social») en el context de la gran ciutat té unes característiques pròpies. Com hem vist, un sector important de la demanda ha fet prevaler sempre el factor de la flexibilitat (tant en l'adaptació de l'habitatge a les necessitats canviants al llarg de la vida com en la possibilitat de regular individualment les aportacions econòmiques destinades a la seva ampliació o millora) per sobre d'altres elements. En canvi, quasi totes les polítiques públiques d'habitatge es dirigeixen a construir un producte

acabat (no ampliable i difícilment adaptable al llarg dels anys) i econòmicament rígid (que es paga mitjançant quotes fixes mensuals a vint o trenta anys). En alguns moments, a més, aquest producte ha estat extremadament uniforme, molt similar en superfície, programa i equipament, i produït per milers, però destinat a usuaris que, evidentment, no participaven d'aquesta mateixa uniformitat.

La flexibilitat demanada ha donat lloc històricament a moltes formes d'habitatge: la mateixa «casa de cos», tan abundant als barris de Barcelona i altres ciutats catalanes, era una d'aquestes formes flexibles i adaptables. La densificació posterior de molts d'aquests barris, com Gràcia, Sant Andreu, Collblanc, la Torrassa i molts altres situats a la conurbació barcelonesa, ha transformat aquella flexibilitat en la rigidesa de l'habitatge convencional de promoció immobiliària. Les *corees*, com hem vist, constituïen una altra manera de fer, basada en una mínima construcció inicial que podia ser objecte d'ampliacions i millores futures, i formaven barris que també progressaven en paral·lel. Les barraques són la forma més precària que la demanda de flexibilitat i adaptació (en aquest cas, a necessitats peremptòries i inajornables) ha produït. Per la seva fragilitat, també ha estat la forma més fàcilment eliminable.

Totes aquestes formes d'habitatge, malgrat les seves insuficiències i els seus defectes —en alguns casos insuportables—, han produït hàbitats i estructures socials de diversa consideració, i han representat solucions que no només cal no menysprear, sinó també analitzar atentament, ja que poden aportar algunes claus a l'hora de formular les polítiques d'habitatge. Aquestes altres formes d'habitatge, en definitiva, poden esdevenir elements de coneixement per a aquella dimensió qualitativa que es troba tant a faltar en les polítiques d'habitatge que hem descrit.

Els polígons, tot i oferir un producte rígid (un habitatge uniforme i acabat), van poder posar l'habitatge a l'abast de moltes famílies pertanyents a segments socials sense recursos. I, en aquest sentit, van constituir una resposta, tot i que també amb les seves insuficiències i els seus defectes. Tot el contrari, doncs, d'allò que ha succeït durant les darreres dècades, en què la política d'habitatge públic —quan ha existit— s'ha dirigit a segments de la població amb més mitjans, cosa que ha provocat l'aparició de noves formes d'habitatge precari, flexible i adaptat a les possibilitats de la nova immigració (relloguer d'habitacions, teulats o rebotigues, «pisos pastera», pisos i habitacions ocupats per torns, etc.).

L'experiència de la solució popular al problema de l'habitatge mitjançant *corees* i barraques hauria pogut introduir alguna innovació quant a criteris de flexibilitat i d'adaptació en les polítiques públiques de construcció massiva d'habitatges en polígons, així com, fins i tot, en l'orientació d'altres polítiques que encara avui han de respondre a moltes demandes insatisfetes.

El món del barraquisme

L'ocupació, la construcció i la vida a les barraques

Maximiliano Díaz Molinaro

Una mirada sobre els primers anys de vida als barris de Can Valero, la Perona i el Carmel requereix una atenció especial als testimonis que hi visqueren. Els homes i dones entrevistats en aquest capítol ens parlen dels seus orígens, de la seva arribada a Barcelona, de les seves expectatives i de la lluita diària per tal d'obrir-se un nou camí dins d'un medi difícil com el del barri de barraques. Pràcticament, el gros de les històries de vida recopilades en aquests tres nuclis de barraques (ja desapareguts) se situen a partir de la dècada dels quaranta, moment en què neixen la Perona i el Carmel. El cas de Can Valero és diferent: atès que és un nucli que sorgeix abans de la celebració de l'Exposició Internacional de 1929, manquen testimonis directes que ens puguin parlar dels orígens del barri.¹

«¡Que se cierre la inmigración!»

Deu anys després de la fi de la Guerra Civil, el *Diario de Barcelona* publicava un article de títol colpidor: «¡Que se cierre la inmigración!». L'autor anònim escrivia el següent:

Una de las causas fundamentales del problema que representa la escasez de viviendas, la traen a Barcelona de su mano los que a ella llegan procedentes de otras regiones españolas. Se ha dicho esto muchas veces; pero ahora son voces autorizadas las que demandan del Ayuntamiento el que se corte radicalmente la inmigración ilegal. Los arquitectos premiados en el concurso de proyectos, organizado por el Colegio de esos profesionales, para resolver el asunto de la vivienda, estiman que la entrada en la capital debe prohibirse a quienes vienen aquí a probar fortuna, como antaño iban a América nuestros antepasados, si es que de verdad quiere afrontarse el problema de la vivienda. El cierre de la inmigración es, pues, la premisa obligada para solucionarlo, y solamente así, con un ritmo acelerado de construcciones por añadidura, podremos llegar dentro de unos diez años a la saturación de viviendas y, por tanto, al exterminio de las barracas, en las que, como es sabido, se hacían unas cuarenta mil personas, o sea más que las que habitan muchas capitales de provincia de tercera categoría.²

1. Per tal de preservar l'anonimat dels informants, els noms de barraquistes que figuren en aquest article són ficticis.

2. AUTOR DESCONEGUT, «¡Que se cierre la inmigración!», *Diario de Barcelona* (23 d'octubre de 1949), pàg. 4.

L'article no acabava aquí. Prosseguia, de fet, amb una acusació vers la immigració il·legal (segons l'autor, tota aquella que no hagués tramitat la baixa del padró i del racionament al respectiu lloc d'origen) com la causant de la crisi que es patia a Barcelona durant l'etapa de postguerra, tant pel que feia a l'habitatge com a la salubritat i, fins i tot, l'augment de l'atur. Mesos abans, a principis de 1949, el tinent d'alcalde i dirigent de l'Institut Municipal de l'Habitatge Carlos Trias Bertrán havia presentat un informe a l'Ajuntament de Barcelona amb el títol *Las barracas ante el problema de la vivienda*. En aquell informe es feia un balanç de l'impacte dels barris de barraques dins la trama urbana i es proposava la creació d'una policia repressiva per tal de frenar la construcció de noves barraques. El mes de març d'aquell mateix any, la Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament de Barcelona emetia un ban municipal en el qual es mostrava una ferma resolució per posar fi al barraquisme: tota barraca construïda posteriorment a la data d'emissió del ban seria enderrocada. La petició del tinent d'alcalde Trias Bertrán no es va fer esperar i, així, pels volts de l'estiu de 1949 s'instaurava el Servei Municipal per a la Repressió de Noves Barraques i Ampliació de les Existents.³ Tres anys després, el governador civil de la província de Barcelona, Felipe Acedo Colunga, feia publicar una circular al *Boletín Oficial de la Provincia* en la qual instava els ajuntaments i els diferents òrgans del règim franquista a incrementar el control sobre la immigració il·legal, que per al seu autor, evidentment, estava vinculada a l'existència i la proliferació de les barraques i els pisos de rellogats.⁴

Aquesta seqüència de fets ens mostra la problemàtica en tota la seva dimensió. Barcelona tot just començava a presentar els primers símptomes de recuperació econòmica després de la Guerra Civil i, paral·lelament, la seva població anava augmentant any rere any, cosa que agreujava el problema de la manca d'habitatge. Ara bé, afirmar que la causa principal del barraquisme era la immigració no és encertat. És veritat que la població que vivia als barris de barraques —la primera generació, si més no— procedia de fora de la ciutat de Barcelona, però el gros de la població immigrada no va viure mai en barraques. Tot i així, no es pot menystenir l'impacte

3. Carlos TRIAS BERTRÁN, *Las barracas ante el problema de la vivienda. Memoria presentada por D. Carlos Trias Bertrán, Teniente de Alcalde de la ponencia de urbanización y reconstrucción*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1949 (AMA [Arxiu Municipal Administratiu], Gestió urbanística, expedient 1268). El ban municipal es pot consultar a l'article «El fin de las barracas», *Barcelona Informa. Suplemento de la Gaceta Municipal* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona), 2 (octubre 1972). Per a la creació del Servei Municipal, consulteu «Expediente relativo a la organización del Servicio Municipal para la represión de la construcción de barracas y ampliación de las existentes», Ajuntament de Barcelona, 1949 (AMA, Gestió urbanística, expedient 1402).

4. *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, any XIV, 240 (6 d'octubre de 1952).

urbanístic que tingué el creixement sobtat dels barris de barraques, especialment en les dècades dels anys quaranta i cinquanta, moment àlgid del barraquisme a la ciutat.⁵

Un element primordial per entendre el sorgiment del barraquisme és la manca d'un mercat d'habitatge assequible o, com a mínim, diversificat segons el tipus de demanda. El desenvolupament econòmic de Catalunya al llarg del segle xx, exceptuant el parèntesi de la Guerra Civil i l'etapa de postguerra, va generar un increment de la demanda de mà d'obra. Aquesta conjuntura, en el cas concret de Barcelona, va produir onades migratòries successives, que es concentraren en l'àrea urbana i les rodalies. El desinterès de la iniciativa privada per eixamplar el parc d'habitatges assequibles i la manca de previsió per part de les institucions municipals i estatals van provocar una saturació del plànol de la ciutat que va portar a l'ampliació i el naixement de nous nuclis suburbials.⁶ És en aquest context que cal entendre la proliferació dels barris de barraques al llarg del segle xx, més que no pas vincular el fenomen únicament i exclusiva a la immigració.⁷

A continuació, analitzarem breument algunes de les característiques de la immigració arribada a Barcelona. Ja a partir del darrer terç del segle xix, s'observa un predomini de corrents migratoris procedents d'arreu del Principat enfront de la immigració d'altres regions d'Espanya —valencians, aragonesos i, en menor grau, murcians i andalusos. És a partir del tombant de segle quan el panorama canvia: l'empenta dels forans arribats de més enllà del territori català accelera el creixement de la ciutat. Tot i així, el pes específic dels catalans que emigren a Barcelona continuarà sent rellevant. Pels volts de 1920, a banda de la tradicional presència de valencians i aragonesos, guanya protagonisme l'arribada de població procedent de Múrcia i Andalusia, atreta per la prosperitat econòmica generada arran de la neutralitat d'Espanya en el context de la Primera Guerra Mundial. Aquí es produeix el gir inevitable que es mantindrà al llarg del segle xx: el nombre

5. Per conèixer la distribució de l'habitatge entre la immigració, podeu consultar l'article de José Luis Oyón i Borja Iglesias publicat en aquest mateix llibre. Per ampliar la informació sobre el primer terç del segle xx: José Luis OYÓN, Josep Antoni MALDONADO i Eulàlia GRIFUL, *Barcelona 1930: un atlas social*, Barcelona, Edició de la UPC, 2001.

6. Per ampliar informació, vegeu Francesc ROCA, *Política econòmica i territori a Catalunya. 1901-1939*, Barcelona, Ketres Editora, 1979, i Ferran SAGARRA (ed.), *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*, Barcelona, VCA Editors, 2003.

7. «El nacimiento del barraquismo se debe a los inmigrantes, o mejor, está determinado por una falta de viviendas y una demanda insaciable de brazos para el trabajo. De este desequilibrio y por causa del mismo hoy tenemos que tomar conciencia de este problema.» (EQUIPO DE ESTUDIOS DE CÁRITAS DIOCESANA, *Visión sociográfica de Barcelona*, Barcelona, Publicaciones de Cáritas Barcelona, 1965, pàg. 218).

Arribada dels trens a l'estació de França. Fotogrames del film *El largo viaje hacia la ira*, 1969

d'immigrants catalans es veurà superat pels arribats de fora de Catalunya.⁸ Més endavant, un cop acabada la Guerra Civil, es produirà un nou gir: de la tradicional presència de població procedent del País Valencià i d'Aragó, seguida de l'Andalusia oriental, es passarà a un predomini de la immigració andalusa i al sorgiment de nous focus, com Extremadura, Galícia i les dues Castelles.⁹

Els orígens de l'emigració

Les causes que motiven deixar la terra natal són diverses. Destaquen, per damunt de tot, tres factors: la pobresa, l'anhel d'una vida millor i l'exili polític o la repressió posterior a un conflicte bèl·lic. L'endarreriment econòmic al lloc d'origen, que en molts casos es tradueix en pobresa, és el motiu predominant. Aquest és el cas d'Ernesto Agudo, barraquista de Can Valero nascut a Jaén. La seva família arribà a les barraques de Montjuïc el 1950, quan ell tenia vuit anys:

Yo soy de Torres, un pueblo de la provincia de Jaén. Mi padre trabajaba en un cortijo y mi madre con tres niños —yo y dos hermanos más—. Pues resulta que no había suficiente para comer. Mi padre vivía. Dentro de lo pobre podía comer, pero su mujer y sus hijos pasaban calamidades. Mi madre tenía una prima hermana aquí en Barcelona, entonces se escribían. Y le dijo que si la situación estaba mal, pues que se vinieran a Barcelona. Así fue que mi padre decidió venirse a Barcelona. Vendimos la casita que teníamos en el pueblo y vinimos a Barcelona. La familia de la prima de mi madre nos acogió en una barraca que estaba en la zona de Can Farreres [...]. Ellos tenían una habitación y un comedor. Eran cuatro y nosotros vinimos cinco —tres hermanos y mis padres—. Entonces estuvimos allí unos quince días aproximadamente. Mi padre, como había vendido la casa, tenía un poquito de dinero y fueron mirando un sitio donde pudiéramos vivir.¹⁰

L'experiència de la família Agudo és un exemple molt freqüent d'emigració del camp a la ciutat. Parlem de zones rurals deprimides econòmicament on la feina, majoritàriament, era estacional i poc estable. Això motivava l'èxode de grans quantitats de població cap a les àrees més industrialitzades de la Península. Cal entendre, però, que l'experiència de Barcelona amb relació al fenomen immigratori no era única, tot i ser la ciutat de l'Estat que rebia un

8. Vegeu José Luis OYÓN, Josep Antoni MALDONADO i Eulàlia GRIFUL, *Barcelona 1930: un...*, i Josep A. VANDELLÓS, *Catalunya, poble decadent*, Barcelona, Edicions 62, 1985.

9. Lluís RECOLONS, *La població de Catalunya: distribució territorial i evolució demogràfica (1900-1970)*, Barcelona, Editorial Laia, 1976.

10. Ernesto Agudo va néixer a Torres (Jaén) el 1942. Va viure a les barraques de Montjuïc durant disset anys i després va ser reallotjat a un pis de Sant Cosme. Entrevista realitzada el 7 de juny de 2008.

major volum d'immigrants. Els estudis específics realitzats en la dècada dels seixanta ens mostren les particularitats dels moviments migratoris interns. Un aspecte interessant és l'arribada de població procedent d'àrees urbanes.¹¹ Asunción Claverías ens explica com la seva família abandonà la ciutat de Granada a causa de l'empobriment. Quan varen arribar a Barcelona, van anar a viure a les barraques del Carmel:

Mis padres, a consecuencia de unos problemas de enfermedad que yo tenía y de la situación de posguerra, empezaron a tener problemas económicos. Entonces decidimos emigrar de Granada. Teníamos unos conocidos en Barcelona que nos invitaron a que viniéramos aquí. Llegamos a Barcelona en noviembre del 47 y el viaje fue en el famoso *Sevillano*. Tres días de viaje, con todos los problemas que conlleva venir en un tren de madera, con máquina de carbón, lleno de gente con bultos —y es que todo el mundo se traía de su tierra todo lo que podía—. Después de ese viaje llegamos a Barcelona. Nos habían alquilado un piso esos amigos que teníamos aquí. Habían hecho un contrato de una vivienda y, cuando fuimos a ocupar esa vivienda, resulta que la habían alquilado a cuatro o cinco familias más. Entonces nos encontramos que no teníamos donde ir, y nos quedamos a vivir en casa de estos amigos, que no sabíamos que vivían en una barraca. Cuando llegamos a su casa, nos encontramos con que era una barraca de la zona de Ramón Casellas, uno de los núcleos de barracas que se empezaban a formar entonces.¹²

D'aquesta manera, i com passa en altres casos recollits, observem que el camp no és l'única font neuràlgica d'immigració. Inicialment predominen els corrents migratoris a escala interprovincial —de les àrees rurals cap a les àrees urbanes—, però en el moment en què els nuclis urbans no poden absorbir l'allau de població, es passa a un nivell de migracions de llarg abast amb població procedent d'àrees rurals i urbanes.

L'altre detonant que pot produir la sortida del lloc d'origen és la motivació per millorar el nivell de vida. Així ens ho explica Facundo Losada, la família del qual, després d'emigrar a Barcelona i residir en dos pisos del barri d'Horta-Guinardó, optà per anar a viure a les barraques del Carmel:

11. Horacio CAPEL SÁEZ, «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España», *Revista de Geografía* (Barcelona, Universitat de Barcelona), I, 1 (1967). Aquest article és un repàs excel·lent dels estudis referents als processos migratoris a Espanya realitzats fins aquell moment. Quant a la singularitat de l'experiència de Barcelona, es presenten les xifres següents: entre 1951 i 1960, la província de Barcelona acull el 43% del saldo immigratori total a escala estatal; Madrid, el 39%; el País Basc, el 14%, i el 4% restant queda repartit entre altres províncies.

12. Asunción Claverías té seixanta-cinc anys i va néixer a la ciutat de Granada. Va viure a les barraques de Raimon Casellas durant vint anys. Els seus pares van comprar un terreny al mateix barri del Carmel i s'hi van construir una casa. Entrevista realitzada el 28 de març de 2007.

Fotografia de l'àlbum familiar de Mariano Santafosta. Barraques del Guinardó (Francisco Alegre), principis de la dècada dels anys seixanta

Yo soy nacido en Sevilla por circunstancias, pero criado en Extremadura, con lo cual yo me siento extremeño más que andaluz. Emigramos de nuestra tierra, pues como tanta otra gente en los años sesenta, fuimos a buscar una mejor vida. No fue fácil, pero al final lo torcido lo enderezamos, con mucho sacrificio lo enderezamos. Llegamos aquí a Barcelona, veníamos a vivir a la avenida Virgen de Montserrat, a la casa de unos tíos míos [...]. No es que viniéramos de un palacio, veníamos de un pueblo de trabajadores donde teníamos nuestra casa, muy normalita. Pero aquello se truncó y no se podía seguir viviendo allí [*per motius familiars*]. Entonces nos fuimos a vivir a la calle Calderón de la Barca, al número 65, y de allí ya se metió el servicio militar de por medio. Mientras yo estaba en la mili, a mi madre le aconsejaron que por qué no hablaba con el cura de El Carmelo, el padre Eduardo, ya que este hombre facilitaba la forma para poder construir una barraca. Porque ese piso que alquilamos en Calderón de la Barca era un piso de lujo: fíjate si era de lujo que no tenía agua, no tenía luz, las paredes no estaban rebozadas, no tenía suelo. Bueno, que teníamos que salir de ahí.¹³

13. Facundo Losada té seixanta-vuit anys i va viure a les barraques de Marià Labèrnia durant vint-i-quatre anys. Actualment viu a la promoció de pisos de Raimon Casellas. Entrevista realitzada el 16 de desembre de 2006.

Fotografia de l'àlbum familiar de Marisa Cerrato. Can Valero (Montjuïc), principis de la dècada dels anys seixanta

Els testimonis d'Asunción i Facundo, a banda dels orígens i les causes de l'emigració, posen de manifest el problema d'habitatge que patia Barcelona. El fet de viure en un pis de rellogats o les pèssimes condicions d'alguns pisos de lloguer obligaven, en alguns casos, a la tria de la barraca com a alternativa a l'habitatge convencional. O, dit d'una altra manera, era preferible la barraca que no pas accedir a les opcions més precàries que oferia el mercat de l'habitatge de lloguer.

El tercer factor que mencionàvem amb anterioritat, l'exili polític o la repressió sobre els vençuts un cop acabada la Guerra Civil, queda recollit en un treball realitzat per la historiadora Àngela Cenarro:

Aquellos que volvían al pueblo en situación de libertad no podían cambiar de residencia, pues se había establecido que *por guardia civil, pueblos o alcaldes se llenara la ficha clasificadora*, lo que hacía evidente que las comunidades locales actuaran como auxiliaadoras del control y la clasificación social que ejercían las autoridades franquistas centrales. [...] No es difícil atisbar que por debajo de las razones económicas, que se hacen explícitas [*a les sol·licituds d'emigració*], subyacen otro tipo de motivaciones que tienen que ver con las experiencias personales vividas durante la guerra, como la pérdida o el encarcelamiento de familiares, la fuerte enemistad surgida con ciertas familias del pueblo o la inhabilitación profesional motivada por los antecedentes izquierdistas.¹⁴

L'experiència d'una barraquista de Can Valero mostra la crua realitat dels vençuts. Concepción García, nascuda a Extremadura el 1949, ens relata que el seu pare lluità al bàndol republicà i hagué de fer front a una pena de mort quan fou detingut pels nacionals:

Los hermanos hemos nacido en diferentes sitios porque mi padre, cada cierto tiempo, tenía que marcharse. Él fue capitán del ejército [*republicà*] y entonces lo detuvieron casi al finalizar la guerra. Lo condenaron a muerte, pero el día antes de ejecutarlo se escapó de la cárcel. Claro, al escaparse tuvo que andar por ahí por las montañas hasta que terminó la guerra. Tuvimos que movernos y estuvimos en Portugal, luego en Ciudad Real [...]. Luego fuimos a Badajoz, donde nací yo. Siempre teníamos que movernos y no estar mucho tiempo en un mismo sitio. Supongo que para mi padre no era la clase de vida que quería para nosotros. Entonces en Barcelona vivía su madre y una hermana suya, vivían en Montjuïc [*a les barraques*]. Mis padres no estaban casados porque mi padre no podía mantener su nombre real. Entonces, en el año 1955, se casaron legalmente y reconocieron a todos sus hijos. Y luego nos vinimos aquí a Barcelona en el 57. Pero claro, aquí, en la estación de Francia, si te cogían te llevaban a Misiones y te llevaban otra vez para tu tierra. La emigración era tanta, que tenían que sacar a alguien. No querían tanta emigración aquí... Porque eran trenes y trenes y trenes... Mi tía, como ya lo sabía, nos vino a buscar a Sitges y de ahí cogimos un taxi y llegamos a Montjuïc [...]. En el año 1964 mi padre quiso sacarse el pasaporte para ir a Francia, y cuando lo fue a recoger lo detuvieron [...]. La pena de muerte había prescrito, pero lo condenaron por prófugo

14. Ángela CENARRO, «Muerte, control y ruptura social: la salida de la Guerra Civil en Teruel (1939)», dins *Tiempos de silencio. Actas del IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, València, 1999, pàg. 19 i 21. Citat a Martí MARÍN, «Les migracions vers Catalunya en la postguerra», dins Imma BOJ i Carles VICENTE (ed.), *D'immigrants a ciutadans. La immigració a Catalunya, del franquisme a la recuperació de la democràcia*, Barcelona, Diputació de Barcelona i Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 2004.

y tuvo que cumplir un año y medio de condena en la misma prisión de Extremadura de donde se había escapado.¹⁵

A més de l'exili forçat per causes polítiques i l'obligació de viure sota una identitat falsa, el seu relat exemplifica les dificultats a què havia de fer front la immigració de postguerra per arribar a la ciutat. Els controls d'immigració establerts en diferents punts de la ciutat a partir de la segona meitat de segle obligaven a entrar-hi de forma clandestina aquells que no tenien un document que certifiqués l'allotjament a la ciutat o bé una possible feina. L'estació de França i el Palau de les Missions a Montjuïc —on es recloïa, entre altres col·lectius, la immigració qualificada d'il·legal— són dos punts neuràlgics que perviuen en l'imaginari de molts barraquistes. El seu record és una barreja de por, inseguretat i esperança.

El barri

El record que conserven els testimonis de les primeres impressions i experiències en arribar al barri de barraques mostra que els nuclis van néixer de forma ràpida en terrenys de titularitat pública o privada pràcticament no edificats. Els detonants que produeixen el sorgiment d'un barri de barraques són diversos.¹⁶ Montjuïc va esdevenir el focus de barraquisme més extens de la ciutat en formar-s'hi diversos nuclis de barraques. La propietat del sòl estava dividida entre l'Ajuntament, la zona militar del voltant del castell (de titularitat estatal) i Fomento de Obras y Construcciones (actual FOCSA), que es dedicà a l'explotació de les pedreres des de 1902 i, posteriorment, a la gestió de l'abocador d'escombraries. Aquesta empresa cobrava un lloguer per l'explotació dels seus terrenys als hortolans que s'havien anat assentant a la muntanya fins que es va vendre part dels terrenys a la Junta de l'Exposició Internacional de 1929, fet que va deixar els hortolans en una situació irregular perquè no se'ls va seguir cobrant un lloguer. Tres Pins i Can Valero van ser dues de les zones de barraques més poblades. El barri de Can Valero començà a formar-se al voltant de l'establiment del berenador del qual van prendre el nom, darrere del nou Estadi Olímpic. Molts dels hortolans de Montjuïc van anar traspasant i venent els seus terrenys a les famílies nouvingudes sense cap tipus de legalitat.

L'experiència viscuda a Can Valero per Ernesto Agudo, el noi que havia arribat a Barcelona a mitjan segle passat amb els seus pares i germans, il·lustra com els barris de barraques podien reproduir la vida al poble d'origen en

15. Concepción García va viure durant onze anys a les barraques de Can Valero. Va marxar de les barraques en ser reallotjada a Sant Cosme. Entrevista realitzada el 29 d'abril de 2007.

16. GRUP DE RECERCA D'ETNOHISTÒRIA DEL BARRAQUISME, «El barraquisme a la ciutat de Barcelona, Can Valero, la Perona i el Carmel», *Revista d'etnologia de Catalunya*, 33 (2008).

donar-se el reagrupament familiar, junt amb l'arribada de paisans.¹⁷ El seu pare va comprar una barraca per 500 pessetes a una família de Gavà que emprava el lloc per passar els dies de descans. Poc temps després d'haver-s'hi instal·lat, part de la família que havia quedat al poble, a Jaén, es va desplaçar a Barcelona:

Llevaríamos un año aproximadamente ahí. Entonces un hermano de mi padre con quien se iba escribiendo dijo que si había sitio para él, que estaba mal allí en el pueblo, que no le daban trabajo por la situación política que se había vivido anteriormente. En los pueblos, no sé si los sabéis, pero se elegía a los trabajadores a dedo. Ibas a la plaza y decían: «Tú, tú y tú venís a trabajar, y tú y tú, no hay trabajo». Y él era una persona que por sus ideas había vendido el *Mundo Obrero* en su tiempo y no le daban trabajo. Así fue que le dijo a mi padre a ver si podía hacerle un sitio allí en la barraca. Entonces vino mi tío, hermano de mi padre, con su mujer y dos niños. Ya en la barraca, nos juntamos los cinco que éramos nosotros y los cuatro de ellos: nueve en la misma barraca. A continuación, dos meses o tres meses después, una hermana de mi padre que también estaba en el pueblo también estaba en la misma situación y llamó para ver si podía venir. Entonces también vino. Y ya nos juntamos. Esa tía mía venía con dos hijos más. Ve sumando, van viniendo. Luego el sobrino de ese tío mío también dijo que si podían [venir]. O sea, que fue un reagrupamiento familiar dentro de los familiares más directos. Entonces se decidió hacer otra barraca adosada a la que ya había, porque, claro, una habitación y un comedor para tanta gente... Llegamos a dormir en aquel comedor, entre niños y mayores, pues veinte o veintitantas personas. Así decidieron hacer otra barraca adosada a aquella. A continuación, pues claro, nos íbamos carteano con familiares menos directos, paisanos. Y todos ellos iban viniendo a esa barraca, a ese núcleo familiar que formábamos primero la familia y después los paisanos.¹⁸

De les barraques de la Perona sabem que es trobaven sobre terreny públic. El seu nom té un origen peculiar: el 1947, arran de la visita a la ciutat de María Eva Duarte de Perón, l'esposa del president argentí, es va decidir batejar el barri amb el nom de la Perona. Quant a la formació del nucli, es té constància de l'existència de les primeres construccions a l'inici de la dècada dels quaranta, a l'actual ronda de Sant Martí, a la cruïlla amb el pont d'Espronceda. La venda il·legal de terrenys de la RENFE per part de treballadors de la mateixa empresa fou el primer detonant per al sorgiment del barri. Les famílies nouvingudes que

17. Vegeu Francesc CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62, 2002. En el capítol «Catalunya acaba aquí», ens relata una història similar. A les barraques de Sobre la Fossa, emplaçades a tocar del cementiri de Montjuïc, la gran majoria dels habitants procedien d'Alicún de Ortega (Granada). El patró del poble d'origen és sant Roc i és aquest mateix sant el que van adoptar per protegir el nucli de barraques.

18. Entrevista realitzada el 7 de juny de 2008.

havien comprat aquestes parcel·les van construir la barraca aprofitant el mur que separava la ronda de les vies del tren. D'aquesta manera, la disposició de les barraques resseguint el mur esmentat va produir aquella imatge tan característica de la Perona: una llarga filera de barraques paral·lela a la via del tren. Pels volts de 1950, s'estenia més enllà de l'actual pont del Treball. La família d'Avelina Rodríguez fou una de les primeres a establir-se al barri. Nascuda al sud d'Andalusia, Avelina arribà a la Perona a finals de la dècada dels quaranta amb la seva família, tot just quan ella tenia tretze anys, i recorda el següent:

Era una barriada de personas pobres, pero que estábamos muy bien, trabajadores que habíamos venido. Inmigrantes, porque todos no éramos de allí; éramos inmigrantes. Habíamos venido y nos habíamos colocado allí, y teníamos que hacer dinero para comprar otra clase de vivienda, un piso donde pudiéramos... El que podía se largaba.¹⁹

Pel que fa a les barraques del Carmel, es trobaven situades en diferents punts del turó de la Rovira, el turó del Carmel i alguns carrers propers a aquests dos turons. De fet, parlem d'un únic barri, però amb tres nuclis principals amb identitat pròpia: Francisco Alegre i, dins d'aquest sector, El Hoyo, situat en un terreny privat (antigament administrat per una empresa que explotava les pedreres); Raimon Casellas (barraques d'El Santo), situat també en terrenys privats a mans de diversos propietaris; i, finalment, Marià Labèrnia (Los Cañones), que es trobava en terrenys estatals, dins d'un emplaçament militar. Segons els testimonis, les primeres ocupacions de terrenys es van donar pels volts de 1944 a la zona de Marià Labèrnia. Un cop acabada la Guerra Civil, el recinte militar va quedar obsolet i l'exèrcit vencedor no en va fer cap ús. Fou així que algunes famílies, pressionades per la manca d'habitatge, optaren per ocupar les instal·lacions abandonades. A partir d'aquí, va proliferar la construcció de barraques i van néixer dos nuclis més.

El relat d'alguns testimonis dels primers temps ens presenten les barraques del Carmel com una mena de poble. José Alonso Bermúdez va néixer a Porcuna, a la província de Jaén, i va arribar amb la seva família a Barcelona el 1947. Ens explica la primera impressió d'un noi de dotze anys en arribar a les barraques de Francisco Alegre:

Pues era un pueblo. Tú vienes de un pueblo y entonces te encuentras con otro pueblo, urbanizado de diferente manera. Las barracas con cartón cuero. En el pueblo los

19. Avelina Rodríguez va néixer en un poble del sud d'Andalusia. Ella i la seva família van viure a la Perona fins a l'any 1973, quan van poder accedir a un pis del barri de la Mina. Entrevista realitzada el 9 d'octubre de 2007.

techos son de teja, de caña y de teja fundamentalmente. Y aquí te encuentras un pueblo desorganizado, con una cuesta arriba para subir, que no tiene ni luz ni agua. Bueno, tampoco en el pueblo donde estábamos había agua [...]. Pero te encuentras con eso, con un montón de barracas, una falda de montaña llena de casitas blancas, con cartón cuero, muchas piedras puestas en el techo [...]. Gente toda inmigrada.²⁰

La barraca i els primers anys de vida

La compra, el lloguer, la cessió o la construcció eren les diferents formes per accedir a una barraca. En la majoria dels casos, les famílies consideraven que aquell espai per viure era transitori, mentre esperaven millorar la seva situació i poder accedir a un pis de compra o lloguer, o bé comprar una petita parcel·la per construir-hi una casa. En el moment d'obtenir la barraca, els seus habitants havien de fer mans i mànigues per tal de condicionar un espai que s'acostumava a caracteritzar per les dimensions reduïdes, la manca de canalitzacions d'aigua i electricitat, la inexistència de clavegueram i una qualitat de construcció força precària. Amb el temps, aquestes construccions van evolucionar i experimentar millores en l'estructura i els equipaments d'acord amb la destresa dels barraquistes i el seu neguit per millorar les condicions de vida, vist que la permanència a la barraca es podria allargar més del que havien previst.

Quant a la il·legalitat de la barraca a ulls de l'Administració, cal dir que una de les seves característiques principals era la de no complir les ordenances municipals. També era considerada il·legal pel fet d'ocupar sòl públic reservat a altres projectes urbanístics, o bé sòl privat, a partir de l'ocupació o l'obtenció de permisos de construcció al marge de la llei. Els testimonis que presentem a continuació parlen de la seva vivència als tres nuclis esmentats, però és evident que la seva experiència també és vàlida per explicar els orígens d'altres barris de barraques de la ciutat.

Javier López arribà a la Perona el 1947. El seu pare fou el primer de la família a arribar a Barcelona i, després d'haver viscut un curt període de temps a les barraques de Somorrostro, comprà una parcel·la de terreny a la Perona:

Mi padre venía de un pueblo de la provincia de Córdoba y, como tenía unos amigos que vivían en las barracas de la Barceloneta, él se vino. Contaba que estuvo una semana allí, pero como tenía que traer a toda la familia, él dijo: «Yo aquí en la playa no quiero pasar el invierno». Y entonces con otros compañeros supieron que había un sitio que se llama La Verneda [*La Perona*] donde vendían unos huertos al lado de

20. José Alonso Bermúdez va viure durant cinc anys al barri de barraques de Francisco Alegre. Actualment viu al mateix barri del Carmel. Entrevista realitzada el 24 de maig de 2007.

Fotografia de l'àlbum familiar d'Argentina Fernández. Barri de la Perona, principis de la dècada dels anys setanta

las vías del tren y a la altura del puente de Espronceda. Entre los tres compraron un terreno muy grande e hicieron tres particiones; así, cada uno pagó 300 pesetas a los trabajadores de la RENFE. Entonces mi padre, en su trozo de terreno, construyó una casa de madera. En el año 1947 ya vinimos el resto de la familia con toda la casa a cuestas: los baúles, los sacos llenos de ropa, las sartenes... todo lo que pudimos traer.²¹

L'especulació de terrenys en relació amb el fenomen del barraquisme és un aspecte que s'ha tractat poques vegades. En el cas de Javier López no es pot parlar pròpiament d'especulació, perquè els terrenys no eren propietat dels treballadors de la RENFE. Ara bé, l'anàlisi d'alguns documents emesos per l'Ajuntament de Barcelona durant el primer terç del segle xx ens mostra que alguns propietaris de terrenys no edificats llogaven les seves parcel·les a persones que, posteriorment, es construïen una barraca.²² Aquesta pràctica especulativa es perllongà al llarg del temps, especialment a la muntanya de

21. Javier López va néixer a un poble de la província de Còrdova i va emigrar amb la seva família a Barcelona l'any 1947. Van viure al barri de la Perona fins a l'any 1975, moment en què van marxar a viure a un pis de lloguer del districte de Sant Martí. Entrevista realitzada el 10 d'octubre de 2007.

22. AMA, expedient «Guardia Municipal. Relaciones por Distritos de las barracas que al parecer no reúnen las condiciones higiénicas», Institut de l'Habitació Popular 1916-1922, caixa (1)-21419. En aquest expedient es pot constatar que els propietaris cedien o llogaven els terrenys a tercers perso-

Montjuïc, on les parcel·les de terrenys destinades a horts eren llogades a tercers. L'experiència de Remedios Torres, arribada a les barraques de Montjuïc cap al 1950, exemplifica aquesta pràctica. Primer va viure de lloguer en una barraca i després va aconseguir arrendar, junt amb un altre barraquista, un petit terreny per bastir una nova barraca. Ens ho explica la seva cunyada, Agustina Sánchez, que també vivia a les barraques de Can Valero:

Arrendó el terreno a la señora de al lado. Porque esa señora tenía una torrecilla de aquellas de verano, que eran de esas barraquillas que se hacían de verano, que hacía la gente para regar el huertito, para pasar el domingo. Era una casita de nada, de esas de domingueros, que le decíamos. Pues esa señora tenía mucho terreno y le arrendó a la Remedios un trozo bastante grande [...] La señora era de Barcelona y nada más subían los domingos.²³

El ban municipal emès per l'Ajuntament de Barcelona el mes de març de 1949 denunciava aquesta pràctica i instava la ciutadania a implicar-se en l'eradicació del barraquisme. En el segon punt del ban, s'advertia tots els propietaris de terrenys i solars que percebien rendes o lloguers en concepte d'horts i terrenys de cultiu de l'obligatorietat d'incloure en el contracte una clàusula on s'especificqués la prohibició de construir qualsevol edificació que no complís les ordenances municipals.²⁴ Amb la creació del Servei d'Eradicació del Barraquisme, l'Ajuntament posà en pràctica el control de les barraques a partir de censos (amb la col·locació de plaques numèriques a cada barraca) per tal de controlar la immigració «il·legal» i frenar la proliferació del barraquisme.²⁵ Aquest era un altre maldecap per als barraquistes, ja que la barraca que no tenia la placa numèrica corresponent podia ser enderrocada sense miraments. Ernesto Agudo, aquell barraquista que havia fugit de la pobresa i havia viscut el reagrupament familiar a Can Valero, recorda l'existència de les plaques:

Hubo ya un tiempo en que el *boom* de la inmigración se disparó y entonces el Ayuntamiento tomó la determinación de poner unas placas para llevar un control del personal que iba viniendo, los inmigrantes que iban viniendo. Entonces se fueron

nes; hi figuren les adreces on es trobaven emplaçades les barraques i les adreces dels domicilis dels propietaris. En pocs casos les adreces coincideixen.

23. Agustina Sánchez va néixer a Cuba el 1930. Arribà a les barraques de Can Valero el 1951, on va viure durant disset anys. Va ser reallotjada al barri de Sant Cosme. Entrevista realitzada l'1 de febrer de 2007.

24. Vegeu «El fin de las barracas», *Barcelona Informa. Suplemento de la Gaceta Municipal* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona), 2 (octubre de 1972).

25. AMA, «Expediente relativo a la organización del Servicio Municipal para la represión...». I, també, «Expediente relativo a trabajos de rotulación de las barracas del Somorrostro», Ajuntament de Barcelona, Negociat d'Obres Públiques, 1954 (AMA, expedient 2805).

numerando barraca por barraca, en aquel momento las que había, y les fueron asignando un número. En este caso, la mía era Camino de la Serpiente, placa 1911. Así, a continuación, en el huerto de al lado, las barracas que había a continuación, pues iban poniendo el 1912, el 1913... Así empezaron. Por poner un ejemplo, en Can Farreres, que es donde más había, empezaron con los números más bajos hasta que llegaron a los últimos, que en este caso posiblemente seríamos nosotros, que estábamos a [L] final de Montjuïc. Pero yo creo que la misión de esas placas era controlar la cantidad de personal que vivía en Montjuïc. Eso no quiere decir que después se desmadrara el asunto, pero al menos ellos ya tenían un control, en principio, para luego ir sabiendo los que se iban agregando. Pero otra misión yo creo que no tenía. Era hacer una estadística de las barracas que había en la montaña.²⁶

Tot i la temptativa de control per part de l'Ajuntament, l'allau d'immigració va fer augmentar el nombre de barraques any rere any fins a la dècada dels seixanta. En aquests anys, i amb referència al Servei d'Eradicació del Barraquisme, destaca la figura de Jaume Mensa, cap del servei que dictava el futur dels barraquistes,²⁷ que de vegades permetia la permanència d'alguna barraca o donava el vistiplau per construir-ne una de nova. Avelina Rodríguez, la senyora que ens definia la Perona com un barri de treballadors, va conèixer el cap del Servei:

Mi familia vino de Cartagena. Mi padre vendió la casa que tenía en Cartagena. Se mandó hacer una caravana. Metió a los once hijos en una caravana y nos trajo a Barcelona. Porque en Barcelona, en La Perona, no se podían hacer las casas, no estaba permitido. Entonces instaló la caravana en un solar y cuando pudo hacer la casa, la barraca, hizo la barraca. Y ahí estábamos todos, trabajando. Yo me fui a Francia, a la vendimia, con él. Estuvimos trabajando los mayores y, cuando hicimos dinero, hizo la barraca. Y ahí estábamos todos metidos. Luego vino el señor Mensa y al ver tanto chiquillo se asustó. Y en vez de tirarnos la barraca nos dejó que la tuviéramos hecha.²⁸

A les barraques de Marià Labèrnia (Los Cañones) també es coneixia el «senyor Mensa», tal com tothom s'hi referia. Facundo Losada ens explicava, quan parlàvem dels orígens dels barraquistes, que, abans d'accedir a la barraca, ell i la seva família havien viscut en dos pisos de lloguer, el darrer en molt mal estat. Fou per això que van decidir sortir del pis per anar a viure a una barraca:

26. Entrevista realitzada el 7 de juny de 2008.

27. Per a més informació, vegeu les impressions de Jaume Camallonga que es publiquen en aquest mateix llibre.

28. Entrevista realitzada el 9 d'octubre de 2007.

Fotografia de l'àlbum familiar de Francisco Vallejo. El Pagès (Montjuïc), final dels anys seixanta

Como en casa faltaba el jornal mío, que era el principal [...], le dije a mi madre: «Habla con el padre Eduardo, a ver si te da permiso para hacerte una barraca». Habló con el padre Eduardo y él la encomendó al señor Mensa, que era el jefe del barraquismo en Barcelona. El señor Mensa, como ya venía recomendada del padre Eduardo, pues subió arriba a Los Cañones y le dieron el solar para que se construyera la barraca

[...]. El solar era una plataforma de un cañón. Y allí, con mucho sacrificio, empezaron a construirse la barraca.²⁹

Un cop instaurat el control de les barraques a partir de la col·locació de plaques numèriques, els nouvinguts van haver de rumiar altres formes d'intentar aixecar una barraca. El suborn a les forces de l'ordre, la construcció de barraques durant la nit per tal de no ser vistos, o bé la construcció de barraques adossades a d'altres ja existents, eren alguns dels mètodes per escapar-se del control policial.

Arturo Domínguez, nascut a Barcelona, vivia en un pis de lloguer amb els seus pares i germans. Abans d'aconseguir el pis, els seus pares havien viscut a les barraques de l'Hospital de Sant Pau. Quan Arturo va decidir casar-se, va optar per instal·lar-se a la Perona, on els seus sogres tenien una barraca:

Yo en mi casa no podía vivir porque estaba mi hermana y estaba mi hermano. Teníamos solamente dos habitaciones, y dije: «Pues prefiero vivir en la Perona». Y, entonces, mi padre, que era paleta, y mi suegro, que trabajaba en la construcción, pues en una noche, lo que se hacía típicamente, hicieron la habitación. Nos fuimos a vivir a donde ellos vivían, pero en una habitación que habían hecho, que... que estaba pared con pared, pero era una habitación, donde cabía justo una cama y nada más.³⁰

A Montjuïc, com ja hem dit, l'obtenció de la barraca estava vinculada generalment als horts d'estiueig, els quals disposaven d'una barraqueta per guardar les eines o passar les estones d'oci. A partir d'aquestes construccions primigènies, en el moment en què es comprava, es llogava o s'ocupava el terreny, molts barraquistes bastien una nova barraca a fi i efecte de millorar les condicions d'habitabilitat.

Carlos García arribà a les barraques de Can Valero el 1957, quan tenia sis anys. Els seus pares van comprar una barraqueta d'hort i la van millorar intentant que ningú més se n'assabentés:

En el huerto que compramos, había una barraquilla hecha de marquesina, de estas de verano, para la huerta. A partir de esta construcción hicimos la barraca de obra. Primero pusimos un techo de cartón cuero y poco a poco fuimos levantando las

29. Entrevista realitzada el 16 de desembre de 2006.

30. Arturo Domínguez va néixer l'any 1941 a Barcelona. La seva família provenia de Calasparras (província de Múrcia) i quan es traslladà a Barcelona, a la dècada dels trenta, s'instal·là en un pis de rellogats. Les dificultats econòmiques van provocar l'abandonament del pis i el trasllat de la família a una de les coves de l'Hospital de Sant Pau. Allà van viure fins que aconseguiren accedir novament a un pis. Entrevista realitzada el 20 de febrer de 2007.

paredes de tocho por dentro, para evitar que *los picos* [*Servei d'Eradicació del Barraquisme*] se enterasen [*de*] que estábamos levantando una barraca. Los materiales los compramos al bar Can Valero, que nos fió los materiales [...]. Después, sacamos la estructura externa de marquesina y apareció una barraca de unos cuarenta y cinco metros, de tres habitaciones, un comedor y una cocina en porcho que construimos. [...] Después de rebozarla y encalarla, tuvimos que ensuciar las paredes para que pareciese vieja.³¹

En darrer terme, l'experiència de Rafael Cortés permet copsar una forma de vida que presenta la barraca com un bon lloc per viure. Exemplifica, a més a més, un mètode peculiar d'eradicació de barraques adoptat per l'Administració pública, que era el trasllat de barraquistes d'un nucli a un altre. D'aquesta manera, s'eliminava el nucli desallotjat i es real·lotjava la població en altres barris de barraques. Rafael va néixer a Barcelona en els primers anys de la segona meitat del segle xx. La seva família va ser desallotjada de les barraques de Torre Baró i traslladada a la Perona, ja que es volia eradicar el primer nucli:

A nosotros nos llevó el Ayuntamiento en camiones de Torre Baró a la Perona. Mi familia es de los gitanos cafeletes, que son barceloneses desde hace muchas generaciones y siempre habían practicado el nomadismo urbano. Cuando llega una familia, lo que hace es decir: «Oye, que aquí hay faena». Somos gente con unas normas y unos hábitos bastante normalizados, es decir, que llevan consolidando unos ciertos hábitos desde generaciones. Porque aquel que ha vivido en un pueblo toda su vida lleva ciertos hábitos de una vida normalizada, de haber trabajado de temporero, de trabajar para otros. Aquí, está claro que vivir desde generaciones [*a la mateixa ciutat*] te da ciertas ventajas frente a una ciudad.³²

Hem explicat ja les diferents formes d'accés a la barraca. Ara ens deturarem breument en l'anàlisi del que significava viure en una barraca. Fora de la barraca, un dels aspectes positius que exposen els barraquistes entrevistats és la vida a peu de carrer o, com hem descrit anteriorment, en un entorn que podia arribar a reproduir la vida al poble d'origen. La proximitat entre veïns permetia que sorgissin vincles de solidaritat i, alhora, provocava tensions entre ells per l'excés d'aquesta proximitat. A l'interior de la barraca, especialment

31. Carlos García va néixer el 1951 a Badajoz. Va viure onze anys a les barraques de Can Valero. El 1968 va ser real·lotjat a Sant Cosme. Entrevista realitzada el 12 d'abril de 2007.

32. Rafael Cortés va néixer a Barcelona, al barri de la Perona, a finals de la dècada dels cinquanta. Va viure a la Perona fins als anys vuitanta, quan es va traslladar a un pis al mateix districte de Sant Martí. Entrevista realitzada el 31 de maig de 2006.

durant els primers anys, hom es veia obligat a desenvolupar diverses estratègies per tal de solucionar la manca d'espai i dels serveis més bàsics.

María del Carmen Chávez va néixer a Barcelona pocs anys després de la fi de la Guerra Civil. Els seus pares van viure en una cova de l'avinguda Mare de Déu de Montserrat, però en ensorrar-se la cova van traslladar-se a Los Cañones, tot just quan ella acabava de néixer. Primer van viure als recintes militars que havien estat desmantellats i després, un cop els van expulsar, van tornar-hi i van ocupar una barraca abandonada. De la distribució i l'organització de l'espai a la barraca ens explica el següent:

Mi barraca era un cuadrado muy pequeño. Ahí vivíamos: cuatro y dos, seis... siete personas. Las camas se sacaban por la mañana. ¿Las camas? ¡Los camastros! Se sacaban de la barraca a la calle por la mañana, y los colchones también. Entonces allí dentro se hacía de comedor y de cocina. Para fregar los platos, a la calle. Luego por la noche, camas para adentro. Unos en el suelo, otros en camas turcas, que se decían. Todo era de piedra y barro y el techo era de cartón cuero, que a la que le daban los niños una pedrada, un agujero. Y cuando llovía, dormía con el paraguas abierto. Después, ya era yo mocita, hicimos otro trozo. Entonces sí era de tocho, ¡qué nos costó! ¡Qué nos costó subir los tochos! Pero estuvimos con los tochos sin rebozar. Entonces en una habitación ya dormían mis padres; en la otra, la segunda, teníamos el comedor y la cocinita. Una cocinita de nada, un fueguito, primero de petróleo y luego de butano. Y [en] la habitación que hicimos nueva, pues dormían en una cama mis dos hermanos y en la otra cama mi hermana y yo.³³

És ben bé economia de l'espai i màxima organització entre un grup de persones per tal de facilitar la vida diària i minimitzar els esforços que comporta viure en un espai reduït. Les goteres eren un altre tema recurrent a la majoria de barraques i les solucions plantejades eren múltiples: capes i capes de cartó cuir o d'uralita apedaçades, capes de ciment, sostres de teules o rajols... Quant a la llum, hi havia una evolució força freqüent: primer l'espelma o el quinqué d'oli, després el llum de petroli o carbur i, finalment, l'electricitat, que va arribar tardanament i que s'aconseguia de forma il·legal en la majoria de casos.

El problema cabdal, però, era l'obtenció d'aigua. Aconseguir aquest bé tan preuat significava destinar-hi moltes hores durant els primers temps: les fonts i els pous propers no eren freqüents a la majoria de nuclis. Joaquim Noguera va viure a les barraques de Can Valero. En el seu cas parlem de tres

33. María del Carmen Chávez té seixanta-quatre anys. Va viure durant vint anys a les barraques de Los Cañones. Quan es va casar, va abandonar la barraca i va anar a viure a un pis de l'Obra Sindical del Hogar a Badalona. Actualment viu al polígon Canyelles. Entrevista realitzada el 9 de maig de 2007.

Fotografia de l'àlbum familiar de Maravillas González. Los Cañones (el Carmel), final de la dècada dels cinquanta

generacions de barraquistes procedents de Lleida i Tarragona que van viure a la muntanya de Montjuïc. Noguera recorda que durant els anys cinquanta encara funcionaven alguns pous d'aigua:

A Can Valero hi havia una font i anàvem allà a collir-la. D'aigua corrent no n'hi havia, no hi havia cap barraca que en tingués, *al menos* per allà no n'hi havia. Hi havia llocs, com a casa ma cunyada, que vivien allà dalt [*del nucli*] i tenien pou, i la gent anava a buscar aigua al pou i els hi donaven *calderilla*. No sé si la feien pagar o si la gent els hi donava o alguna cosa d'aquestes, però ells cobraven, els donaven alguns

diners per anar a buscar aigua. I nosaltres no, no hi havia font allà, així que a fer cua a la font i a carregar aigua cap a casa...³⁴

En aquesta mateixa línia, trobem el testimoni de Teresa Sastre, que va néixer a Hellín (Albacete) i emigrà cap a Barcelona a l'inici de la primera meitat de segle. Arribà amb els seus pares i germans al nucli de Los Cañones quan tenia vuit anys. El seu relat ens il·lustra la dificultat per aconseguir aigua:

Había sólo una fuente en la calle Mariano Labernia, por detrás del bar Tatachín; allí sólo daban agua unas horas por la noche. Entonces teníamos que ir allí, llevar los cacharos que teníamos y nos poníamos a la cola. Si te tocaba a las cinco de la mañana y cogías agua, perfecto. Y, si no, había una hora de la madrugada que la cortaban. Y mientras tanto, ¿pues qué hacíamos? Pues bajar a recoger agua a la plaza Sanllehy, a la fuente Fargas, a la fuente de la Mulassa. Todas estas fuentes estaban en la falda de la montaña, por allí en Horta, o Nuestra Señora de Coll o hasta la calle Camelias. ¡Hasta la calle Camelias bajábamos! Unos con cubos, otros con unas garrafas de cristal... que no sé cómo no nos matábamos. Agua íbamos a buscar a todas partes, a todas partes [...], y fíjate si hace años, pero aún, aún algunas noches sueño que estoy cogiendo agua de la fuente.³⁵

A part d'aconseguir servir-se dels mitjans de subsistència més bàsics, en alguns casos també es pretenia solucionar altres tipus de problemes, com ara trobar una escola per als més menuts (això, ja ho hem dit, només en el millor dels casos: el treball infantil era força freqüent entre els barraquistes; per tant, el seu grau d'alfabetització era menor que el de la resta de població).

La feina era la dedicació que ocupava gran part del dia tant dels homes com de les dones, i l'oci era concebut quasi com un luxe durant el primer temps. La construcció, les fàbriques o bé el sector de serveis eren els destins habituals per a la gran majoria.³⁶ Altres, ben pocs, optaven per muntar un

34. Joaquim Noguera va néixer a Barcelona el 1950, però la seva infància va transcórrer a l'Alt Urgell. Quan tenia vuit anys, la seva família va decidir tornar a les barraques de Montjuïc i, d'aquesta manera, ell i els seus germans passaren a ser la tercera generació que va viure a les barraques de Can Valero. El 1968 van accedir a un pis de lloguer al barri de Poble-sec. Entrevista realitzada l'1 de març de 2007.

35. Teresa Sastre va viure durant trenta-set anys a les barraques de Los Cañones. Actualment viu al polígon Canyelles. Entrevista realitzada el 26 de desembre de 2006.

36. Vegeu EQUIPO DE ESTUDIOS DE CÁRITAS DIOCESANA, *Visión sociográfica de...* Aquest estudi, al qual ens hem referit en pàgines anteriors, presenta dades específiques sobre l'ocupació dels barraquistes a la ciutat en aquell temps. El sector secundari ocupava el 62,67% del total d'homes i dones barraquistes, mentre que el 36,33% es dedicava al sector terciari. L'1% restant quedava especificat com a aturat i sembla que aquesta situació només afectava els homes. Les feines més comunes entre els homes eren el treball a la construcció i a les fàbriques, seguides de les feines vinculades als trans-

petita botiga o taller al mateix barri de barraques. També hi havia activitats relacionades amb l'economia informal (estraperlo, venda ambulants, recollida de quincalleria...).

Ernesto Agudo ens explica l'experiència d'un noi d'onze anys que comença a treballar al barri de Sants:

Empecé a trabajar en la calle Gayarre, en Sants, y desde mi casa, que estaba arriba de todo, hasta la calle Gayarre bajaba y subía andando. Tenía yo once años y cada día entraba a las seis de la mañana [...]. En aquellos entonces era la única fábrica que permitía trabajar a los menores de edad, con el permiso de los padres, por eso. Yo me acuerdo que tuvieron que venir mis padres a firmar un permiso conforme autorizaban a que su hijo menor de edad pudiera trabajar en la fábrica de vidrio. Pero que era legal, o sea, yo a partir de que entro en la fábrica incluso tengo la cotización de la Seguridad Social. No era la Seguridad Social, era el Fénix Mutua. Hasta que no vino la reagrupación de todos los tipos de Seguridad Social que había, hasta que no se unificó, cada empresa tenía su mutua. Entonces yo entré a trabajar legalmente. No entré como en otros sitios, que cuando venía una inspección los escondían porque no podían trabajar con menos de catorce años. Allí no, en la fábrica de vidrio era legal.³⁷

Altres experiències de la vida a les barraques posen en relleu els constants canvis de feina amb vista a millorar la situació econòmica. Ángeles Martín, nascuda a Almeria, va arribar a Barcelona el 1958 i es va instal·lar amb la família a la Perona. L'etapa inicial la recorda així:

Yo me puse a servir. Me puse sirviendo [*en una casa*] en Sagrada Familia y luego en Pedralbes también. Cuando mi hermana se puso a trabajar, me parece que tenía once años. Se puso en la Sagrera haciendo sombreros en una sombrerería y mi hermano, como estaba mal, no podía trabajar y mi padre tampoco. Y un día yo me puse a trabajar en la fábrica de goma de la Sagrera, donde están los bomberos. Me iba a las seis de la mañana y *plegaba* a las diez de la noche.³⁸

Vistes les experiències d'aquests homes i dones, podem assenyalar que, a banda de les causes tradicionals que produeixen migracions de grans masses de població (l'empobriment o la voluntat de millora de les condicions de vida),

ports i les comunicacions i al ram de l'hostaleria. Quant a les dones, predominava el treball a les fàbriques, en el servei domèstic i als comerços com a dependents.

37. Entrevista realitzada el 7 de juny de 2008.

38. Ángeles Martín, junt amb els seus pares i els seus germans, va viure durant més de quinze anys a la Perona, fins a aconseguir un pis al barri de la Mina. Entrevista realitzada el 4 de juliol de 2007.

cal destacar també l'exili polític i la repressió practicada sobre els vençuts un cop acabada la Guerra Civil. Tot i que no s'ha de magnificar aquest factor en relació amb els dos primers, sí que és cert que el fet de patir vexacions o veure's condemnat a l'aïllament social al lloc d'origen fa que alguns dels testimonis ens parlin del seu èxode (o el de terceres persones) com l'inici d'una nova vida. Viure en un barri de barraques permetia disposar d'un cert anonimat per passar desapercebut davant els afectes a la dictadura franquista.

Altrament, observem com el naixement de xarxes socials als barris de barraques originava mecanismes pels quals es produïa una migració en cadena. L'efecte del boca-orella, la presència de familiars i paisans a la ciutat, i l'oportunitat anhelada per millorar les condicions de vida, constituïen un reclam que generava una arribada massiva de persones. Val a dir que, a diferència del primer terç del segle passat, quan el control sobre la immigració a la ciutat era més lax, els nous immigrants que arribaren a partir de la postguerra van haver de fer front als forts controls establerts per l'Administració. El fet de no tenir un document que acredités una oferta de treball o l'accés a un habitatge normalitzat podia significar l'expulsió immediata del nouvingut. Aquest intent de frenar la immigració no minvà fins a la dècada dels seixanta, quan el país abandonà l'aïllament polític i inicià l'etapa del *desarrollismo*. Aquesta etapa va coincidir amb el moment àlgid dels barris de barraques i amb la creació del Pla d'urgència social per part de l'Estat, projecte amb el qual es pretenia construir habitatge de forma massiva. A partir d'aleshores el control sobre la immigració començà a ser menys exhaustiu, perquè els volums d'immigració eren més assumibles a la ciutat.

Generalment, la barraca era percebuda pels testimonis entrevistats com un espai de transició mentre no podien accedir a un pis en condicions. El barraquista intentava assolir la promoció social a partir de la feina, element primordial no només en l'aspecte econòmic, sinó també perquè solia ser el primer vincle amb els autòctons, els quals podien ajudar-lo en el procés d'integració. D'altra banda, hem detectat que de vegades era preferible accedir a una barraca que no pas a un pis de condicions precàries o un pis de rellogats. Algunes d'aquestes persones van viure en aquestes condicions abans de prendre la decisió d'anar a viure a un barri de barraques; d'altres no van tenir cap més alternativa que accedir directament a una barraca. A més, alguns barraquistes percebien el fet de viure a la barraca com una possibilitat d'emular la vida al poble, així com una situació que resultava avantatjosa per a l'estalvi. La barraca era, en tot cas, una forma més d'infrahabitatge.

L'acció social als barris de barraques

Òscar Casasayas

Els assentaments de barraques es van anar estenent al llarg del segle xx a diferents emplaçaments de la ciutat de Barcelona de manera espontània, i habitualment es produïen en els marges de la ciutat planificada: les barraques van néixer, per tant, sense cap tipus d'infraestructures urbanes ni serveis socials municipals. Aquest fet es perpetuà durant la major part de l'existència d'aquests nuclis. Les autoritats no facilitaren cap tipus d'assistència, equipament o infraestructura que pogués significar un reconeixement de la seva realitat o una idea de permanència. Només es produí un canvi en l'orientació de les accions municipals amb l'adveniment dels primers ajuntaments democràtics a l'inici dels anys vuitanta. Per aquest motiu, quan parlem d'acció social als barris de barraques, ens hem de referir principalment a l'obra social de les institucions eclesiaístiques i la seva evolució en el decurs del segle xx.

La beneficència paternalista

La primera constància que tenim d'una acció social en aquests assentaments data de 1906, i es refereix a la barriada pescadora de Pequín, a la vora del riu Besòs. Es tracta de l'assistència portada a terme per la Junta d'Instrucció Moral i Religiosa de Pequín, fundada i dirigida pel reverend Manuel Bargañó, que, amb la col·laboració de la Congregació de Sant Lluís de la parròquia de Betlem, va dotar la barriada d'una escola, d'un dispensari i d'una capella on s'oferien serveis religiosos.¹

A la primera dècada del segle xx, l'Església, a través de les diferents congregacions religioses, va tractar de pal·liar la desatenció que patien els emergents suburbis de barraques. En aquesta època, ja hi ha constància de barriades a diferents emplaçaments de la ciutat: la Llacuna, Pequín, Somorrostro, Can Tunis i les barraques d'Hostafrancs i de Poble-sec.² A part dels de la línia de mar, també s'aixecaven assentaments als voltants de l'avinguda del Paral·lel i als carrers de Vilamarí, Floridablanca o Entença, molts dels quals no rebien cap tipus d'assistència social, tal com declarava el representant municipal del districte 7è, Vallès i Puyals:³

1. Bonaventura Maria PLAJA, «Els caus de la misèria», *Il·lustració Catalana* (Barcelona), 147 (25 de març de 1906).

2. PLAJA, «Els caus de...».

3. J. VALLÈS I PUYALS, «Les Hurdes barcelonines», *La Veu de Catalunya* (Barcelona), (17 d'octubre de 1912).

La barriada de Pequín, Bonaventura Maria Plaja, «Els caus de la misèria»,
Il·lustració Catalana, 147 (Barcelona, 25 de març de 1906)

Per les vegades que he anat allí y per treballs que he fet fer, calculo que allí hi viuen de 800 a 1.000 persones. ¡Un miler de persones vivint en el cor de la gran ciutat, sense que an elles arribi la presiò de l'autoritat, sense que per elles se dictin lleys, sense que per elles hi hagin preceptes de moral ni de higiene, sense que coneguïn els beneficis de la instrucció!

En el primer terç de segle, l'acció social fou portada a terme per algunes parròquies i congregacions caritatives que sovint s'apropaven als assentaments per realitzar accions benèfiques o assistencials (com ara en els casos esmentats anteriorment de Pequín o la Hermandad de Jesús y María, a Can Tunis),⁴ mentre que les autoritats municipals només hi intercedien puntualment eradicant assentaments que obstaculitzaven els processos de construcció de la ciutat, tal com ocorregué als voltants de la plaça d'Espanya i a Montjuïc durant les reformes urbanístiques per a la celebració de l'Exposició Internacional

4. Julio BAÑOS, *Can Tunis. Locàs d'un barri*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Benestar Social, 1993, pàg. 90. L'autor ens explica que l'escola i el centre de beneficència foren fundats a començament del segle xx. A partir de 1925, la consolidació de la barriada de barraques de Can Tunis adoptà popularment el nom de la Muntanyeta o Jesús i Maria, en al·lusió a l'escola que prestava servei a l'assentament.

Una altra imatge de la barriada de Pequí, Bonaventura Maria Plaja, «Els caus de la misèria», *Il·lustració Catalana*, 147 (Barcelona, 25 de març de 1906)

de 1929. En aquest primer terç de segle, el barraquisme era un fenomen que preocupava l'opinió pública sobretot des del punt de vista higienicosanitari, generalment amb vista a l'eradicació i mai a una millora de la seva situació social, sanitària o cultural, millora que quedava en mans d'institucions religioses de presència ocasional que mitigaven aquestes deficiències.

Amb l'adveniment de la II República es constituí l'Escola de Formació Social a Barcelona (1932), amb un caràcter modernitzador i en contacte amb els nous corrents europeus, i l'any següent es creà l'Associació d'Assistents Socials. Davant el prestigi que va adquirir l'Escola, es va tractar que fos reconeguda per la Generalitat de Catalunya. Després d'algunes dificultats, es creà el Patronat per a la Formació Tècnica de les Assistents Socials de Catalunya, però l'esclat de la Guerra Civil en deixà en suspens el desenvolupament fins a la postguerra.⁵

La Guerra Civil deixà una societat totalment empobrida; la misèria i la repressió política s'estengueren arreu de l'Estat durant tota la postguerra. L'adopció de l'autarquia i la restauració de les estructures econòmiques prèvies

5. Montserrat COLOMER, *El treball social que jo he viscut: de 1939 a 1987*, Barcelona, Impuls a l'Acció Social, 2006, pàg. 23.

a la República per part de la dictadura agreujaren les dificultats econòmiques, especialment a les zones rurals espanyoles, cosa que generà grans migracions del camp a la ciutat durant les dues dècades següents. Aquests fets van provocar tant el creixement dels suburbis de barraques de Barcelona, que perduraven des dels anys vint, com l'aparició de barraquisme en nous emplaçaments com el Carmel o la ronda de Sant Martí, aquest conegut com la Perona.

Durant els primers anys de la dictadura, el sector públic no va plantejar l'organització d'uns serveis socials de caràcter universal ni amb una estructura centralitzada; la seva cobertura fou molt limitada. Per tal d'apaivagar la crisi social que es vivia en la postguerra immediata, es van instaurar les «cartilles de racionament» i, el maig de 1940, l'Auxilio Social, com a institució pública integrada a la FET y de las JONS que s'encarregava de la infantesa, la maternitat i els indigents. L'any 1939 es va reobrir l'Escola de Formació Social iniciada en temps de la II República, però ara amb una direcció marcada per l'Acció Catòlica Femenina. Malgrat no tenir cap metodologia de treball social, els serveis socials realitzaven visites a indrets com ara asils, maternitats o instituts.⁶ L'any 1952 es va fundar l'Escola de Visitadores Socials Pedagògiques, adscrita a la Sección Femenina de la Falange, que va iniciar el contacte amb els barris suburbials, entre els quals hi havia, en efecte, els barris de barraques. Hi col·laborava normalment la Sección Femenina, sobretot en els serveis que ja havien instaurat les institucions religioses. El règim franquista no va organitzar ni construir cap tipus de servei social als mateixos barris de barraques.

Caridad, hubo caridad. Ya tenía yo mis doce años. Pero no allí [*a les barraques*], cuidado, ¿eh? Tenías que desplazarte a Can Baró, a la parte de abajo, o a la avenida de Montserrat, a la iglesia de Montserrat [...]. Eran las «Auxilio Social», las señoritas de alto copete que venían a darnos la catequesis, que hoy se diría. Pues entonces te daban, si eran dos de la misma familia, pues a una le daban un quilo de arroz, a la otra le daban un quilo de habichuelas, de judías o de garbanzos o de lentejas.⁷

Des de l'Església catòlica es creà el Secretariado Nacional de Caridad (1942) com a institució beneficocaritativa encarregada d'atendre les necessitats socials des de les parròquies i les missions que les diferents congregacions religioses anaven fundant als suburbis. L'any 1946, el bisbe Mondrego creava un nou mapa parroquial per a la ciutat de Barcelona, en el qual les barriades de

6. COLOMER, *El treball social...*, pàg. 24.

7. Testimoni de María del Carmen Chávez, que va néixer a Barcelona l'any 1945 i va viure vint anys a les barraques de Marià Labèrnia (Carmel). Entrevista realitzada el 9 de maig de 2007.

barraques quedaven adscrites a les diferents parròquies.⁸ En la majoria dels casos, les parròquies es dedicaven a oferir els actes pastorals i els registres baptismals o matrimonials. D'altres promovien l'acció social a través de catequesis i missions als mateixos assentaments. En un primer moment, les parròquies es van circumscriure als barris que presentaven un nivell de pobresa i desestructuració més elevat entre els seus habitants, com ara el Camp de la Bota o Somorrostro. Aquesta acció socioreligiosa, portada a terme a partir de la beneficència i la caritat, centrava els seus objectius a aconseguir que els infants fessin la primera comunió i que els adults regulessin la seva situació matrimonial casant-se per l'Església, tractant de vincular els habitants de les barraques a la fe catòlica, tal com ens ho descriu el representant de la catequesi de la barriada de Pequín:⁹

El catecismo nacido al calor de unos pocos, hoy forma una orgánica división de secciones en local exclusivo para el CATECISMO con todo el material que el milagro de la caridad ha reunido allí. ¿Cómo ha sucedido esto? Dios ha bendecido obra tan santa y ha hecho fructificar el sacrificio y hasta el heroísmo de los que voluntariamente se dedican a tan santa obra. No es posible encerrar en una frase la abnegación de esos Catequistas que por el espíritu cristiano reparten pacientemente el pan material y espiritual a cuerpos y almas hambrientos.

El Secretariado Nacional de Caridad també es va encarregar entre 1951 i 1961 de la distribució de les ajudes alimentàries americanes: llet en pols, formatge, mantega i oli de llavors, així com cotó, que es va fer servir per confeccionar matalassos als baixos de l'Estadi de Montjuïc, molts d'ells repartits entre famílies de barraquistes.¹⁰ Les missions, junt amb les parròquies, s'encarregaven del repartiment.

El *padre* José Miguel va fer molt per la gent de Montjuïc. Primer va organitzar una escola en una barraca i després el dispensari, on jo el vaig estar ajudant posant

8. *Boletín Oficial del Obispado de Barcelona* (Barcelona), LXXXVI, 7 (1 de juliol de 1946), pàg. 277-312. D'aquesta manera, les barraques de Somorrostro quedaven vinculades a la parròquia de Sant Fèlix Africà; les del Camp de la Bota, a la parròquia de Sant Pere Ermengol; les de Trascementiri, a Sant Francesc d'Assís; i les de la muntanya de Montjuïc, a causa de la seva gran extensió, a diferents centres parroquials: les barraques de Tres Pins, Maricel i part de les del Poble-sec, a la parròquia de Sant Salvador d'Horta; les de la carretera i els passatges de Montjuïc i de la Vinyeta, a la parròquia de Sant Pere Claver; i Can Valero, Las Banderas i les barraques de Can Tunis, a la parròquia de Nostra Senyora del Port. El mateix succeïa amb les barraques del Carmel, les quals quedaven distribuïdes entre la parròquia del Crist Redemptor i les parròquies de la Mare de Déu de Montserrat i Santa Teresa de Jesús; i les de la Perona, que quedaven circumscriutes a la parròquia de Sant Martí de Provençals.

9. Vicente ORTÍ i Sch. P. CONSILIARIO, *Catecismo de la Presentación de Ntra. Sra. y S. José de Calasanz Mina-Pekín. 1940-1947*, Barcelona.

10. «L'ajuda americana. Càritas. 50 anys d'ajut», *Càritas Diocesana* (Barcelona), 6-7 (novembre de 1997).

injeccions i fent visites a domicili. [...] Es preocupava molt de la gent i moltes vegades el veies amb matalassos amunt i avall que treia de l'Estadi per als que acabaven d'arribar sense res.¹¹

Les congregacions religioses que atenien els barris als anys cinquanta van anar dotant-los d'uns serveis escolars i sanitaris que es van anar adequant cada cop més a les necessitats socials de la població. Els consultoris d'atenció primària, on col·laboraven voluntàriament metges i infermeres, o les escoles per a nens i les primeres escoles nocturnes per a adults significaren una diversificació i una ampliació de l'oferta assistencial més enllà de les primeres catequesis evangelitzadores.¹² En aquesta dècada dels anys cinquanta, també hi havia una participació de personal no reglat als barris de barraques i una col·laboració benèfica d'alguns empresaris, personalitats i famílies burgeses que, bàsicament, es traduïa en donatius i ajuts econòmics que es vehiculaven a través dels ordes religiosos. Les campanyes de caritat eren recurrents durant les festes de Nadal, així com el paper del soci benefactor que dipositava donatius en les diferents missions.

Primero José Miguel, y después vino éste, este señor. Porque este señor [*J. Miró i Trepat*] se ve que hacía obras de caridad hacia los sitios..., a los suburbios, vaya. Porque nosotros éramos un suburbio. Pues él vino y fue cuando empezó a los niños a darles cosas y a ayudarlos. Por medio de él fue cuando nos dieron la leche en polvo. Y daban queso, y todas esas cosas.¹³

La incorporació del treball social comunitari

A finals de la dècada dels cinquanta, els canvis econòmics de la dictadura franquista, amb l'abandonament del sistema autàrquic i els nous plantejaments per al desenvolupament econòmic, van permetre posar en marxa el Pla

11. Testimoni de Gaspar Rodríguez. Nascut a Saint-Étienne (França) l'any 1932, el 1942 arribà a Montjuïc, on va viure vint-i-sis anys, i l'any 1968 va ser real·lotjat a Sant Cosme. Entrevista realitzada el 2 de març de 2007.

12. Joan BADA ELIAS, «Una acció socio-religiosa al Somorrostro», dins *Miscel·lània en honor al doctor Casimir Martí*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1994, pàg. 89-94. Segons l'autor, l'acció socioreligiosa a Somorrostro entre el 1943 i el 1957 es dividia entre un sector dirigit per l'Associació Bonanova, vinculada al col·legi La Salle i al col·legi Lestonnac de la Companyia de Maria, dedicats a l'escolarització infantil i la catequesi, i la Catequesi de Sant Joan Bosco, dirigida pels caputxins, on es diversificà l'oferta formativa i assistencial, amb un dispensari i un menjador, i s'introduïren les primeres experiències d'organització comunitària a través de la formació entre els habitants d'una «Junta de Delegados» per tal de vetllar per la cura de les fonts i l'enllumenat públics (instal·lats el 1953), la recollida d'escombraries i el control d'entrades i sortides de famílies del barri.

13. Testimoni d'Agustina Sánchez. Filla d'emigrants espanyols, va néixer a Cuba l'any 1930. Va arribar a Montjuïc l'any 1951, on va viure disset anys, i va ser real·lotjada a Sant Cosme el 1968. Va morir en el decurs de la recerca. Entrevista realitzada l'1 de febrer de 2007.

d'urgència social de Barcelona (1958), amb el qual l'Administració estatal (l'Institut Nacional de l'Habitatge i l'Obra Sindical del Hogar) i la municipal (el Patronat Municipal de l'Habitatge) pretenien donar solució al problema de l'habitatge amb la construcció de polígons d'habitatge social. Des de l'esfera pública del règim franquista es va promoure l'aprovació de la Llei de bases de serveis socials (1966), en la qual es feia referència al problema de l'habitatge, tot i que només vinculant-lo al sistema de la seguretat social (implantat l'any 1963) i, per tant, sense pretensions d'oferir una solució social de caràcter universal. Es tractava més aviat d'una vinculació contributiva centrada en els serveis a la vellesa i als incapacitats per al treball. Per tant, gran part de la població, per la seva situació socioeconòmica, continuava exclosa dels beneficis dels limitats serveis socials estatals.¹⁴

L'obertura exterior del règim facilità l'entrada de nous corrents ideològics, que a poc a poc van anar filtrant-se en les diferents estructures socials. En el cas de l'acció social, l'àmbit privat, centrat principalment en l'Església, continuava exercint un paper supletori als barris de barraques. La celebració de la Semana del Suburbio (1957) i del Concili Vaticà II (1962-1965), amb l'aposta per la renovació dels principis d'acció eclesial en el món contemporani, influïren decididament en l'adopció dels nous mètodes d'acció social europeus en algunes de les seves institucions.

D'aquesta manera, amb la celebració de la Semana del Suburbio¹⁵ el 1957, organitzada pel bisbe Mondrego i dirigida pel delegat episcopal del Secretariado Nacional de Caridad, el doctor Rogel-li Duocastella, el tarannà de les obres socials religioses parroquials començà a canviar sensiblement. L'anàlisi i la diagnosi de la realitat social als suburbis barcelonins que es desprenien de les ponències i col·loquis de la Semana (una anàlisi i una diagnosi per primera vegada sistematitzades) posaven de manifest les greus deficiències escolars, sanitàries, urbanístiques i socials que patien els barris de barraques. D'altra banda, es corroborava la nul·la aportació estatal i municipal per mitigar aquestes deficiències, més enllà de dotar aquests barris d'un mínim enllumenat i fonts públiques. Així, en la ponència sobre educació es constata que era insuficient la feina feta pel Patronat Escolar dels Suburbis, organisme creat l'any 1951 i presidit pel governador civil: dels 25.000 escolars presents als suburbis barcelonins, tan sols 12.500 estaven escolaritzats, i el Patronat només havia creat 39 escoles, que podien atendre solament 1.500 alumnes. La cobertura escolar restant havia estat responsabilitat d'entitats privades, com les escoles i les catequesis parroquials, moltes d'elles emplaçades en barraques dins

14. Teresa MONTAGUT, *Democràcia i serveis socials*, Barcelona, Editorial Hacer, 1994, pàg. 118.

15. Rogel-li DUOCASTELLA (comp.), *Los suburbios. Semana del Suburbio*, Barcelona, 1957.

dels barris. En la ponència també es mostraven les dificultats amb les quals es desenvolupaven les escoles, atès que «es criterio oficial de las autoridades, un tanto lógico, no hacer edificaciones en zonas cuyas viviendas, llamémoslas así, han de ser demolidas».¹⁶

A les conclusions de la Semana del Suburbio predominaren la preocupació per l'escolarització dels infants i la necessitat de reforçar l'aspecte formatiu professional per a joves, homes i dones per tal de facilitar-ne el desenvolupament personal, l'accés al món del treball i l'autonomia econòmica, amb un abandó gradual dels lligams generats amb la beneficència. També se'n desprenia que s'havia de promocionar la figura de l'assistent social, format professionalment i retribuït econòmicament, que havia de ser al centre de la tasca assistencial que es duia a terme als suburbis i que calia desenvolupar separatament de l'apostolat. La promoció de centres socials de caràcter participatiu i el foment del cooperativisme entre els habitants dels suburbis per millorar la vida comunitària i solucionar el problema de l'habitatge va ser un altre dels eixos proposats.¹⁷

L'any 1961, el Secretariado Nacional de Caridad passà a dir-se Càritas Diocesana. S'iniciava una nova etapa en la qual es recollien els objectius marcats en la Semana del Suburbio (1957), així com el to de renovació que va comportar la celebració del Concili Vaticà II convocat per Joan XXIII el 1962. Càritas començà a patrocinar la presència d'assistents socials als barris de barraques per tal de professionalitzar l'acció social duta a terme als assentaments.¹⁸ En molts casos, aquests treballadors socials van iniciar la seva vinculació als barris a través de les pràctiques que havien de realitzar per acabar els estudis de l'Escola de Treball Social. També existien l'Escola de Visitadores Socials Psicològiques de Barcelona, adscrita a la Sección Femenina de la Falange, i l'Escola d'Assistència Social Sant Vicenç de Paül. L'any 1959, Càritas va impulsar la Federació Espanyola d'Escoles de Serveis Socials (FEEISS), la

16. J. GARCÍA ORTEGA, «Los servicios culturales y profesionales», dins DUOCASTELLA (comp.), *Los suburbios. Semana...*, pàg. 105-107.

17. DUOCASTELLA (comp.), *Los suburbios. Semana...*, pàg. 189-191.

18. Són interessants els treballs i les tesis d'aquests primers assistents socials als barris de barraques, com ara: Pilar CUSÍ, *Proyecto de estudio de un sector de barracas atendiendo especialmente al impacto que las condiciones de vida han causado en la vida familiar y en la integración social*, Barcelona, 1958 [tesi no publicada i consultada a l'arxiu de la parròquia de Sant Pere Claver]; Rosa DOMÈNECH, «Treball de comunitat al suburbi del Camp de la Bota (1962-1969)», *Revista de Treball Social* (Barcelona) (març de 1983); Montserrat COLOMER, «Treball comunitari a la zona del Besòs (1960-1980)», *Revista de Treball Social* (Barcelona) (març de 1983); Isabel MONTRAVETA, *Documentació referent al treball social comunitari realitzat a les barraques de Montjuïc (1967-1969)* [treball no editat]; Maria Pilar LÓPEZ PALOMES, *Estudio sociológico del grupo de barracas de Casa Antúnez*, Barcelona, 1972 [tesi no publicada]; Sor Isabel TORIBIO SUAY, *El asistente social en el campo médico-social de barrio (Casa Antúnez)*, Barcelona, 1972 [tesi no publicada].

qual va fomentar l'organització de cursos de formació amb la col·laboració d'experts internacionals, que permeteren la modernització dels plans d'estudis, les assignatures, la metodologia i la pràctica del treball social.¹⁹ A partir de 1965 va quedar reconegut oficialment el títol d'assistent social.

L'aplicació dels nous mètodes de treball social comunitari

La presència dels assistents socials ajudà a forjar la nova perspectiva de l'acció social sobre la base del treball comunitari, i a centralitzar i canalitzar les diferents esferes d'acció social que es produïen als barris de barraques. Aquesta nova perspectiva de treball comunitari responia a:

[...] una nova forma d'intervenció personal en un espai social formal i informal determinat, la qual cosa produeix canvis en els individus que pertanyen a aquest espai i al seu entorn. El treball comunitari satisfà les necessitats d'aquest espai social determinat, posant al seu abast diferents recursos socials i organitzatius, fins a aconseguir una autonomia dintre les seves capacitats i possibilitats. El treball comunitari no és cap mena de servei, sinó un sistema didàctic per a impulsar l'evolució de les persones.²⁰

A les barraques del Camp de la Bota, sota la demarcació parroquial de Sant Pere Ermengol, dirigida per Jaume Cuspinera, aquest procés de coordinació entre les diferents esferes d'acció social existents donà fruit. A les reunions de la parròquia hi havia una notable presència de «capellans obrers» que treballaven al barri del Besòs, els quals facilitaren l'adopció dels nous corrents d'acció social per part de la parròquia.²¹ Els grups d'escolapis (Francesc Botey i Josep Maria Segura) que dirigien l'escola Castillo de Pekín també participaven de l'acció social al barri de barraques. Rosa Domènech, sota la supervisió de Jaume Cuspinera, va ser assistenta social de Càritas al Camp de la Bota entre 1962 i 1969, i va impulsar les noves perspectives de treball comunitari, que implicaven el treball conjunt dels tres eixos existents: la parròquia, els escolapis i l'assistent social. Aquesta nova metodologia quedà reflectida en la posada en pràctica del treball social de l'assistenta social al Camp de la Bota:

19. COLOMER, *El treball social...*, pàg. 108. Entre els experts que van participar en aquests cursos cal destacar Nadir Gouvea Kifouri, amb les seves aportacions metodològiques; Anna Giambruno i Carme Pagani, amb un curs sobre el treball comunitari en barris populars, i Helen Cassidy, que va impartir un curs sobre el servei social de casos.

20. ROSA DOMÈNECH, *Panoràmica dels serveis socials i el treball social (1939-1988)*, Barcelona, In-tress, 1989, pàg. 56.

21. ROSA DOMÈNECH, *El Camp de la Bota. Entre els afusellaments i el Fòrum*, Barcelona, Editorial Hacer, 2005, pàg. 26.

El treball de camp l'organitzàrem a partir d'entrevistes individuals i va donar com a fruit el coneixement dels problemes que existien al barri, entre els quals destacaven la manca de la majoria dels serveis, com ara: guarderia, dispensari, escola d'alfabetització, l'absentisme escolar i la manca d'espais socials. S'havia instituït un estil de beneficència que era practicat abundantment i que calia evitar. La facilitat amb què s'aconseguia havia creat necessitats falses, així com pidolaires crònics. [...] El treball de grup se centrà a elaborar un cens de la població en el qual participaren també els veïns i que ajudà a crear grups de treball per solventar les deficiències detectades. Finalment ens portà a completar el treball amb l'animació comunitària, que cristal·litza, a partir del treball de grup, en la creació d'una guarderia i un dispensari, amb les seves quotes mínimes, una escola nocturna per a joves analfabets, i un centre social amb uns cinc-cents socis.²²

En la nova orientació de l'acció social als barris de barraques, la beneficència va anar quedant relegada a casos de pobresa extrema i va ser practicada de manera controlada. Les iniciatives de treball social comunitari eren els nous paràmetres de molts assistents socials, si bé els resultats diferien segons els barris, i les possibilitats d'incorporar-los també depenien molt de la població a qui s'adreçaven. A mitjan anys seixanta, també es va començar a practicar «el treball de zona en equip», introduït per Marco Marchioni.²³ Es tractava de buscar la coordinació de tots els recursos d'una àrea i de planificar conjuntament els procediments de treball social.

Aquesta orientació va permetre que els assistents socials de Càritas treballassin coordinadament amb els primers assistents socials del Patronat Municipal de l'Habitatge; naixien, doncs, les primeres experiències de coordinació i treball conjunt entre els àmbits privat i públic de l'acció social, així com els plantejaments conjunts de l'acció social als barris de barraques i de nova construcció. Aquesta experiència va permetre establir noves perspectives d'acció en els següents processos de real·lotjament de població barraquista, que tenien més en compte les necessitats socials de la població i redreçaven els mètodes purament administratius dels poders públics. La incorporació dels nous paràmetres de desenvolupament comunitari en el treball social va suposar

22. DOMÈNECH, *Treball de comunitat...*

23. Marco Marchioni va introduir les noves perspectives de treball social comunitari a través dels seus articles: Marco MARCHIONI, «La funció de l'assistent social en el desenvolupament comunitari», *Revista de Treball Social* (gener-març de 1966); i a través de la difusió de les seves tesis: Marco MARCHIONI, *Documentación social*, Barcelona, Càritas, juny de 1966. L'any 1967 impartí cursos a l'Escola de Treball Social i supervisà projectes de «treball de zona», com el que es va portar a terme al barri del Besòs. Un dels seus llibres més influents és Marco MARCHIONI, *Comunidad y desarrollo*, Barcelona, Nova Terra, 1969.

una renovació i una evolució en la teoria i en els projectes dels professionals, malgrat les dificultats que els factors polítics imposaven en l'aplicació dels nous mètodes de treball:

Els obstacles que trobà el Treball Comunitari eren els que hi plantejava l'existència d'una dictadura que perseguia sistemàticament la lluita per aconseguir formes democràtiques d'organització i que, inevitablement, ignorava o dificultava també l'acció dels professionals del Treball Social. [...] De fet, com era previsible, el nostre treball restà limitat sovint al que anomenem Organització de la Comunitat, [...] cal constatar que la nostra actuació s'estengué a l'Animació Comunitària. [...] Però en conjunt, el que podríem considerar pròpiament Desenvolupament Comunitari pogué realitzar-se escassament per la senzilla raó que les condicions que pesaven sobre la nostra societat no el feien possible.²⁴

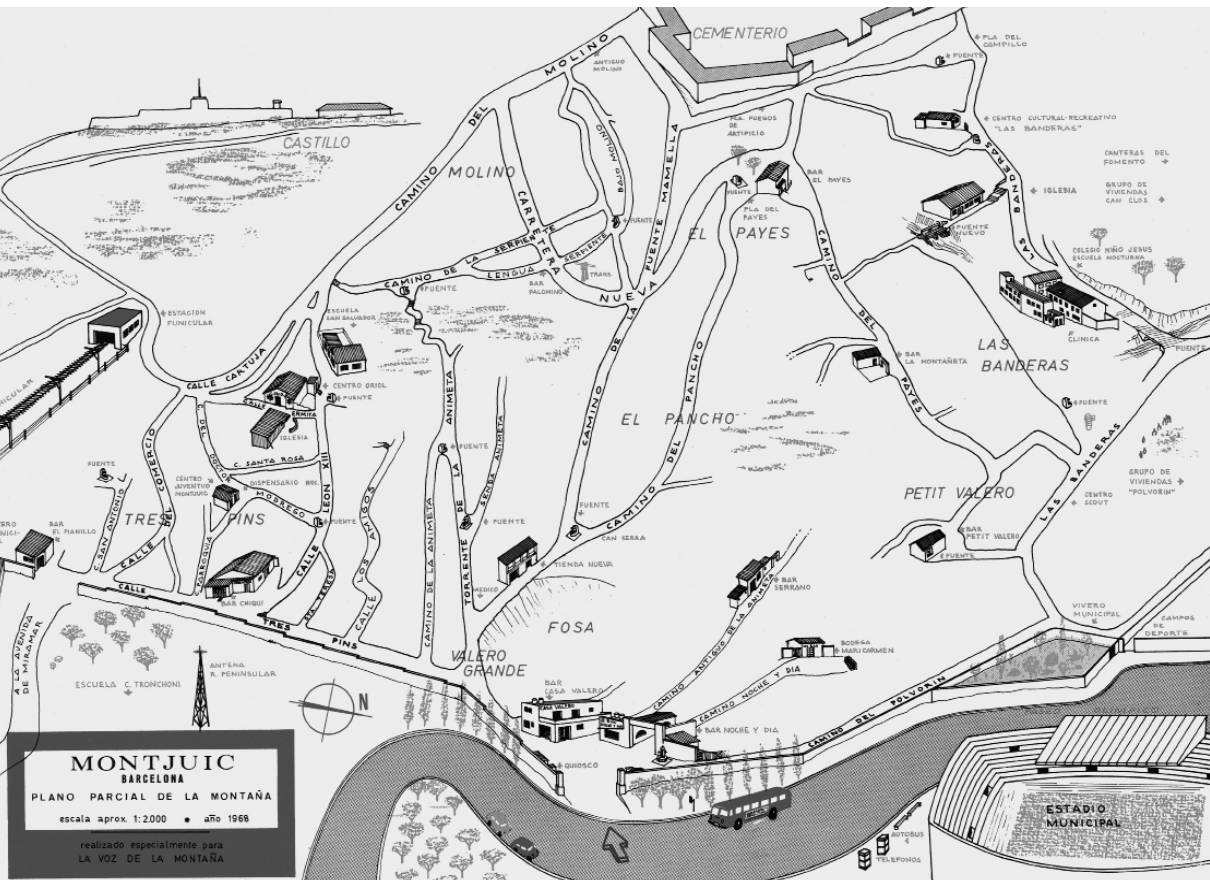
Un altre factor que podia determinar les respostes socials i les possibilitats de realització del treball social comunitari eren els objectius dels treballadors socials. A Montjuïc, la progressiva eradicació dels nuclis de barraques i el reallojament de la població estimularen l'organització d'una entitat veïnal en la qual participà bona part de la comunitat. Isabel Montraveta, assistenta social de Càritas, s'incorporà a l'acció social promoguda per catequistes progressistes (molts provinents de les congregacions marianes) que, per la seva banda, ja havien organitzat un centre social juvenil, una escola nocturna i el butlletí veïnal *La Voz de la Montaña*, on van participar activament els joves del barri.

Nosotros, los jóvenes de Montjuïc, aprendimos a organizarnos nosotros mismos y a entender que lo que uno quiere lo puede conseguir. Hicimos el centro social, la revista, teníamos nuestro espacio de reunión [...]. Ellos [*els catequistes voluntaris*] nos enseñaron a mirar el barrio [*de forma*] diferente y a luchar para mejorar.²⁵

Isabel Montraveta, a través del contacte amb les famílies dels joves, adreçà el seu treball a promoure l'organització de l'Asociación de Padres de Familia La Esperanza. L'assistenta social va seguir les diferents fases metodològiques per realitzar el treball social comunitari: estudi de casos, treball de grup i organització i animació comunitària.

24. DOMÈNECH, «Treball de comunitat...».

25. Testimoni de Carlos García, de cinquanta-sis anys, que va néixer a Badajoz l'any 1951. Va arribar a Montjuïc el 1957, on va viure onze anys, i va ser reallojat a Sant Cosme el 1968. Entrevista realitzada el 12 d'abril de 2007.

Plànol parcial de la muntanya de Montjuïc, *La Voz de la Montaña*. Revista del Centro Cultural Las Banderas. Parròquia de Ntra. Sra. del Port, 13 (gener de 1968)

De l'estudi de casos sorgiren tant necessitats individuals com col·lectives, més a un nivell de millora dels deficientes serveis, com la llum, el problema higiènic de l'abocador municipal d'escombraries o les deficiències en els camins de la muntanya, així com la incertesa que es respirava pel procés de reallotjament iniciat per l'Ajuntament. D'entre aquestes necessitats es va constituir un grup de treball per construir un pont que salvés una riera. Aquest va ser un dels projectes d'organització de la comunitat que van donar peu a constituir, posteriorment, l'associació de veïns, ja que l'experiència va fer veure als veïns que l'organització portava els seus fruits.²⁶

26. Declaracions d'Isabel Montraveta en una entrevista que se li va fer. Sobre el treball realitzat a Montjuïc, vegeu: Isabel MONTRAVETA i Rosa DOMÈNECH, «Una experiència de treball social comunitari al barri de Montjuïc», *Revista de Treball Social* (Barcelona), 89 (març de 1983).

L'Asociación de Padres de Familia La Esperanza de Montjuïc va endegar una campanya de difusió de les seves demandes adreçada a l'opinió pública que va ser constant durant els quatre anys de la seva existència, i va defensar aquestes demandes en les negociacions amb el Servei d'Eradicació del Barraquisme de l'Ajuntament. Finalment, tots els veïns van ser reallotjats i es van complir les seves expectatives. La participació va ser molt extensa, així com l'assoliment de l'objectiu que va motivar el treball comunitari:

Per primera vegada, la delicada operació del trasllat d'un conjunt de famílies als habitatges desitjats es va realitzar amb les garanties i les atencions que exigeix el tracte amb sers humans. [...] Les possibilitats de realitzar el treball comunitari a Montjuïc foren majors atès que el problema plantejat era sentit per gran part de la població i la sensibilització va consolidar-se ràpidament.²⁷

Malgrat la manca de llibertats d'associació i de reunió que persistien sota la dictadura franquista, el sorgiment de centres socials i d'entitats veïnals als anys seixanta fou possible gràcies a les clàusules concordatàries que els emparraven en trobar-se sota la protecció jurídica de l'Església i, més concretament, de Càritas Diocesana.²⁸ En els objectius establerts en els estatuts fundacionals d'aquests centres socials quedava explicat com havien de ser:

[...] destinado al apostolado social y caritativo, en favor de los vecinos de dicha barriada [...] cuyos estatutos se acomodan a las normas canónicas.²⁹

Aquesta vinculació va permetre'n l'aprovació per part de les autoritats franquistes. Alhora, Càritas tractava d'influir en la ideologia que n'havia de marcar el desenvolupament. D'aquesta manera, fou possible l'organització de nombrosos centres socials a diferents barris de barraques de Barcelona, com el del Camp de la Bota (1966), el Centre Oriol (1964) i el Centro Cultural Las Banderas (1967), i, a Montjuïc, l'Hogar Social de Casa Antúnez (1963). Aquest últim va néixer sota l'aixopluc de la parròquia de Nostra Senyora del Port i gràcies a l'impuls i la dedicació d'Elies Ortiz, veí i adroguer del barri que, amb la col·laboració d'escoltes i militants de la Hermandad Obrera de Acción Católica (HOAC) i la Juventud Obrera Católica (JOC), va construir

27. Rosa JUNCOSA i Rosa DOMÈNECH, «Una experiencia de trabajo social comunitario en un barrio de barracas de Montjuïc», *Revista de Treball Social*, 51 (juliol-setembre de 1973), pàg. 40.

28. «Els centres socials. Càritas. 50 anys d'ajut», *Més A Prop de Càritas* (Barcelona), 6-7 (novembre de 1997).

29. *Aprovació del Centre Social del Camp de la Bota per part de l'Arquebisbat de Barcelona*, 3 d'agost de 1966. Vegeu ADB (Arxiu Diocesà de Barcelona), caixa Parròquia Sant Pere Ermengol, ref. 4.5.6.2.

i posar en marxa el centre social i va promoure la Hermandad de Ahorro de Casa Antúnez, que l'any 1966 assolí la xifra de gairebé sis milions de pessetes amb 971 llibretes d'estalvi,³⁰ i una cooperativa d'habitatge que entre el 1963 i el 1968 va vertebrar la vida comunitària de la barriada de barraques de Can Tunis, amb l'esperança, no recixida, de construir un polígon d'habitatges al mateix barri.

La promoció dels centres socials no es limità als barris de barraques. Molts altres barris, entre els quals es comptaven els de nova creació on s'havien reallotjat barraquistes, van veure néixer centres socials i entitats veïnals que mantingueren l'esperit comunitari de les barriades de barraques. L'any 1968 ja s'havien constituït els centres socials de Pomar a Badalona, de Cinco Rosas a Sant Boi de Llobregat i de Sant Cosme al Prat de Llobregat,³¹ on la població barraquista provinent de Montjuïc i Can Tunis va poder continuar la seva integració veïnal, i que van esdevenir les plataformes des d'on es mantingueren les reivindicacions per a la millora d'aquests barris.

Altres nuclis de barraques no seguiren els mateixos processos de desenvolupament comunitari. Aquest és el cas de les barraques del Carmel, les quals tenien la particularitat d'estar disseminades en diferents assentaments del turó de la Rovira i quedar integrades en el paisatge del conjunt del barri del Carmel. L'atenció social que van rebre els nuclis de barraques presents en aquest barri fou fragmentària, atès que estaven assignats a diferents centres parroquials i no es va produir un plantejament unitari per a cap d'ells. El fet de no ser un barri pròpiament de barraques, sinó un barri on hi havia barraques, va condicionar tant l'acció social com el procés de relació de les barraques amb l'Administració.

Los que venían a ayudar y a intentar mejorar un poco las condiciones de vida en las barracas del Carmelo era gente de la Iglesia. Hacia los sesenta, hubo asistentes sociales que empezaron a montar una escuela de adultos para dar clases de alfabetización, porque en aquel momento el tema de la alfabetización estaba francamente mal. Y estos fueron los primeros que empezaron a hacer algo dentro de los grupos de barracas, de una manera muy tímida y tal, pero sí que se hacía algo, hasta que después ya los propios vecinos, cuando empezamos a organizarnos, ya montamos también escuela de adultos, y empezamos a hacer un pequeño dispensario. Entonces nosotros empezamos ya a dar salida a estas necesidades [...] y hubo un poco el

30. Vegeu l'editorial d'*Ideal. Casa Antúnez. Boletín de Información del Hogar Social. Suplemento de la Hoja Diocesana de la Parroquia de Ntra. Sra. del Port*, 25 (gener-febrer de 1966).

31. «Pomar y Cinco Rosas, los centros sociales en marcha», *La Voz de la Montaña. Revista del Centro Cultural Las Banderas* (Barcelona, Parròquia de Ntra. Sra. del Port), 21 (desembre de 1968).

Barraquistes ingressant diners a la cooperativa d'habitatge de Can Tunis, 15 de setembre de 1967

cambio de lo religioso un poco por lo laico, ¿no? Empezamos ya nosotros a tomar partido en todas esas ayudas.³²

La formació del Centro Social del Carmelo l'any 1968 fou producte de les necessitats del conjunt de veïns del barri, entre els quals hi havia barraquistes. El centre es desenvolupà des de l'autogestió, sense que hi hagués una tutela externa dels treballadors socials o les entitats privades. Aquest aixopluc d'especialistes es buscà posteriorment a Càritas per raons de seguretat política, ja que la pressió de la vigilància franquista feia perillar la continuïtat del centre social. De fet, el mateix motiu que va provocar la vinculació amb Càritas va ser-ne després la causa del distanciament, atès que la institució eclesiàstica recelava de les línies polítiques i reivindicatives que seguia el centre social i l'allunyament respecte dels paràmetres cristians que donaven sentit a la col·laboració.³³ Aquests fets portaren a la Junta del centre social a convertir-se

32. Testimoni d'Asunción Claverías, que va néixer a Granada l'any 1944 i va viure vint anys a Raimon Casellas (El Santo), nucli del Carmel. Entrevista realitzada el 28 de març de 2007.

33. Testimoni de Miguel Pardo. Nascut a Saragossa el 1945, va viure de forma intermitent a les barraques del Carmel. Entrevista realitzada el 6 de novembre de 2006.

l'any 1972 en l'Associació de Veïns del Carmel³⁴ i a desvincular-se de Càritas. Fou en aquest moment quan, entre les diferents vocalies en què s'estructurava la nova associació, va néixer la Vocalia de Barraques, integrada en l'entramat veïnal col·lectiu del barri, que passaria a assumir la lluita i la reivindicació d'habitatges dels veïns que vivien a les barraques.

El cas del Carmel és il·lustratiu d'allò que succeïa als diferents centres socials que s'havien anat configurant. A partir de la dècada dels setanta ja hi havia una presa de consciència política, que es va anar estenent entre les classes treballadores. Als centres socials van començar a sorgir conflictes entre el marc de referència cristià que Càritas tractava d'aplicar ideològicament i l'inici de la participació de la població en les accions polítiques, fet que generava tensions i conflictes en relació amb els objectius que s'havien de perseguir. En alguns centres socials va començar a diluir-se el desenvolupament comunitari, perquè la població passà a participar en l'acció política.³⁵ Malgrat aquestes disjuntives, l'activitat als centres socials es va mantenir viva fins a l'inici de la dècada dels anys vuitanta, quan va començar el procés de dissolució:

Quasi en tots els casos, el centre social va néixer com a resposta a un problema concret de la comunitat i són nombrosos els casos en què la recerca de la solució adequada dóna vida i justifica les funcions del Centre. [...] Amb el temps, les persones que ja no són les que van engegar el projecte, la societat que ja no té les mateixes necessitats ni els mateixos canals d'expressió ni de reivindicació, fa que no responguin als fins per als quals van ser creats i s'imposi la dissolució.³⁶

La transformació dels serveis socials públics

L'inici del procés de transició democràtica va permetre la progressiva organització i estructuració dels serveis socials als diferents nivells de l'Administració i la cobertura del buit que havia persistit en l'esfera pública durant l'etapa de la dictadura. El treball social es començà a poder exercir des de l'Administració. L'any 1980, un cop constituïts els ajuntaments democràtics i estructurats els departaments de la Generalitat, s'hi incorporà el treball social de base o, posteriorment, els serveis socials d'atenció primària.³⁷ Molts dels treballadors socials que s'integraren als nous equips públics van aportar l'experiència reco-

34. *El Carmelo. Boletín Interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo* (Barcelona), 11 (gener de 1975).

35. Amparo PORCEL i Rosa ROMEU, «Cómo inició Cáritas Española el desarrollo comunitario», *Revista de Treball Social*, 89 (març de 1983), pàg. 84.

36. «Els centres socials...».

37. DOMÈNECH, *Panoràmica dels serveis...*, pàg. 30.

Manifestació convocada per l'Associació de Veïns del Carmel per aconseguir pisos al mateix barri. Barraques de Francisco Alegre, 13 de juny de 1976

llida durant els anys de treball als barris i incorporaren els nous mètodes de treball comunitari que havien anat desenvolupant.

A Barcelona es creà la Comissió Gestora per a l'Eradicació del Barraquisme, integrada pel nou Patronat Municipal de l'Habitatge, l'Àrea de Serveis Socials i l'Àrea d'Ensenyament. A partir d'aquest moment, l'acció social als barris de barraques es va adreçar a l'eradicació del barraquisme. El procés d'eradicació dut a terme durant l'etapa anterior havia provocat que les famílies amb menys recursos econòmics no s'haguessin adherit als reallotjaments i haguessin estat reubicades en barraques de barris que encara quedaven dempeus, com la Perona o el Camp de la Bota. Aquests procediments dels ajuntaments de l'època franquista van provocar un increment de la situació de marginalitat d'aquests nuclis de barraques, on moltes famílies no es coneixien i provenien de realitats diferents, i on la integració amb la resta de la ciutat era pràcticament nul·la. A aquesta situació social, s'hi va afegir l'embat de la crisi econòmica que s'havia iniciat a mitjan anys setanta, la qual va dificultar encara més les minses capacitats econòmiques de moltes de les famílies que restaven en aquests barris, una gran part de les quals eren gitanes.

Aquesta nova realitat social i econòmica (principalment a la Perona i el Camp de la Bota) feia necessària una nova formulació dels mètodes de treball social. L'experiència d'altres reallotjaments que s'havien efectuat sense un

procés previ de treball social adreçat a afavorir els mitjans d'integració sociolaboral de les famílies i els individus en barris de nova construcció va fer replantejar els mètodes d'acció en els futurs programes d'eradicació del barraquisme, atès que l'absència d'aquestes intervencions prèvies comportava majoritàriament la pervivència de la marginalitat i la manca d'integració dels individus.³⁸ D'altra banda, diferents estudis sobre treball social ja havien detectat la diferent adaptació de les persones als nous barris segons si el reallotjament s'havia efectuat a partir de la decisió personal dels afectats o bé de manera obligada, com a resultat de necessitats urbanístiques de l'Administració.³⁹

A Jesús i Maria, al barri de Can Tunis, després del reallotjament de 1968 al nou polígon de Cinco Rosas de Sant Boi de Llobregat, l'Ajuntament de Barcelona havia anat recol·locant un gran nombre de famílies gitanes a les barraques que havien quedat buides, cosa que generà una concentració de famílies de diferents procedències. L'opció que es provà com a mesura d'eradicació del barri va ser la construcció d'uns albergs provisionals (LAYE) al mateix barri i la construcció i posada en marxa (amb la participació de l'Associació de Veïns del Port)⁴⁰ de Can Tunis Nou, cosa que significà el reallotjament de les famílies dels albergs i de les barraques.

El barri de Can Tunis Nou va néixer amb la finalitat de ser objecte d'un pla integral d'atenció a la població gitana. L'Equip Avillar Chavorros treballà per dotar el barri d'un centre social i tallers ocupacionals, així com d'una escola per a nens i joves; és a dir, es tractava d'un projecte de formació i d'integració per a la població gitana en un mateix barri. Aquest projecte de reallotjament i d'integració global de la població gitana va néixer amb molta empenta, tot i que, amb el temps, els canvis polítics en els consistoris municipals i el caràcter de barri perifèric i aïllat de Can Tunis Nou van anar deixant el barri en una desatenció progressiva per part de l'Ajuntament, cosa que n'agreuja la marginalitat i les dificultats per assolir els objectius establerts.⁴¹

38. COLOMER, *El treball social...*, pàg. 69-71. L'autora, en el capítol titulat «La Mina: una marginació programada», explica com aquestes mancances van dificultar greument l'adaptació dels nous habitants al barri, en el qual es van reallotjar barraquistes provinents de diferents assentaments sense cap preparació prèvia.

39. Maria Rosa BATLLIA, Montserrat COLOMER i Francisca VINTRÓ, «Adaptación de barraquistas a núcleos de viviendas», *Revista de Treball Social*, 51 (juliol-setembre de 1973). Fins aleshores la majoria dels reallotjaments s'havien produït sobre la base de l'imperatiu municipal (Diagonal, Somorrostro, Maricel de Montjuïc), o bé, en els casos d'acceptació dels afectats, hi havia interessos urbanístics al darrere (Can Tunis i Montjuïc).

40. Basilio GONZÁLEZ, *Historia de un barrio que vive y lucha. Nuestra Señora del Port-Zona Franca*, Barcelona, Ed. Graó, 1979.

41. Teresa CODINA MIR, *Gitanos de Can Tunis, 1977-1983*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 2000, pàg. 114.

En el cas del barri de la Perona, els serveis socials municipals van encarregar estudis interdisciplinaris que ajudessin a adequar els nous programes a les particularitats de la població i dels barris on vivien abans d'arribar a la Perona. L'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament va promoure l'estudi «Realojamiento de la población chabolista gitana», dirigit per l'antropòloga Teresa San Román, en el qual es proposaven diferents línies d'acció per abordar el reallotjament del barri. El reconeixement de les particularitats de la cultura gitana i la participació d'aquesta població en la societat païsa era la línia ideològica que calia seguir en qualsevol programa. L'educació i la formació laboral segons les característiques específiques de la població havien de permetre la integració en els nous habitatges de reallotjament. Per a aquesta última fase es consideraven tres opcions: els poblats transicionals, previs a una incorporació definitiva, els quals van suscitar una forta oposició veïnal als barris on s'havien projectat i, per tant, es van desestimar; el retorn als llocs d'origen a partir d'una indemnització o ajuda pública, opció anomenada posteriorment «Operación Submarino»; i el reallotjament disseminat de famílies en el mercat secundari, opció que va acabar imposant-se com la més adequada. Aquest procés, anomenat «degoteig», va perdurar fins el 1989. Per dur a terme el procés de reallotjament es proposava la formació d'un equip d'assumptes gitanos, integrat a l'Àrea de Serveis Socials i format per una antropòloga, dos gitanos experts en treball social i en treball de camp en el medi gitano, l'assistent social del barri de la Perona i un representant de l'equip de treball de serveis socials del barri.⁴² Aquest projecte es va presentar a les Primeres Jornades Catalanes sobre Població Gitana (1981), d'on van sorgir propostes d'actuació tant per als nuclis barraquistes encara existents com per als barris de reallotjament on aquesta població tenia un major pes: la Mina (Sant Adrià de Besòs), Sant Roc (Badalona) i Sant Cosme (el Prat de Llobregat).

Els plans d'acció per al reallotjament de la població barraquista de la Perona incloïen projectes d'inserció laboral per tal de millorar les condicions d'accés de la població a la vida plenament urbana. El Patronat Municipal de l'Habitatge va incloure accions socials dins del seu programa i va encarregar tasques d'integració social a Miquel Sabater, assistent social. Es crearen tallers ocupacionals, com ara de mecànica, fusteria, lampisteria o construcció, per mirar d'atendre les necessitats formatives de la població, especialment la jove, i amb l'objectiu principal de dotar-la de mitjans econòmics, socials i culturals per combatre la situació de marginalitat en la qual vivien, ja que l'aparició massiva de la droga a la dècada dels vuitanta va trastocar els vincles propis de la societat gitana i va desestructurar-ne progressivament la forma de vida. L'accés

42. Teresa SAN ROMÁN, *Realojamiento de la población chabolista gitana*, Barcelona, Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament, 1981.

Espectacle de capgrossos organitzat al barri de la Perona, 1980

al món laboral era un objectiu prioritari i, per tant, es va arribar a un acord amb l'Administració per tal d'afavorir la incorporació d'un tant per cent de població als programes municipals de treball comunitari, fet que va permetre-hi l'accés a 176 persones entre 1981 i 1984, malgrat que no hi hagués una continuïtat.⁴³

La Perona també disposava d'una escola d'adults, que pertanyia a la Coordinadora d'Escoles d'Adults de l'Ajuntament i que dirigia Àngel Marzo, que es dedicava a l'alfabetització en coordinació amb els tallers ocupacionals del Patronat Municipal de l'Habitatge. També es van crear el Casal d'Infants i el Casal de Joves, que depenien de l'Àrea de Joventut i Infància de l'Ajuntament de Barcelona. De la mateixa manera, van prosseguir els tres projectes desenvolupats per l'Obra Social de San Martín, dirigida per les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, les quals treballaven en col·laboració amb Càritas i havien promociat la figura de l'assistent social Sor Pilar López Palomes. L'Obra incloïa una guarderia, dissenyada d'acord amb la normativa de la Generalitat de Catalunya,⁴⁴ un dispensari i el Centre d'Assistència Social, dirigit per l'assistent social, el qual donava suport als barraquistes en tràmits burocràtics, com ara la sol·licitud de les partides de naixement dels

43. Sor Pilar LÓPEZ PALOMES, *15 años en la Perona: 1974-1989. Una experiencia de trabajo social con gitanos*, Barcelona, 1981 [tesi no editada].

44. *Hijas de la Caridad de San Vicente de Paül - Obra Social San Martín, Guardería Los Ángeles*, Divisió Serveis Generals, Ajuntament de Barcelona. Vegeu *AMSM* (Arxiu Municipal de Sant Martí), expedient 549.

Desfilada organitzada al barri de la Perona, 1980

fills, la demanda de prestacions econòmiques o, de manera més general, la intervenció social encaminada a la promoció de les famílies.⁴⁵

Mentre que a la Perona es destinaven recursos i esforços als programes d'integració sociolaboral de la població, en via de ser reallotjada, en altres barris de nova construcció, com el de Can Tunis Nou, els programes d'inserció i desenvolupament comunitari a partir de la formació que havia desenvolupat l'Equip Avillar Chavorros anaven quedant marginats com a conseqüència de la desatenció pública i els problemes de competències entre les diferents institucions municipals, cosa que va portar a la degradació progressiva d'un projecte global per al desenvolupament de la població gitana en un barri de nova creació.⁴⁶

Gradualment, les famílies que restaven als últims barris de barraques van anar sent reallotjades. En el cas de la Perona s'adoptaren diferents solucions per aconseguir la total eradicació del nucli, entre les quals va predominar la inserció de les famílies en pisos disseminats del mercat secundari, per tal d'afavorir-ne la integració i evitar els conflictes veïnals que s'havien originat davant el possible reallotjament conjunt en un barri. El pas als habitatges no sempre va ser satisfactori, atès que moltes famílies no van aconseguir integrar-s'hi. L'acció social als barris de barraques acabà amb la desaparició d'aquests nuclis,

45. LÓPEZ PALOMES, *15 años en...*

46. Teresa CODINA MIR, *Gitanos de Can Tunis, 1977-1983: Crònica de un proceso educativo*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 1999, pàg. 350.

però als barris de reallotjament s'inicià un altre període de treball social, en molts casos molt més complex que el dels mateixos barris de barraques, malgrat comptar amb recursos i serveis més adients per desenvolupar-lo.

Tal com hem pogut veure en aquesta anàlisi, l'acció social als barris de barraques es va anar transformant durant tot el segle xx en relació amb el desenvolupament de les estructures polítiques i ideològiques que s'esdevingueren en la societat. El barraquisme va ser un fenomen deixat de banda per les institucions públiques. I si bé va representar un problema urbanístic durant gran part de la seva existència, no es va voler dotar els barris i assentaments de cap servei o infraestructura que pogués semblar un reconeixement de la seva existència o que generés una idea de permanència.

El paper supletori que van desenvolupar les institucions eclesiàstiques va evolucionar des de la beneficència caritativa en la primera meitat de segle fins a projectes de treball social comunitari a partir dels anys seixanta. En aquest procés, va ser important Càritas Diocesana i la seva obertura als nous corrents d'acció social, així com la incorporació i la professionalització d'assistents socials, especialment als barris de barraques. Malgrat la legislació repressiva de la dictadura franquista, l'aplicació dels projectes de treball comunitari va ser possible gràcies a la cobertura legal que conferia l'Església. Aquests projectes es van anar ajustant a les necessitats de cada moment i de cada assentament concret. Així, al principi s'intentà dotar els barris de serveis bàsics com l'escola i el dispensari, de manera que anessin vertebrant els assentaments, i també per tal que la comunitat sortís de la precarietat. Més endavant, l'arribada dels assistents socials va tractar de trencar els lligams establerts amb la beneficència i redreçar els projectes vers una acció comunitària en què els centres socials esdevinguessin eixos d'acció importants a l'hora d'incorporar la participació dels veïns. D'altra banda, l'inici dels grans reallotjaments en polígons facilità l'organització veïnal per poder intercedir en uns processos on no es tenien en compte les particularitats de la població. Les experiències viscudes pels veïns als barris de barraques es van traslladar als nous polígons, on les plataformes veïnals que s'hi organitzaren van gaudir d'una base per bastir les noves reivindicacions.

Si bé durant els anys seixanta el treball comunitari es va adreçar a una població majoritàriament integrada a la ciutat des del punt de vista laboral, a partir de la dècada dels vuitanta, als barris de barraques va romandre una gran proporció de famílies gitanes no integrades laboralment que no s'havien acollit als reallotjaments, fet que va obligar a repensar-los. L'Ajuntament, en prendre el relleu de les institucions privades, programà l'acció social en aquests barris per tal de trobar una solució factible a l'eradicació del barraquisme. Tanmateix, malgrat els esforços i tots els projectes pensats i duts a terme, la fi del barraquisme no va suposar la plena inserció a la vida urbana de les últimes famílies que van sortir de les barraques.

El pas de les barraques als habitatges socials, 1940-1990

Xavier Camino i Pilar Díaz

La ciudad, como siempre ocurre cuando crece, expulsa hacia una periferia aún más alejada a quienes no han podido llegar a entrar, en lugar de incluirlos en su crecimiento.¹

Les dificultats per cobrir les necessitats d'habitatge van ser una constant durant els diferents períodes de creixement de la ciutat de Barcelona al llarg del segle xx. Aquesta mancança, lligada a la ineficàcia de les polítiques d'habitatge social, comportà una diversitat de formes d'infrahabitatge que, com el relloguer, la barraca o, en el millor dels casos, l'autoconstrucció, s'estengueren per la ciutat i, més enllà dels seus límits, als municipis veïns, cosa que donà lloc a un creixement urbà de caràcter informal, moltes vegades ni tan sols reconegut en els mapes oficials.

Ens proposem analitzar els efectes que les polítiques d'habitatge social produïren sobre el barraquisme a la ciutat de Barcelona i valorar en quina mesura representaren un procés d'integració o d'expulsió respecte al conjunt de la ciutat planificada. Centrem l'estudi en tres períodes concrets:² una primera etapa, de 1939 a 1957, basada en una política repressiva derivada de l'època més autàrquica del règim franquista; una segona etapa, de 1958 a 1974, caracteritzada per l'obertura del règim i l'esperança dels grans polígons; i una tercera etapa, de 1975 a 1990, centrada en la recerca de la integració social en el marc de la transició democràtica. Amb aquest objectiu, hem reconstruït un seguit de processos de real·lotjament en diferents nuclis de barraques mitjançant la consulta de documentació primària³ i secundària, així com la recollida

1. Teresa SAN ROMÁN, *Entre la marginación y el racismo. Reflexiones sobre la vida de los gitanos*, Madrid, Alianza Editorial, 1986.

2. Per conèixer els efectes de les polítiques d'habitatge social dels primers trenta anys del segle xx a la ciutat de Barcelona, vegeu l'article de José Luis Oyón i Borja Iglesias dins d'aquesta mateixa monografia. Vegeu també Mercè TATJER, «Los orígenes de la vivienda social en Barcelona. Las cooperativas de viviendas en Barcelona en el primer tercio del siglo xx», dins Horacio CAPEL i Paul André LINTEAU (coord.), *Barcelona-Montreal: Desarrollo urbano comparado*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 1998, pàg. 413-434.

3. Respecte de les fonts primàries que tracten sobre adjudicacions d'habitatges dels diferents organismes públics dedicats a l'habitatge social, no s'han pogut consultar les del Patronat Municipal de l'Habitatge per raons arxivístiques, i s'ha realitzat una prospecció en el cas de les referents a l'Obra Sindical del Hogar a l'arxiu d'ADIGSA.

de fonts orals,⁴ per tal de contrastar les dades i treure algunes conclusions sobre els tres períodes.

Com s'anirà il·lustrant al llarg dels exemples i les experiències que vénen a continuació, el resultat de cada període sembla respondre a una mateixa dinàmica. Si adoptem la imatge de la ciutat com un organisme, aquest, quan creix o té la voluntat de créixer, assimila tot allò que s'adapta al seu organisme i expulsa tot allò que no es pot integrar als nous límits del seu creixement, com ens suggereix la citació de Teresa San Román que encapçala aquestes línies. Des d'aquesta perspectiva organicista, els nuclis de barraques representaren durant moltes dècades del segle xx un creixement urbanístic informal de la ciutat. Eren nuclis de barraques que conformaven barris sencers on la població habitava, convivía i socialitzava, al mateix temps que participava activament de l'economia de la ciutat. No obstant això, en la majoria dels casos això no va ser suficient per aconseguir el reconeixement d'integració a la ciutat, i durant els processos de real·lotjament molts van ser desplaçats a nous barris de la perifèria.

Estratègia repressiva davant el problema de l'habitatge, 1939-1957

En el marc de la postguerra, el creixement poblacional generat per l'augment de l'índex d'immigració a ciutats com Barcelona⁵ comportà un augment significatiu de la demanda d'habitatge. No obstant això, la política pública d'habitatge social es va centrar en la construcció de pisos per a funcionaris i per a afectats per reformes urbanístiques o inclemències del temps, desviant la mirada de les necessitats de qui trobava en la barraca una solució immediata. És el cas de la política de l'Obra Sindical del Hogar, que es creà l'any 1942 vinculada a l'Institut Nacional de l'Habitatge, i de l'Institut Municipal de l'Habitació. En general, els organismes públics sostenien que els problemes d'habitatge eren una conseqüència directa de la guerra i que es resoldrien quan el país es recuperés econòmicament gràcies a la iniciativa privada.⁶ En aquell moment, les caixes d'estalvi⁷ i les cooperatives obreres tenien poca rellevància

4. Tots els noms de les fonts orals que s'utilitzen en aquest article són ficticis, a fi de preservar l'anonimat dels informants.

5. Segons Amador Ferrer, el nombre d'immigrants que arribaren a Catalunya entre 1940 i 1950 fou de 256.731, i concretament a Barcelona la xifra ascendí a 165.000. A partir de 1953, el saldo migratori es va fer constant i augmentà de manera continuada. Amador FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de Barcelona. L'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*, Barcelona, Edicions UPC (Col·lecció d'Arquitectura, Laboratori d'Urbanisme), 1996, pàg. 87 i 95.

6. Ferran SAGARRA, «Introducció», dins PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE, *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, PMH, 2003, pàg. 29.

7. Una vegada les caixes d'estalvis començaren a promocionar habitatges, es dedicaren sobretot a treballadors qualificats i classes mitjanes. Sobre les promocions d'habitatges de les caixes d'estalvis

Treballadors del Servei de Control i Eradicació del Barraquisme enderroquen un assentament, 1953

i el sector privat no començà a construir (i ho començà fent tímidament) fins a l'any 1952, sense promocionar encara cap grup d'habitatge obrer.⁸

Tot i les dificultats, a partir de 1954 algunes famílies barraquistes accediren a promocions privades. És el cas d'Antonio Ribas,⁹ que explica com la seva família, que vivia a la Perona, va accedir a un pis de protecció oficial i d'iniciativa privada al Turó de la Peira:

i els seus efectes sobre el problema de l'habitatge, vegeu Mercè TATJER, «Noves formes d'habitatge per a la nova ciutat», dins *Sant Andreu, de poble a ciutat (1875-1936), Finestrelles* (Barcelona, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias), 9 (1998), pàg. 61-76.

8. En part, aquesta recuperació ve fomentada per la Llei d'habitatges de renda limitada del 15 de juliol de 1954. Aquesta llei arbitra una sèrie de mesures que converteixen en atractiva la inversió en la construcció: exempcions i bonificacions tributàries de tota classe d'impostos i contribucions, subministrament preferent de materials intervinguts, anticipacions sense interès de l'Institut Nacional de l'Habitatge, préstecs complementaris i concessió de primes. Sota aquest règim es construeixen la majoria dels habitatges dels polígons de promoció pública i privada d'aquest període. FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de...* Vegeu, també, l'article d'aquest autor dins d'aquesta mateixa monografia.

9. La família d'Antonio Ribas provenia de Múrcia i va arribar al barri de la Perona l'any 1950. Antonio va néixer aquell mateix any a Barcelona i va viure amb la seva família a la Perona fins que l'any 1955 es van traslladar a un pis del Turó de la Peira. Entrevista realitzada el 7 de novembre de 2006.

En el Turó de la Peira viví las mismas circunstancias que en La Perona, de compartir vivienda con dos o tres familias. Para pasar de La Perona al Turó, mi madre tuvo que ahorrar dinero para pagar a Sanahuja, que eran viviendas de alquiler de protección oficial pero privadas. Las había públicas y privadas; las públicas eran las de la Trinidad, que eran directamente construidas por la Administración, pero Sanahuja construyó viviendas de protección oficial de iniciativa privada. Eso quiere decir que se empezó a construir el Turó con ayudas públicas y subvenciones fiscales, pero también con dinero de los propios inquilinos: los inquilinos pagaban por adelantado no sé cuántos años de alquiler y ese dinero él lo utilizaba para financiar la construcción, y luego, claro, lo que tú habías adelantado como dinero de la vivienda luego te lo descontaban del pago del alquiler.

En tot cas, la iniciativa privada no era suficient, i la nova onada d'immigrants intensificà les formes d'infrahabitatge: es consolidaren antics nuclis de barraques alhora que se'n formaren de nous, de manera que es van arribar a assolir xifres que oscil·laven entre les 8.000 i les 12.000 barraques l'any 1957.¹⁰

Per fer front al fenomen del barraquisme,¹¹ l'Ajuntament de Barcelona va crear l'any 1949 el Servei d'Eradicació del Barraquisme,¹² dedicat al compliment d'un seguit de mesures repressives publicades en un ban municipal¹³ del mateix any i destinades al control de la proliferació de barraques. Dos anys

10. Hem pogut constatar que entre les fonts consultades hi ha divergència de xifres. Segons Martínez Marí, el 1949 a Barcelona hi havia 20.000 barraques i el 1957 la xifra va descendir a 8.464. José María MARTÍNEZ MARÍ, «Situación actual del chabolismo en Barcelona», *Revista Vivienda, Boletín Informativo del Patronato Municipal de la Vivienda* (Barcelona), 43 (1973-1974). Segons les dades extretes de la *Semana del Suburbio*, l'any 1957 hi havia 10.352 barraques a la ciutat, i a principis dels anys seixanta ja n'eren 20.000. Rogel·li DUOCASTELLA (comp.), *Los suburbios. Semana del Suburbio*, Barcelona, 1957. Segons l'estudi realitzat per Rull Sabater, també el 1957 hi havia 12.500 barraques, que quedaren reduïdes a 7.100 l'any 1960. Alberto RULL SABATER, *Estructuras básicas de viviendas y hogares en España*, Madrid, Ministerio de la Vivienda, 1966, citat a FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de...*, pàg. 73. I segons Càritas, l'any 1963 hi havia 9.676 barraques i 39.032 barraquistes a Barcelona. Vegeu EQUIPO DE ESTUDIOS DE CÁRITAS DIOCESANA, *Visión sociográfica de Barcelona*, Barcelona, Publicaciones de Cáritas Barcelona, 1965.

11. Carlos Trías Bertrán, tinent d'alcalde d'Urbanisme i Reconstrucció, va escriure el 1949 un informe que explicava la situació del barraquisme i aconsellava algunes mesures. Vegeu a AMA (Arxiu Municipal Administratiu), expedient 1268, l'informe Carlos TRÍAS BERTRÁN, *Las barracas ante el problema de la vivienda*, Barcelona, Gestió urbanística, 1949.

12. L'expedient 935 de la Secció de Abastos y Transportes de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1949 ens explica com s'havia d'organitzar i dirigir, amb el personal necessari, el Servei per a la Repressió de la Construcció de Noves Barraques i l'Ampliació de les Existents. Vegeu a AMA, expedient 935, Secció de Abastos y Transportes de l'Ajuntament de Barcelona, 1949.

13. El ban municipal de 1949, signat per l'alcalde José María de Albert i Despujol, exposava deu mesures repressives dirigides bàsicament als propietaris, els constructors i els barraquistes per tal d'evitar la proliferació de barraques al municipi de Barcelona. Vegeu «Bando Municipal de 1949», «El fin de las barracas», *Barcelona Informa. Suplemento de la Gaceta Municipal* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona), 2 (octubre de 1972).

després, el Govern Civil de la Província activà un dispositiu de control de la immigració ubicat al Palau de les Missions de Montjuïc:¹⁴ era el Centre de Classificació d'Indigents, on es destinava tots aquells immigrants detinguts que no certifiessin un contracte de treball o una relació de parentiu a la ciutat abans de ser retornats al seu lloc d'origen.

Cuando a la Estación de Francia llegaba el *Sevillano*, pues estaba esperándote el Grabao, que era un guardia urbano, para expulsar a quienes no tuvieran familiares o un aval conforme tenían trabajo o vivienda. O bien los mandaban otra vez para sus pueblos, o los mandaban al Palacio de Misiones, a Montjuïc. Mis abuelos fueron detenidos en plena calle y los mandaron a Montjuïc, a Misiones, y como mis padres en ese momento tenían un contrato de alquiler, pues pudieron ir a sacarlos de ese lugar.¹⁵

El Palau de les Missions, l'Estadi de Montjuïc i el Pavelló de Bèlgica també es van utilitzar per albergar temporalment barraquistes desallotjats d'alguns nuclis. És el cas de Francisca,¹⁶ que ens explica que van ser desallotjats després que una riuada destrossés la barraca de la seva família.

Hubo una riada muy grande y las casas de Can Tunis se inundaron. Entonces fue cuando nos dijeron que teníamos que salir de las barracas, y mi padre dijo: «¿Cómo vamos a salir de las barracas si no tenemos nada?». Y entonces nos subieron al Estadio y allí estuvimos siete u ocho meses. En el Estadio nos dijeron que había en la Sagrera unos terrenos que los payeses habían vendido a Eva Perón para dárselos a los pobres, y allí nos construimos la nueva barraca en el año 1950.

La construcció d'habitatges per a barraquistes no arribà fins a principis de la dècada dels cinquanta, quan s'inicià la construcció del barri del Polvorí, a Montjuïc, amb l'objectiu de fer front al fenomen del barraquisme. Dels 1.200 habitatges previstos, durant la primera fase, que finalitzà el mes d'octubre

14. El 1952, el governador civil Felipe Acedo Colunga va publicar una circular al *Boletín Oficial de la Provincia*, on advertia que tota persona indocumentada o sense ofici conegut seria enviada al Palau de les Missions, a Montjuïc, i, en cas de ser immigrant, seria retornada al seu lloc d'origen. Vegeu *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* (Barcelona), año XIV, 240 (6 d'octubre de 1952).

15. Arturo Domínguez va néixer l'any 1941 a Barcelona. La seva família provenia de Calasparra (província de Múrcia) i quan es va traslladar a Barcelona, a la dècada dels trenta, s'instal·là en un pis de relloguer. Les dificultats econòmiques van provocar l'abandonament del pis i el trasllat de la família a una de les coves de l'Hospital de Sant Pau, on van viure fins que van tenir possibilitats d'accedir novament a un pis l'any 1945. Entrevista realitzada el 20 de febrer de 2007.

16. Francisca Buenahora va néixer a mitjan dècada dels quaranta al barri de Can Tunis. D'allà la família va ser traslladada al Pavelló de Bèlgica i, posteriorment, al barri de la Perona, on es quedà durant sis anys, fins a obtenir un pis el 1956. Alguns membres de la família van anar a viure al barri de la Mina i Francisca va marxar a Baró de Viver. Entrevista realitzada el 20 d'octubre de 2006.

de 1953, se'n construïren 400, de dimensions reduïdes, en terrenys de baixa qualitat i allunyats del centre de la ciutat. Els equipaments del barri i la pavimentació dels carrers no arribaren fins a l'any 1954.¹⁷

D'altra banda, la urgència d'enderrocar el nucli de barraques de la Diagonal¹⁸ va marcar el procés de construcció del barri de Can Clos quan, amb motiu de la celebració del XXXV Congrés Eucarístic Internacional, es construïren en vint-i-vuit dies els habitatges que formaren el grup de Can Clos.¹⁹ La urgència del procés generà situacions de sobreocupació en aquells pisos que les famílies es van veure forçades a compartir.²⁰ Aquest no fou el cas de la família Hernández, que, davant la imposició de compartir pis amb altres famílies, va optar per anar a viure a un altre nucli de barraques:

Cuando repartieron las casas de Can Clos, mi padre no quiso ir porque eran casas muy pequeñas y nos querían poner a dos familias en cada casa. En nuestra familia ya éramos muchos «éramos ocho hermanos», y entonces mi padre habló con el señor Mensa para decirle que no queríamos el piso. El señor Mensa nos dio una placa y permiso para construir una barraca en Can Tunis.²¹

Durant els primers anys, la manca d'urbanització i d'equipaments al barri de Can Clos, com havia passat anteriorment al Polvorí, comportà dificultats d'habitabilitat.

Un ghetto situado en la ladera de la montaña de Montjuïc, rodeado de canteras, con calles sin asfaltar y sin alcantarillados. Sólo había un camino para entrar y salir del barrio; el camino era de dos metros aproximadamente, por donde sólo podía pasar

17. Jordi ORTEGA, *Una història de la Marina de Sants. Vides paral·leles*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Consell Municipal del Districte de Sants-Montjuïc, 2007, pàg. 73-75.

18. Nucli de barraques ubicades al tram de la Diagonal comprès entre els carrers de Capità Arenas i Numància.

19. Vegeu l'informe *Situació i problemes del sector urbà Port-Zona Franca*. Port, Eduardo Aunós, *Can Clos, Santiverí, Polvorín*, elaborat pel Secretariat de Coordinació per al Desenvolupament (SECOD) el 1972. Cal destacar, també, que la celebració del XXXV Congrés Eucarístic Internacional va impulsar l'ampliació dels nuclis de Bon Pastor i Ramon Albó i la construcció d'un grup d'habitatges a la Verneda. Ferran SAGARRA, «Introducció», dins PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE, *De les cases...*

20. Per resoldre aquesta situació de sobreocupació als pisos, posteriorment es reubicà moltes famílies al barri del Polvorí. Emilio SUÁREZ SÁNCHEZ, *Can Clos. Historia de un barrio obrero*, Barcelona, Ed. CIMS S. L., 1997.

21. Juana Hernández va néixer a principis de la dècada dels quaranta a Sevilla. L'any 1947 va arribar amb la seva família a les barraques de la Diagonal, on van viure fins a l'any 1952, quan es traslladaren a Can Tunis. Un any després van abandonar Can Tunis per anar a Can Clos. Entrevista realitzada el 25 de juliol de 2008.

un coche. El barrio estaba en muy malas condiciones. Muchas veces cuando llovía bajaba hasta un metro de altura de agua por la calle.²²

Per a algunes famílies, l'arribada als pisos no va representar la solució definitiva. La degradació dels edificis originals de Can Clos i d'alguns del Polvorí va comportar-ne l'enderrocament i la substitució per noves construccions, que a Can Clos van ser inaugurades l'any 1984 i al Polvorí entre els anys 2007 i 2008. No obstant això, per a altres famílies l'adquisició dels nous pisos es convertí en una oportunitat de millora i promoció social. La senyora Dolores²³ ens explica la seva trajectòria fins a aconseguir un permís per construir un pis on pogués instal·lar-se amb el seu marit i la seva primera filla:

De las barracas de la Diagonal nos trajeron a Can Clos con mis suegros. Primero estuvimos viviendo en el piso de mis suegros, hasta que nos dijeron que podíamos construir más casas con material que proporcionaba el Patronato. Entonces mi marido se puso a hacer una casa en Can Clos [...] tenía patio, cocina, tres habitaciones, un comedor grande. Allí estuvimos muy bien.

Aquesta millora va ser possible anys després de la inauguració del barri, quan el Patronat Municipal de l'Habitatge va donar l'opció de construir-hi cases noves. El mateix Patronat facilitava la direcció de l'obra i els materials de construcció i, a canvi, els veïns es feien càrrec de la mà d'obra.²⁴

Una altra intervenció per fer front al reallotjament de barraquistes fou la construcció provisional de les cases del Governador, a càrrec d'una actuació extraordinària del Govern Civil de la Província. També cal destacar la creació de l'entitat beneficoconstructora anomenada Viviendas del Congreso,²⁵ dedicada a la construcció d'habitatge social amb la intenció inicial de destinar-ne una part a famílies barraquistes.²⁶

22. SUÁREZ, *Can Clos. Historia...*, pàg. 21-22.

23. Dolores Gracia va néixer a finals de la dècada dels trenta a Ciudad Real. L'any 1945 va arribar amb la seva família a les barraques de la Diagonal. Hi van viure fins a l'any 1952, quan van ser traslladats a Can Clos, on viu actualment a l'edat de setanta-dos anys. Entrevista realitzada el 25 de juliol de 2008.

24. Ferran SAGARRA, «Una aproximació a la història del Patronat. 1929-1979», dins PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE, *De les cases...*

25. L'activitat constructiva d'aquesta entitat va anar decreixent progressivament fins a l'any 1975. Per a més informació sobre les seves actuacions, vegeu Martín CHECA, «La Diócesis de Barcelona en la posguerra. Entre la reconstrucció de edificis religiosos y la producció immobiliària (1942-1962)», dins CAPEL i LINTEAU (coord.), *Barcelona-Montreal: Desarrollo...*, pàg. 435-458.

26. El projecte recull aquesta intenció inicial de construir habitatges per a barraquistes, però no tenim documentació que constati quin en fou el resultat.

Tot i aquestes actuacions del govern franquista per real·lotjar barraquistes, l'any 1955 el conseller delegat de l'Institut Municipal de l'Habitació i tinent d'alcalde d'Obres Públiques encara considerava que la seva tasca prioritària havia de consistir a fer habitatges per als seus funcionaris i per als afectats per obertures de carrers. Al seu parer, el foment d'habitatge per part de l'Ajuntament havia de ser indirecte, a través de la urbanització de nous carrers, la millora de serveis, les bonificacions tributàries i l'agilitat administrativa. La construcció directa d'habitatges era considerada una situació transitòria derivada de la guerra.²⁷ Així doncs, podem dir que pràcticament totes les actuacions públiques que es feien exclusivament per a barraquistes acostumaven a respondre a necessitats d'ampliació urbanística en zones ocupades per barraques i eren una manera de netejar la imatge davant d'esdeveniments rellevants per a la ciutat. En aquests casos, els barraquistes acostumaven a ser real·lotjats en habitatges allunyats del centre i construïts amb urgència sobre solars de baix cost, amb materials precaris i sense una urbanització del barri i una dotació d'equipaments prèvies.²⁸ No totes les famílies, però, van accedir als nous habitatges, i en alguns casos van haver de cercar-los en altres nuclis barraquistes.

La promesa dels grans polígons, 1957-1975

L'obertura del règim franquista donà un nou tarannà a les polítiques d'habitatge,²⁹ que en determinats casos adquiriren un caràcter monumentalista. El règim donava per tancat el període d'autarquia per situar-se en el context de la postguerra mundial, i l'any 1957 creà el Ministeri de l'Habitatge i aprovà el Pla d'urgència social, que en els anys posteriors s'havia de convertir en l'instrument que permetria resoldre els problemes d'habitatge a les grans ciutats.³⁰ Per tal d'aplicar el pla ideat per a la ciutat de Barcelona, es va

27. SAGARRA, «Una aproximació a ...»

28. El mateix tinent d'alcalde d'Urbanisme i Reconstrucció, Trías Bertrán, aconsellava en el seu informe de 1949: «Las especiales características de los habitantes de barracas aconsejan que las viviendas que se construyan, lo sean en general alejadas del centro urbano y en grandes agrupaciones, ya que esta es la única forma de conseguir terrenos a buen precio». Carlos TRIÁS BERTRÁN, *Las barracas ante el problema de la vivienda*, Barcelona, 1949 (AMA, Gestió urbanística, 1949. Expedient 1268).

29. Cal destacar que en aquell moment la majoria dels habitatges es donaven en règim d'amortització per poder accedir a la propietat. Segons la versió de Ferran Sagarra, en els nous projectes del Patronat Municipal de l'Habitatge d'edificació de barris sencers es valoraven aspectes com la construcció dels equipaments necessaris, la promoció de centres socials, la densitat del barri, qüestions tècniques com el material constructiu, l'orientació dels habitatges, l'ordenació interna dels polígons, la diversitat de procedències socials, etc. SAGARRA, «Una aproximació a...», pàg. 35-41. Vegeu també FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de...*, pàg. 77.

30. La Llei d'urgència social es declara aplicable per Decret de 21 de març de 1958 a Barcelona. FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de...* Vegeu també l'article d'Amador Ferrer dins d'aquesta monografia.

comptar amb la participació de la revifada iniciativa privada,³¹ algunes cooperatives de funcionaris i treballadors, l'Obra Sindical del Hogar i el Patronat Municipal de l'Habitatge. Entre tots van possibilitar la construcció d'un gran nombre d'habitatges distribuïts entre els polígons de la perifèria de la ciutat.

Tal com hem vist en l'etapa anterior, l'adjudicació de les primeres promocions d'aquest pla no va tenir gaire efecte sobre els sectors més necessitats de la població. Per posar un exemple, dels 3.019 habitatges que el Patronat Municipal de l'Habitatge va lliurar entre els anys 1961 i 1962 als polígons de Montbau³² i Sud-oest Besòs,³³ no més de 1.000 van ser entregats a barraquistes o persones procedents d'enderrocs per urbanització.³⁴

Així doncs, ni tan sols l'aprovació l'any 1961 d'un decret³⁵ que autoritzava l'Institut Nacional de l'Habitatge a construir a la comarca de Barcelona 12.000 habitatges de tipus social per a l'absorció de barraques i altres construccions clandestines no va tenir suficient efecte fins a finals de la dècada dels seixanta i principis dels setanta. L'any 1963, amb motiu d'una visita al castell de Montjuïc, Franco va declarar la seva voluntat d'actuar de manera urgent per solucionar el problema del barraquisme. D'aquesta manera, el Consell de Ministres va dictar un nou decret que instava el Ministeri de l'Habitatge a construir 6.500 pisos destinats a barraquistes. Posteriorment, per tal de posar en pràctica aquest decret, sorgiren les anomenades unitats veïnals d'absorció social de Sant Cosme, Cinco Rosas i Pomar, promogudes per l'Obra Sindical

31. Pla nacional de l'habitatge 1961-1976, que promou la iniciativa privada. A partir de 1963-1964 augmenta considerablement la quantitat d'habitatges construïts per promotors privats i noves cooperatives de treballadors. Vegeu FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de...*

32. Segons Ferran Sagarra, el projecte de Montbau pretenia reservar un percentatge d'habitatges per a població barraquista, però la manca de recursos públics va fer necessària la inversió de cooperatives de funcionaris municipals i d'altres sectors professionals, a qui s'acabaren destinant la major part dels habitatges del polígon. Vegeu SAGARRA, «Una aproximació a...».

33. Entre 1961 i 1962, l'actuació municipal del Patronat Municipal de l'Habitatge adjudicà pisos del Sud-oest Besòs a famílies dels barris de Somorrostro, Bogatell, la Barceloneta i Montjuïc. Vegeu «El fin de las barracas», *Barcelona Informa. Suplemento de la Gaceta Municipal* (Barcelona), 2 (octubre de 1972).

34. Un total de 685 segons FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de...*, pàg. 75; i 943 segons les dades aportades per «El fin de las barracas»...

35. El decret establí que l'Obra Sindical del Hogar s'ocuparia de la construcció dels habitatges i la Comissió d'Urbanisme de Barcelona de l'adquisició i expropiació dels terrenys. A partir d'aquest decret, la Comissió d'Urbanisme de Barcelona va elaborar el Pla de supressió del barraquisme, que consistí en un breu estudi dels nuclis de barraques i la proposta de selecció de terrenys per a l'actuació. Segons l'estudi, a principis dels anys seixanta es comptabilitzaren 7.432 barraques, FERRER I AIXALÀ, *Els polígons de...*, pàg. 90. Vegeu també l'article d'aquest mateix autor dins d'aquesta monografia. D'altra banda, el cens de barraques que va fer Càritas calculava que l'any 1963 n'hi havia 9.676. Vegeu EQUIPO DE ESTUDIOS DE CÁRITAS DE BARCELONA, *Visión sociográfica de...*, pàg. 464. Més tard, l'any 1972 l'Ajuntament de Barcelona assegurava que l'any 1960 hi havia 10.900 barraques a la ciutat. Vegeu «El fin de las barracas»...

Imatge aèria de Can Clos, 1952

del Hogar.³⁶ Les promocions de la Mina i Canyelles van quedar a càrrec del Patronat Municipal de l'Habitatge.

L'ordre i el ritme d'eradicació dels diferents nuclis de barraques i el reallotjament dels seus habitants als nous polígons acostumaven a estar marcats per la urgència de necessitats urbanístiques del moment, cosa que provocava diversitat d'episodis desagradables i el descontentament dels afectats. Per aquest motiu, alguns barraquistes s'organitzaren, amb més o menys èxit, per tal de proposar alternatives als projectes de reallotjament, exigir i acordar mínims indispensables i supervisar els processos.

Una de les primeres eradicacions que es donen en aquesta època és la del nucli de barraques Maricel, a Montjuïc, a finals de l'any 1964.³⁷ El fet que va desencadenar la desaparició d'aquest nucli fou el projecte de construir el

36. Cal tenir en compte que les unitats veïnals d'absorció social també serviren per absorbir els barraquistes dels municipis veïns de Barcelona. Vegeu «La Barcelona de Porcioles», *Construcción Arquitectura Urbanismo* (Barcelona, Col·legi Oficial de Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Catalunya), 21 (octubre de 1973), pàg. 35.

37. Segons «El fin de las barracas...»

parc d'atraccions Maricel Park.³⁸ Els barraquistes desallotjats foren reubicats en habitatges del polígon Sud-oest Besòs. Segons la valoració feta pel mateix Patronat Municipal de l'Habitatge en el butlletí del tercer trimestre de l'any 1964, l'operació fou satisfactòria per a un 65% dels barraquistes i «solamente cuatro familias normales mantenían una actitud de decepción».³⁹ Aquesta percepció contrasta amb el testimoni d'algunes treballadores socials⁴⁰ que visquen el desmantellament del barri i que expliquen des de la seva experiència que el procés no va donar opció a cap demanda i que es va practicar seguint el ritme de les exigències que marcava la construcció del nou parc d'atraccions. Així doncs, s'atorgava un pis per barraca, sense tenir en compte que en molts casos a cada barraca hi vivia més d'una família.

L'any 1968, amb el precedent del desallotjament de Maricel i en el marc del projecte que plantejava instal·lar els estudis de TVE a la muntanya, alguns veïns barraquistes, amb el suport de treballadores socials, van organitzar-se per constituir l'Asociación de Padres de Familia La Esperanza amb l'objectiu d'evitar que es repetissin successos com el de Maricel i d'aconseguir participar en els processos de real·lotjament que es realitzarien posteriorment. Així, tot i que finalment es va buscar una altra ubicació per a les instal·lacions de TVE, la signatura de la cessió de terrenys entre aquesta associació i l'Ajuntament de Barcelona va precipitar una gran part dels real·lotjaments dels habitants dels nuclis⁴¹ de Tres Pins, Las Banderas, Sobre la Fossa i Can Valero a Pomar (Badalona) i Sant Cosme (el Prat de Llobregat), que es van dur a terme entre 1968 i 1969.

L'èxit de les reivindicacions de les organitzacions veïnals de Montjuïc va ser relatiu i l'esperança de promoció social que els polígons perifèrics de la ciutat prometien als seus adjudicataris es va veure truncada en multitud de casos. Alguns dels barraquistes van sentir una gran decepció quan es van trobar instal·lats als pisos de Sant Cosme.

38. Projecte inclòs dins el Pla especial d'ordenació de la muntanya de Montjuïc, que pretenia destinar la muntanya a usos lúdics i turístics. Vegeu l'article de Mercè Tatjer dins d'aquesta mateixa monografia.

39. *Boletín Informativo del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona* (Barcelona) (tercer trimestre de 1964).

40. Rosa DOMÈNECH i Rosa JUNCOSA, «Una experiencia de Trabajo Social comunitario en un barrio de barracas de Montjuïc», *Revista de Trabajo Social* (Barcelona), 51 (juliol-setembre de 1973), pàg. 28. Vegeu també Rosa DOMÈNECH i Rosa JUNCOSA, «Una experiència de Treball Social Comunitari al barri de Montjuïc», *Revista de Treball Social* (Barcelona), 89 (març de 1983), pàg. 97-101.

41. Així, el procés de real·lotjaments de la muntanya de Montjuïc es perllongà fins a l'any 1972, quan el Patronat Municipal de l'Habitatge va disposar de pisos a la Mina per al real·lotjament de les famílies. Vegeu «El fin de las barracas...» No obstant això, a Can Valero va restar una vintena de famílies que eren propietàries de les seves cases, i a les quals s'havia d'indemnitzar.

Con el tiempo fuimos mejorando y reformando la barraca; primero el suelo, el techo, el agua, la *pica*, la cocina de gas... Y ya teníamos la sensación de que nos íbamos a quedar allí toda la vida cuando de golpe nos dijeron que nos íbamos a un piso y se nos abrió el cielo porque pasar de vivir en una barraca a un piso es como pasar de la noche al día. Pero cuando vimos el piso tampoco te creas que nos dio mucha alegría, nosotros pensábamos que eran de otra clase. Cuando llegamos y vimos que los edificios eran solo de dos plantas, pequeños y con el techo de cartón cuero, y encima tenían delante una gran charca de agua llena de ranas y mosquitos... Allí no se podía estar. Cuando lo vimos se nos cayó el alma al suelo. Al final solo estuvimos tres años y nos cambiaron. Pero en Pomar, en Cornellà y en Cerdanyola no tuvieron que cambiar de vivienda porque esos pisos sí que estaban en condiciones.⁴²

Pues te iban dando los pisos por barraca. Te apuntabas y entonces venía el señor Mensa y te decía: «¿Cuántos viven en esta barraca?». Pues vivimos dos matrimonios. Pero cuando nos dieron los pisos de aquí de Sant Cosme, que no es donde vivimos ahora, teníamos el techo de uralita. Esos pisos los hicieron por cinco años, según ellos, aunque luego estuvimos dieciocho años. Finalmente nos cambiaron a los pisos [*en los*] que estamos hoy por el mismo precio que nos costó el primero: 17.500 pesetas nos costó la entrada del piso que echaron abajo, y por esa entrada nos dieron el que tenemos ahora.⁴³

Un altre barri que també va patir un procés d'enderrocament llarg i complicat fou el de Somorrostro entre 1958 i 1967.⁴⁴ L'avanç de la construcció del passeig Marítim de la Barceloneta a finals dels anys cinquanta motivà el desallotjament de bona part dels barraquistes que s'hi assentaven des de principis del segle xx.⁴⁵ També els successius temporals marins comporta-

42. Agustina Sánchez, filla d'emigrants espanyols, va néixer a Cuba l'any 1930. Va arribar a Montjuïc l'any 1951 i s'hi va quedar durant disset anys, fins que la seva família va marxar a un pis del barri de Sant Cosme. Entrevista realitzada l'1 de febrer de 2007.

43. El matrimoni format per Manuel Vivancos i María González va néixer a Vega, a la província de Granada, els anys 1932 i 1937 respectivament. Junts, van arribar l'any 1961 a Montjuïc, on s'instal·laren en una barraca. S'hi quedaren fins que van ser reallotjats al barri de Sant Cosme l'any 1968. Entrevista realitzada el 20 d'abril de 2007.

44. Per conèixer amb més detall la complexitat del llarg desmantellament del barri de Somorrostro entre 1962 i 1967, vegeu Carme GARRIGA i Salvador CARRASCO, *Els gitanos de Badalona. Una aproximació sociològica*, Barcelona, Diputació de Barcelona, Àrea de Benestar Social, 2003, pàg. 67-102.

45. Les barraques de Somorrostro, entre el carrer del Bogatell i el passatge de Sicília, es trobaven afectades des dels anys vint per la prolongació del passeig Marítim, segons el real decret aprovat el 25 de setembre de 1920. A finals dels anys cinquanta, un contenciós judicial va demanar que es fes efectiva l'eradicació d'aquestes barraques per avançar en la construcció del passeig Marítim. Vegeu «Expediente relativo al certificado solicitado por el Juzgado Municipal nº 9 de Barcelona sobre las barracas del Somorrostro», Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Secció d'Urbanisme i Obres Públiques. Negociat d'Urbanització, 1957 (AMA, expedient 6167).

ren trasllats esporàdics de famílies a l'Estadi de Montjuïc i al Palau de les Missions⁴⁶ o a barracons provisionals de Sant Roc, a Badalona,⁴⁷ al llarg dels anys seixanta.

Al final, un esdeveniment extraordinari va precipitar el desallotjament definitiu de la resta de famílies de Somorrostro: una exhibició naval presenciada pel dictador Franco l'any 1966 va provocar que algunes famílies fossin traslladades de forma urgent al grup d'habitatges La Pau⁴⁸ de Barcelona i al barri de Sant Roc, a Badalona. D'altres, en espera de la construcció de nous habitatges, quedaren temporalment allotjades a barracons de Sant Roc. Malauradament, algunes d'aquestes famílies no aconseguiren pis i foren novament desallotjades dels barracons i traslladades a barraques desocupades⁴⁹ del Camp de la Bota i de la Perona.⁵⁰

El periodista Agustí Pons, que va presenciar l'inesperat i desafortunat desallotjament, publicà al diari *El Noticiero Universal* un article que descrivia tot el procés, en el qual concloua:

Estos habitantes, estas personas han visto sus esperanzas truncadas puesto que les prometieron unas viviendas que, por el momento, no han llegado. La promesa sigue

46. Arran dels temporals de 1958, diverses famílies de la barriada de Somorrostro van haver de ser evacuades. La solució que proposà l'Ajuntament va ser convocar un concurs per a la construcció de 250 habitatges de protecció al barri de la Trinitat. Els projectes es presentaren al Patronat Municipal de l'Habitatge. «Expediente relativo a la solución propuesta por la comisión especial designada al efecto, para el alojamiento de las familias evacuadas de las barracas del Somorrostro», Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Secció d'Urbanisme i Obres Públiques. Negociat d'Urbanització, 1958. Gran part dels habitants de Somorrostro van ser reallotjats al barri de Trinitat, juntament amb altres afectats per projectes urbanístics, segons indiquen les memòries d'Agustí RISPÀ ROCA, *Algunas vivencias durante mis años en el Patronato 1959-1993*, Barcelona [manuscrit inèdit], 1993.

47. El temporal de 1962 provocà l'inici del trasllat de barraquistes de diversos punts de Barcelona a barracons provisionals de Sant Roc, a Badalona. Vegeu GARRIGA i CARRASCO, *Els gitanos de...*, pàg. 69-72.

48. Segons «El fin de las barracas...»

49. El trasllat de barraquistes a barraques buides d'altres nuclis era una pràctica habitual de les administracions en relació amb els barraquistes que no podien accedir als programes de reallotjament. Aquesta pràctica va ser denunciada en diverses ocasions. En aquest sentit, s'atribuïa a Jaume Mensa, cap de la Comissaria d'Acció Social de l'Ajuntament de Barcelona des de 1951, la responsabilitat d'aquestes anomalies en la gestió dels reallotjaments, així com el fracàs de les alternatives i les iniciatives que desenvolupaven les diferents agrupacions de barraquistes que existien. Sobre acusacions concretes contra Jaume Mensa, vegeu «La Barcelona de Porcioles», *Construcción Arquitectura Urbanismo* (Barcelona, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Catalunya), 21 (octubre de 1973), pàg. 73.

50. Sobre les condicions d'aquest últim procés, es pot veure part de l'informe de Carme GARRIGA, *Situación de parte de los habitantes de San Roque. Badalona (diciembre de 1968)*, dins GARRIGA i CARRASCO, *Els gitanos de...*, pàg. 69-72.

en pie. Estos otros españoles han pasado de una barraca a un barracón y de éste a otra barraca. Es de esperar que esta triste trashumancia no prosiga.⁵¹

També les esperances de promoció dels barraquistes de Can Tunis s'esvaïren per la força dels interessos urbanístics del moment. Amb la intenció de roman-dre al barri, els barraquistes de Can Tunis van constituir una cooperativa d'habitatges que, mitjançant una societat d'estalvi, pretenia construir un grup d'habitatges davant del cementiri. Durant sis anys van aconseguir reunir la quantitat necessària per iniciar les obres i el 1968 ja només calia l'aprovació del projecte per part de l'Ajuntament. Però novament la força d'un projecte urbanístic municipal, que en aquest cas era la construcció de l'autovia del litoral, topà amb les esperances dipositades en la proposta de reforma dels veïns de Can Tunis. El projecte de la cooperativa d'habitatges va quedar anul·lat i la majoria dels socis es van acollir a l'oferta municipal de real·lotjament al barri de Cinco Rosas de Sant Boi de Llobregat.

Després d'aquestes grans operacions, a la Barcelona de l'any 1971 es comptabilitzaven 3.051 barraques.⁵² L'estancament definitiu dels fluxos d'immigració, el *desarrollismo* econòmic i els resultats quantitius de les polítiques de promoció d'habitatges aportaren suficient optimisme per assegurar que en pocs anys acabaria el fenomen del barraquisme.⁵³ A continuació recollim la valoració de Juan Martí, conseller president del Patronat Municipal de l'Habitatge:

Nos estamos acercando muy rápidamente al final de la campaña de absorción del barraquismo. De manera progresiva, empezó en el año 1965, que en Barcelona había 9.000 barracas. En el año 1971 se inició otra vez esta campaña, mucho más decidida, lo que nos permitirá que al finalizar el año 1974 habremos absorbido las barracas que actualmente están ubicadas en Barcelona.⁵⁴

51. Agustí PONS, «Nuevo procedimiento para resolver el barraquismo. 50 familias expulsadas de sus barracones para ser alojadas en barracas», *El Noticiero Universal* (Barcelona), (19 de desembre de 1967), pàg. 19.

52. Joaquim LLEIXA, «El parque y el mercado de la vivienda», *Construcción Arquitectura Urbanismo* (Barcelona), 10 (desembre de 1971).

53. L'any 1972, l'Ajuntament assegurava que «este número [de barraques] será absorbido en su totalidad por las viviendas que construye el Patronato Municipal en colaboración con el Ministerio de la Vivienda en el polígono de La Mina y las que se iniciarán, próximamente, en el polígono de Canyelles». Vegeu «El fin de las barracas»...

54. José UBIÑA, *Una llave* [videocasset, documental], Barcelona, Maspons+Ubiña, per encàrrec del Patronat Municipal de l'Habitatge, 1974. De fet, durant tota la dècada dels seixanta els polítics fan declaracions assegurant que el barraquisme es troba en la seva etapa final gràcies als projectes en marxa. Vegeu «La Barcelona de Porcíoles»..., pàg. 36.

Així, a càrrec del Patronat Municipal de l'Habitatge, i mitjançant un conveni de 1970 entre el Ministeri de l'Habitatge i l'Ajuntament, entre 1970 i 1975 es construïren els polígons de la Mina i Canyelles per tal d'absorbir definitivament el fenomen del barraquisme.

Per a moltes famílies, això significà una oportunitat de promoció social. És el cas d'Ángeles Martín,⁵⁵ que explica l'entusiasme amb què la seva família va rebre les claus del pis de la Mina.

Yo recuerdo el día que nos dieron el piso, que *plegamos* nosotras del colegio, vino la mujer del Pinchavvas y nos dijo: «¡Que le han dado el piso a tu madre, que le han dado el piso a tu madre! ¡Ha ido a buscar las llaves!». Yo lo recuerdo, eso. Fui con mis hermanos y nos esperamos allí hasta que ella llegó, y luego la ilusión que nos hacía tener un piso. Cuando llegamos al piso y vimos que había un lavabo, una bañera, un váter, una cocina, que teníamos agua... Todo eso era... Vamos, éramos ricos, todo eso era como ser ricos. Luego, con el tiempo, cuando le dieron el teléfono, lo mismo. Tener teléfono era... Quizá para otra persona que lo hubiera tenido antes... Pero, claro, nosotros no lo habíamos tenido antes, y esto era ahora un lujo.

Altres famílies que en un primer moment no van accedir als pisos van desenvolupar diferents estratègies per aconseguir-los. María Alcázar⁵⁶ ens explica quina va ser la seva experiència:

Vivíamos tres familias en la misma barraca con la misma chapa. Entonces yo me vine de la barraca a La Mina y mi madre se quedó en la barraca. Entonces en La Mina empezaron a hacer todo el mogollón de pisos y le dije a mi madre: «Mama, vente aquí y deja la barraca que ahora puedes coger un piso». Entonces mucha gente que vivía en las barracas del Hospital de San Pablo venían a vivir aquí, pero dio la casualidad que había un señor que no tenía las 25.000 pesetas que había que dar de entrada para el piso. Entonces ese hombre se quedó en la barraca de mi madre y el piso de ese hombre se lo quedó mi madre. Al cabo de unos cuantos años ese hombre pudo ir al polígono Canyelles.

55. Ángeles Martín va néixer al barri de la Perona. La seva mare era natural d'Almeria i emigrà amb els seus pares a Barcelona, on s'instal·laren al barri de la Perona. Ángeles i els seus pares van viure a la Perona fins a aconseguir un pis al barri de la Mina. Entrevista realitzada el 4 de juliol de 2007.

56. María Alcázar va néixer a Alcalá de Guadaíra, a la província de Sevilla, l'any 1944. Va emigrar l'any 1959 amb la seva família a Barcelona, on s'instal·laren al barri de Francisco Alegre. S'hi quedaren durant dotze anys, fins que accediren a un pis del barri de la Mina. Entrevista realitzada el 7 de maig de 2007.

Tot i que els pisos de la Mina eren de qualitat acceptable i adequats per a la majoria dels seus habitants, els processos de construcció i real·lotjament provocaren diversitat de problemes. En una primera fase (1970-1972) es construï el que actualment s'anomena la Mina Vella, caracteritzada per blocs que no superen els cinc pisos d'altura, mentre que en una segona fase (1972-1974) s'ampliaren els projectes, cosa que va donar lloc a una alta densificació de la zona anomenada la Mina Nova, amb dobles blocs d'una sola porteria i fins a deu pisos.

Si bé les adjudicacions de la primera fase destacaven pel fet d'anar dirigides a famílies que s'hi inscrivien voluntàriament, els real·lotjaments referents a la segona fase es caracteritzaren pel fet d'afectar famílies que no volien marxar de la barraca. Una de les raons podia ser perquè les seves condicions empitjoraven si acceptaven l'opció de marxar al pis:

A mi madre le daban un piso en Pomar, pero en la barraca nuestra vivían tres hermanas mías casadas. Pero entonces nada más nos daban un piso, y mi madre dijo: «Pues no podemos cogerlo ni locos», porque si cogíamos el piso, la barraca nos la tiraban y en un piso no cabíamos todos.⁵⁷

Un altre motiu era que la barraca s'adequava millor al seu estil de vida, que en molts casos estava determinat per situacions de marginació.

A lo primero no nos hallábamos en los pisos; nos costó bastante, porque en la barraca teníamos más libertad, estabas dentro y fuera de la barraca, y, aunque tenemos más comodidades aquí en el piso, allí estábamos muy bien, lo teníamos todo muy cerca, la familia... Si pudiera escoger volvería a la barraca.⁵⁸

Això donà lloc a una alta concentració de famílies descontentes, moltes d'elles de cultura gitana, i de famílies que van quedar en situació de marginació un cop real·lotjades, fet que desencadenà greus problemes de convivència al barri.⁵⁹

57. Javier López va néixer a un poble de la província de Còrdova i va emigrar amb la seva família a Barcelona l'any 1947. S'instal·laren al barri de la Perona, on van viure fins a l'any 1975, quan es van traslladar a un pis de lloguer del districte de Sant Martí. Entrevista realitzada el 12 de febrer de 2008.

58. Amelia Matas va néixer al barri de la Perona aproximadament l'any 1968. Allà es casà i s'hi va quedar a viure amb la seva família fins que es veieren forçats a marxar-ne l'any 1980. Entrevista realitzada el 12 de febrer de 2008.

59. Vegeu Montserrat COLOMER, *La Mina: una marginació programada*, Barcelona, Impuls a l'Acció Social, 2006, pàg. 71.

Tot plegat contribuí a crear una mala imatge de la Mina, reforçada per recurrents notícies de premsa que vinculaven el barri amb nombrosos episodis de delinqüència. Això esvaïa les esperances de promoció social d'aquelles persones que amb grans esforços havien aconseguit un pis i que quan arribaven al barri s'enduien una gran decepció. Així ho explica Avelina Rodríguez⁶⁰ quan parla de la seva experiència d'arribada al barri.

Aquí en La Mina, al meter a tanta gente de todo el barraquismo, pues aquí vino de todo y, claro, cuando llegamos no se podía vivir. Lo que pasa es que durante un tiempo aquí trataban a todos iguales. Íbamos por la calle o por cualquier sitio y no podíamos decir que vivíamos aquí en La Mina porque te miraban mal, a mis hijas les daba vergüenza. [...] Yo, cuando mis hijas eran pequeñas, si hubiera podido me habría marchado, porque esto era fatal. Pero luego las cosas se fueron poniendo mejor y ahora estamos muy y muy bien.

Un altre problema que s'hi afegí tenia a veure amb qüestions administratives. Montserrat Colomer, treballadora social del Patronat Municipal de l'Habitatge durant els primers anys d'existència del barri, ens parla així del període de construcció i adjudicacions:

L'Ajuntament de Sant Adrià no volia fer-se càrrec dels serveis fins que se li lliurés el polígon ben acabat; i mentrestant l'Ajuntament de Barcelona s'excusava dient que mentre es fessin les obres el responsable del nucli d'habitatges era el Patronat; i el Patronat no tenia atribucions per, posem el cas, realitzar la recollida de la brossa o l'enllumenat dels carrers, etc.⁶¹

Però el cas de la Mina no fou una excepció i, malgrat que les institucions feia temps que prometien dotar de serveis les seves promocions, la majoria dels nous barris es trobaren desproveïts de serveis i equipaments, en casos extrems sense urbanitzar o sobre terrenys de baixa qualificació, i sempre allunyats dels centres urbans i amb uns sistemes de comunicació i transport molt precaris. Tot plegat va motivar que alguns dels habitants s'organitzessin en moviments veïnals durant l'etapa democràtica per continuar exigint unes condicions d'habitabilitat acceptables.

60. Avelina Rodríguez va néixer a un poble del sud d'Andalusia. Va arribar a la Perona amb la seva família a finals dels anys cinquanta, quan ella tenia tretze anys. Van viure a la Perona fins a l'any 1973, quan van poder accedir a un pis del barri de la Mina. Entrevista realitzada el 9 d'octubre de 2007.

61. COLOMER, *El treball social...*

Proces d'eradicació de les barraques*

Año	Procedencia	Destino	Viviendas
1960	Varios puntos de la ciudad	Sud-Oeste del Besós	32
1960	Riera Blanca	Onésimo Redondo (Hospitalet)	50
1961	Somorrostro y Bogatell	Sud-Oeste del Besós	765
1961	Barceloneta	Sud-Oeste del Besós	17
1961	Calles Brasil - Madrid	Sud-Oeste del Besós	61
1961	Varios puntos de la ciudad	Sud-Oeste del Besós	35
1962	Zona Castillo de Montjuich	Sud-Oeste del Besós	19
1962	Zona Castillo de Montjuich	Sud-Oeste del Besós	38
1962	Varios puntos de la ciudad	Sud-Oeste del Besós	8
1963	Marbella	Sud-Oeste del Besós	71
1963	Barceloneta	Sud-Oeste del Besós	30
1963	Montjuich	Viviendas «El Bruch», Badalona	234
1963	Playa Bogatell	Viviendas «El Bruch», Badalona	63
1963	Pabellón de Previsión	Viviendas «El Bruch», Badalona	93
1963	Francisco Alegre	Viviendas «El Bruch», Badalona	5
1963	Barrio Pekín	Viviendas «El Bruch», Badalona	4
1963	Pabellón de Bélgica	Albergues Provisionales Badalona	60
1963	Pabellón de Previsión	Albergues Provisionales Badalona	71
1963	Montjuich, C.º Polvorín	Albergues Provisionales Badalona	50
1963	Pasaje Viñeta, Montjuich	Albergues Provisionales Badalona	19
1963	Varios puntos de la ciudad	Albergues Provisionales Badalona	20
1963	Montjuich, alrededores Castillo	Albergues Provisionales Badalona	77
1963	Pabellón de Bélgica	Albergues Provisionales Badalona	35
1963	Sud-Oeste del Besós	Albergues Provisionales Badalona	12
1963	Varios puntos de la ciudad	Albergues Provisionales Badalona	11
1963	Pabellón de Previsión	Albergues Provisionales Badalona	20
1963	Pabellón de Bélgica	Albergues Provisionales Badalona	23
1965	Montjuich, Parque de Atracciones	Sud-Oeste del Besós	127
1966	Somorrostro	La Paz y San Roque	720
1966	Riera Condal	La Paz y San Roque	28
1966	Montjuich	La Paz y San Roque	281
1966	Torrente del Niño	La Paz y San Roque	9

Año	Procedencia	Destino	Viviendas
1966	Meridiana	La Paz y San Roque	12
1966	Calle Córcega	La Paz y San Roque	18
1966	Calle Bartrina	La Paz y San Roque	1
1966	San Genís dels Agudells	La Paz y San Roque	91
1967/68	Montjuich (Pabellones)	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	519
1967/68	Barracones Provisionales, Badalona, Torre Baró y San Vicente	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	290
1967/68	Calles Berlín - Robreño	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	104
1967/68	Calle Juan Güell	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	29
1967/68	Riera Condal	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	22
1967/68	San Genís dels Agudells	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	66
1967/68	Cementerio de Las Corts	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	23
1967/68	Calle Llacuna	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	5
1967/68	Varios puntos de la ciudad	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	50
1967/68	Montjuich	Pomar-Cinco Rosas-San Cosme	1.352
1969	Montjuich	San Cosme	805
1969	Calle Fernando Junoy	San Cosme	4
1969	Calle Bruselas	San Cosme	9
1969	Calle Arco del Teatro	San Cosme	9
1969	Varios puntos de la ciudad	«La Viña»	60
1969	La Viña y Juan Güell	Eduardo Aunós	139
1970	Montjuich	San Cosme	214
1970	Montjuich	Cornellá	60
1970	Montjuich	Ripollet - Sardanyola	80
1970	Montjuich	San Quirico	70
1971	Campo de la Bota y Montjuich	«La Mina»	184
1971	Inundaciones varios puntos de la ciudad	Ciudad Meridiana	36
1972	Inundaciones varios puntos de la ciudad	Ciudad Meridiana	44
1972	Montjuich, Campo de la Bota, Ronda de San Martín y varios puntos de la ciudad	«La Mina»	252
1960/72	Total viviendas entregadas		7.636

**Barcelona Informa*. Suplemento de la *Gaceta Municipal*. «El fin de las barracas».
núm. 2, octubre de 1972

Podem concloure que la majoria dels polígons públics que es construïren a Barcelona durant els anys 1965 i 1972 van anar destinats prioritàriament a les capes de població amb menys capacitat econòmica i, especialment, a l'absorció dels nuclis de barraques que encara existien a la ciutat. No obstant això, els exemples exposats ens mostren que es tractava d'actuacions més de tipus quantitatiu que no pas qualitatiu.

Afrontar la marginació en un context democràtic, 1974-1989

Segons un informe del Patronat Municipal de l'Habitatge de l'any 1974,⁶² la construcció dels grans polígons va reduir el fenomen del barraquisme dins la ciutat de Barcelona a 1.948 barraques. Els nuclis més importants els constituïen la Perona, el Carmel, el Camp de la Bota, Trascementiri i Can Tunis. Es tractava de nuclis amb una composició social representada per famílies que no havien volgut o no havien pogut accedir als diferents programes de reallotjament. En els casos de la Perona, el Camp de la Bota i Can Tunis, sobretot eren famílies que vivien situacions precàries o fins i tot de marginació, una gran majoria de les quals eren gitanes. És en aquest sentit que podem dir que els programes de reallotjament anteriors havien representat un constant procés de selecció de les famílies amb les millors condicions socioeconòmiques.

Jaume Camallonga, tècnic del Patronat, fa una clara distinció entre la intervenció en barris païos i en nuclis barraquistes de famílies gitanes:

Era molt més fàcil integrar persones del Carmel que els del Camp de la Bota o la Perona, perquè l'estil de vida d'uns i dels altres era del tot diferent. Per això teníem dos enfocaments: un per a les famílies païes del Carmel, on dialogaves amb l'associació de veïns; i l'altre per a la integració de les famílies gitanes de la Perona i el Camp de la Bota, on teníem equips especialitzats que feien tallers ocupacionals.⁶³

L'arribada de la democràcia vingué acompanyada d'una important crisi econòmica que afectà la producció d'habitatge tant públic com privat⁶⁴ i que,

62. José María MARTÍNEZ, «Situación actual del chabolismo en Barcelona», *Vivienda, Boletín Informativo del Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona), 43 (4t trimestre de 1973-1r trimestre de 1974), pàg. 17-27.

63. Jaume Camallonga és treballador social i va ser responsable del Servei de Control i Repressió del Barraquisme al Patronat Municipal de l'Habitatge com a successor de Jaume Mensa. Entrevista realitzada el 2 de novembre de 2005. Vegeu les experiències de J. Camallonga publicades dins d'aquesta mateixa monografia.

64. La situació política de transició a la democràcia s'afegí a la crisi econòmica, cosa que comportà una retracció general de la promoció d'habitatges, una nova redistribució institucional de les competències de promoció pública i un seguit de mesures estatals que no arribaren a impulsar la producció pública i privada de promocions assequibles fins a la dècada dels noranta. Per a més informació sobre

al mateix temps, desencadenà, durant la dècada dels setanta, greus processos de marginació dels sectors de població més desfavorits, com era el cas de moltes famílies barraquistes. No va ser fins a la dècada dels vuitanta que es van desenvolupar programes de reallotjament que van intervenir de manera definitiva en el fenomen del barraquisme. Mentrestant, les reivindicacions dels moviments veïnals als nous polígons i a determinats nuclis de barraques, com ara el Carmel⁶⁵ o Can Tunis, aconseguiren la intervenció dels organismes públics amb la finalitat de millorar les infraestructures dels barris i efectuar algun reallotjament puntual.⁶⁶

Al marge d'aquestes actuacions, entre els anys 1977 i 1979, arran de les reivindicacions veïnals, es va construir un poblat experimental al barri de Can Tunis per a famílies que encara vivien a les barraques de Jesús i Maria o famílies que havien estat prèviament reallotjades als habitatges provisionals LAYE, construïts entre els anys 1975 i 1976. Els barraquistes, amb el suport de l'Associació de Veïns de Mare de Déu del Port, van crear un equip de treball per desenvolupar un pla d'integració social dels habitants de Can Tunis. Després de llargues negociacions amb l'Ajuntament, s'inicià la implementació del projecte per a la construcció del poblat experimental sota la direcció de l'equip d'arquitectes⁶⁷ que havia contractat l'Associació de Veïns. A l'abril de 1979, el Patronat Municipal de l'Habitatge va començar a entregar les claus dels nous habitatges.⁶⁸

la situació de la promoció d'habitatge social durant els primers anys de la transició, vegeu Xavier VALLS, *Quan l'habitatge fa ciutat*, Barcelona, Aula Barcelona, Universitat de Barcelona (Model Barcelona. Quaderns de Gestió), 2003.

65. Els processos de reallotjament dels nuclis de barraques del Carmel es caracteritzaren per una presència important de l'Associació de Veïns del Carmel en el transcurs de les negociacions i les gestions amb l'Ajuntament i el Patronat Municipal de l'Habitatge. Per conèixer l'evolució dels processos del Carmel, podeu consultar l'experiència de Custodia Moreno en aquesta mateixa monografia.

66. L'any 1977, després d'un procés de negociacions amb l'Associació de Veïns del Carmel, s'acordà el reallotjament voluntari de 123 famílies procedents del nucli de Francisco Alegre al polígon de Canyelles. Vegeu Custodia MORENO, «Un procés llarg i complex, el Carmel estrena habitatges», *Habitatge* (Barcelona, Patronat Municipal de l'Habitatge, Ajuntament de Barcelona), 1 (gener de 1985).

67. Raimon Torres i Jaume Sanmartí guanyaren el Premi de l'Opinió del FAD el 1979 per l'elaboració del projecte i la seva implementació posterior, en el marc del pla d'integració social del barri de Can Tunis desenvolupat per l'equip de treball format per persones vinculades a l'Associació de Veïns de Mare de Déu del Port i el col·lectiu educatiu de Can Tunis, anomenat Avillar Chavorros. Per conèixer més sobre el procés de Can Tunis, consulteu Maria Teresa CODINA, *Gitanos de Can Tunis 1977-1983. Crònica de un proceso educativo*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 2000.

68. Durant la dècada dels vuitanta, el pla educatiu integral que inicià l'equip de treball Avillar Chavorros es va veure complementat amb nous projectes i subvencions públiques dirigits a la promoció social dels habitants del barri. Però, a principis dels noranta, la retirada progressiva dels recursos públics, el desenvolupament del comerç il·legal de drogues dins del barri i la marginació simbòlica que els gitanos acostumaven a experimentar davant la resta de ciutadans, afavorida per l'aïllament urbanístic del barri, comportaren un llarg procés de degradació i marginació, fins que l'ampliació del port motivà

A finals de l'any 1979 quedaren definitivament establertes les competències institucionals en matèria d'habitatge,⁶⁹ de manera que el Patronat Municipal de l'Habitatge assumia els serveis d'assistència i control del fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona. Un any després, l'Ajuntament creà la Comissió Gestora per a l'Eradicació del Barraquisme, que integrava el Patronat Municipal de l'Habitatge, l'Àrea de Serveis Socials i l'Àrea d'Ensenyament.⁷⁰ D'aquesta manera, per primera vegada s'intentava propiciar una coordinació eficient entre les diferents institucions públiques per tal d'aconseguir la integració global dels habitants dels últims nuclis de barraques en tots els àmbits de la vida social de la ciutat. Les primeres accions que es realitzaren en aquesta línia consistiren a elaborar un cens real del total de barraques del municipi i, paral·lelament, desenvolupar un projecte d'intervenció als nuclis per intentar garantir unes mínimes condicions de vida mentre s'esperava que es produïssin els realotjaments definitius.

Arran de la celebració de les I Jornades Catalanes sobre Població Gitana, al mes d'abril de 1981, s'establiren les bases per a l'elaboració definitiva d'un pla d'eradicació del barraquisme. Les conclusions d'aquestes Jornades donaren lloc a unes primeres propostes d'intervenció que, partint de mètodes participatius, posaven l'èmfasi en la necessitat de portar a terme accions educatives, sanitàries i de treball social⁷¹ que completessin els programes de realotjament per tal d'aconseguir una inserció social global dels barraquistes.

Així doncs, el Pla d'eradicació del barraquisme proposat per la Comissió de l'Ajuntament recollia les solucions proposades a les Jornades en relació amb els realotjaments:⁷²

a) Construcció de poblats especials per a la població que no pogués adaptar-se a l'habitatge normalitzat per les seves condicions de feina, culturals, etc.

la destrucció del poblat i el realotjament dels seus habitants en pisos del Patronat Municipal de l'Habitatge disseminats per la geografia de Barcelona el 2003. Vegeu CODINA, *Gitanos de Can...*

69. La Generalitat de Catalunya absorbí la competència exclusiva en matèria d'habitatge mitjançant la creació de dues empreses, una per promoure habitatges, l'Institut Català del Sòl (Incasòl), i una altra per gestionar-los, anomenada Administració, Promoció i Gestió, SA (ADIGSA). Així, els municipis tenien en aquell moment poca capacitat de planejament i, sempre, sota la intervenció decisiva de la Generalitat. Vegeu VALLS, *Quan l'habitatge fa...*

70. A. RISPA, *Breve historia del barraquismo en Barcelona y su evolución desde 1980 hasta su total erradicación*, Barcelona [manuscrit inèdit], 1993.

71. Per a més detalls, vegeu PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE I ÀREA DE SERVEIS SOCIALS, *Conclusiones de las I Jornadas Catalanas sobre Población Gitana*, Barcelona, abril de 1981. Per saber més sobre la implementació d'aquests projectes, consulteu l'article d'Òscar Casasayas dins d'aquesta mateixa monografia.

72. *Memòria del Patronat Municipal de l'Habitatge 1981-82*. Vegeu, també, PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE I ÀREA DE SERVEIS SOCIALS, *Conclusiones de las...*

b) Accés a habitatges normalitzats del mercat secundari en barris consolidats i respectant els criteris de les famílies adjudicatàries.

c) Atenció a les necessitats dels barraquistes que opressin per retornar al seu lloc d'origen o adquirir un pis en propietat.

En aquell moment, els nuclis de barraques més degradats eren la Perona i el Camp de la Bota, que es convertiren en les zones d'intervenció prioritària del Pla. En tots dos casos es planificaren un seguit de programes educatius, de formació ocupacional i de dinamització social⁷³ que havien de servir per millorar l'adaptació de les famílies barraquistes als nous barris. En el cas de la Perona, el programa de real·lotjament preveia inicialment la construcció d'un poblat al barri del Maresme, al districte de Sant Martí, i la reubicació de la resta dels barraquistes a pisos del Patronat Municipal de l'Habitatge o del mercat secundari. Però novament la implementació dels projectes comportà greus problemes als afectats. Carme Garriga explica algunes dificultats de l'aplicació del Pla:

El que havia de ser un pla de real·lotjament per a un barri de barraques, com un element o factor en el procés de canvi social, s'havia convertit en una actuació, en part, al marge del model dissenyat. La intervenció de l'Administració va ser mediatitzada i reorientada per la força dels fets i les pressions de la població majoritària, que rebutjava la construcció dels habitatges per a 75 famílies gitanes procedents de part del barri de La Perona.⁷⁴

Des de finals dels anys setanta, l'Associació de Veïns de la Verneda Alta ja proposava un pla de millora per al barri anomenat Pla popular de la Verneda Alta, on mostrava la seva preocupació per les condicions de vida dels barraquistes de la Perona i reclamava la possibilitat d'enderrocar les barraques i real·lotjar els seus habitants en habitatges dignes. Davant d'aquesta iniciativa, es va constituir la Coordinadora d'Entitats,⁷⁵ que havia de col·laborar amb l'Administració en el procés de real·lotjament dels barraquistes. Però davant la

73. Per conèixer amb més detall aquest pla comunitari, consulteu l'article d'Oscar Casasayas dins d'aquesta mateixa monografia.

74. CARRASCO i GARRIGA, *Els gitanos de...*

75. La Coordinadora d'Entitats estava formada per l'Associació de Veïns de la Verneda Alta, Familiars de Sant Martí, la Perona, Sant Martí de Provençals i Clot-Camp de l'Arpa i l'agrupació del PSUC de Sant Martí. SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, *Records de la lluita per un barri millor: l'Associació de Veïns de la Verneda Alta*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Martí, 2004.

proposta de construir habitatges provisionals al barri com a pas previ al trasllat definitiu a pisos, els veïns de la Verneda s'hi van oposar i es van organitzar per aconseguir aturar el projecte. Així ho recorda Valeria Santos,⁷⁶ veïna del carrer de Cantàbria de la Verneda:

L'Ajuntament volia deixar els gitanos aquí al barri en barracons, però els veïns vàrem estar vuit dies fent guàrdia, nit i dia, impedit que treballessin les excavadores. Els veïns ens vàrem organitzar per escales i cada dia li tocava fer guàrdia a uns pisos. Lluitàvem perquè marxessin d'aquí i ens construïssin una escola. S'ha lluitat molt pel barri.

Els episodis de conflicte al carrer⁷⁷ protagonitzats per una part dels veïns de la Verneda i del barri receptor del Maresme forçaren la modificació del programa inicial. Es va descartar la possibilitat de construir poblats transitoris, i es van centrar els recursos en l'opció anomenada «tècnica del degoteig», que consistia a reubicar les famílies de forma dispersa en pisos del mercat secundari. El procés fou lent i feixuc, com recorden les memòries del Patronat, ja que calia assegurar-se que les famílies que triaven aquesta opció podien fer-se càrrec de les despeses mensuals del lloguer o la compra del pis i adaptar-se a la nova situació.

L'aplicació de la tècnica del degoteig o el pagament d'indemnitzacions a aquelles famílies interessades a retornar al lloc d'origen van sorgir del projecte de real·lotjament de barraquistes de la Perona elaborat per Teresa San Román. Però la forma com es van utilitzar les indemnitzacions va ser molt criticada i popularment batejada amb el nom d'«Operación Submarino», ja que s'entregava una quantitat variable de diners a canvi que les famílies abandonessin les barraques sense un destí clar. Així ens ho explica Ángel Marzo,⁷⁸ que en aquell moment participava en el projecte comunitari de la Perona com a professor de l'escola d'adults:

Una de les coses que havia pensat Teresa San Román en determinats casos era una indemnització per a les persones que diguessin que volien tornar a la seva ciutat d'origen

76. Valeria Santos va ser entrevistada en qualitat de veïna del barri de la Verneda. Ella vivia al carrer de Cantàbria a l'altura de la ronda de Sant Martí, a tocar del nucli de barraques de la Perona. Entrevista realitzada el 14 d'abril de 2007.

77. La premsa d'aquella època reflecteix el conflicte social. *AMSM* (Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí), capsa «Eradicació del barraquisme», recull de premsa «La Perona: eradicació de les barraques i lluites veïnals (1979-1991)».

78. Ángel Marzo fou professor de l'escola d'adults del barri de la Perona des de 1978 fins a la desaparició del nucli. Entrevista realitzada el 21 de novembre de 2007.

i poder pagar l'entrada d'una casa. Aquesta era una solució que ella proposava com a puntual per a algunes persones de manera molt estudiada, però aquí l'Ajuntament va veure el cel: «Jo li dono la indemnització, ells marxen i tiro la barraca.» Aquelles persones cobraven 400.000 peles i marxaven a casa d'un familiar, amb *lo* qual en aquella casa, en lloc de viure quatre, hi vivien vuit, o en lloc de vuit, hi vivien setze, i passaven del barraquisme horitzontal al barraquisme vertical. O els tornàvem a veure pel barri sense lloc on viure, però, això sí, amb un cotxe maco que havien comprat amb les 400.000 peles i que després havien de vendre perquè al final havien de menjar alguna cosa. És a dir, que no solucionaven res.

La lentitud del procés, les mobilitzacions dels veïns contra la inseguretat al barri, el creixement vegetatiu dels barraquistes, l'aparició de noves barraques el 1987⁷⁹ i els imminents Jocs Olímpics de 1992 precipitaren l'entrega abusiva d'indemnitzacions per posar fi a les barraques de la Perona. Això accelerà l'enderrocament de moltes barraques, a mesura que les famílies abandonaven el barri, però no solucionà el problema de l'habitatge. Moltes de les famílies que van acceptar la indemnització no pogueren afrontar les despeses del lloguer o la compra d'un pis, i en poc temps tornaren a ser al carrer, com María Heredia.⁸⁰

A mí, cuando iban a tirar las barracas, me dieron un dinero, y entonces yo, al cogerlo, estaba obligada a irme de la casa; y eran 150.000 pesetas lo que me dieron, ya ves tú... Y entonces yo luego me arrepentí, pero como ya me había gastado el dinero... Y entonces ya volví otra vez a La Perona y me metí en una barraca que había vacía. Al coger el dinero ya perdimos los derechos de la opción a un piso. Pero ellos ya sabían bastante que 150.000 pesetas no era dinero para comprarte un piso.

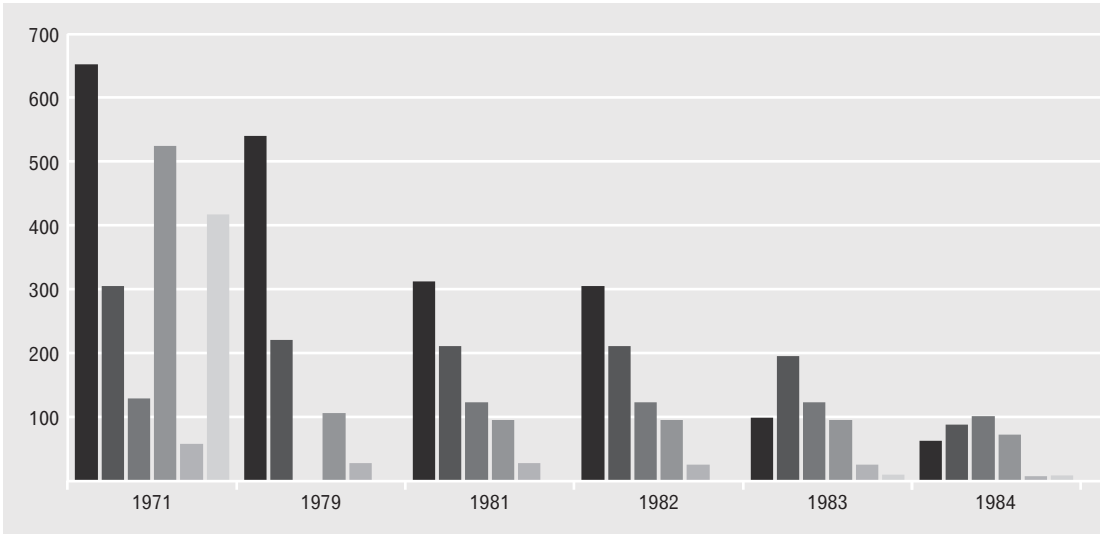
D'altres acceptaren els diners a canvi de marxar del barri i acabaren construint una nova barraca als afores de la ciutat:

A mi padre no le dieron piso ni nada. A él le dieron un dinero y se fue a Montcada y se hizo una barraca de palo, y están viviendo aún. Todavía ellos viven en barraca porque les gusta esa vida. Pero ahora los van a echar porque tiene que pasar un tren por allí.⁸¹

79. Vegeu *Memòries del Patronat Municipal de l'Habitatge de 1987*.

80. María Heredia va néixer l'any 1967 al barri de la Perona, on va viure fins a la desaparició del nucli a finals de la dècada dels vuitanta, moment en què es va traslladar a viure a un pis del mercat secundari. Entrevista realitzada el 12 de febrer de 2008.

81. Carmen Flores va néixer al barri de la Perona l'any 1978 i va viure-hi fins a la desaparició del barri a finals de la dècada dels vuitanta, quan la seva família es va instal·lar a Montcada i Reixac. Entrevista realitzada el 12 de febrer de 2008.

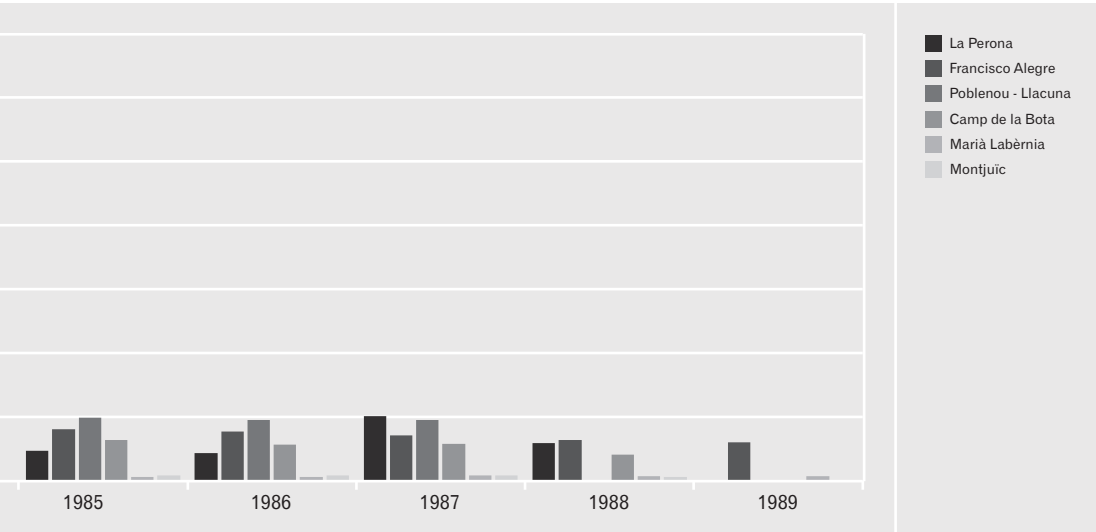
Gràfica del procés d'eradicació de les barraques

Així doncs, podem considerar que els anys de la transició afavoriren el desenvolupament de dos tipus de real·lotjaments: aquells que estigueren mediatitzats per l'organització dels mateixos barraquistes en associacions de veïns, com fou el cas del Carmel i Trascementiri, i les intervencions mitjançant projectes d'integració social, com als nuclis de la Perona i el Camp de la Bota. En aquests darrers casos, si bé alguns tècnics i professionals fan una valoració positiva de la implementació dels projectes, en algunes situacions s'acabà topant amb un seguit de contradiccions que impediren el trencament de la reproducció de situacions de marginació.

Conclusions

Una de les primeres coses que sorprèn en relació amb les dades tractades en aquest article és la contradicció existent entre la planificació dels programes i els projectes de promoció d'habitatges dels tres períodes considerats i la implementació d'aquests. Sovint una cosa no té res a veure amb l'altra i els processos d'aplicació acaben sempre modificant les expectatives creades en les planificacions. En aquest sentit, els ritmes d'implementació sempre responen a les urgències de la ciutat planificada.

Un altre fet que cal destacar, sobretot en les dues etapes del règim franquista, és que les promocions públiques d'habitatge social destinades a barraquistes es produïen un cop satisfetes les necessitats d'altres sectors de la població, com ara funcionaris, treballadors qualificats o, fins i tot, rellogats.

Això va comportar, en la pràctica, que en les promocions en les quals s'havia planificat el reallotjament d'un tant per cent de barraquistes, aquest percentatge sempre fos inferior al previst. D'altra banda, la majoria dels barraquistes que es beneficiaren d'aquestes promocions estaven relacionats amb afectacions per temporals marins, per la implementació de projectes urbanístics en el marc de les planificacions de creixement de la ciutat o per la necessitat urgent de netejar la imatge de la ciutat davant d'un esdeveniment públic extraordinari. No va ser fins a la dècada dels seixanta que es va decidir actuar exclusivament per resoldre el fenomen del barraquisme, tot i que dins un context de desenvolupament i planificació metropolitans que traslladà els barraquistes a polígons de la perifèria de la ciutat.

Així mateix, els programes de reallotjament pensats exclusivament per a barraquistes preveien un llarg procés de selecció que afavoria l'accés dels que tenien més recursos, cosa que donà lloc a una concentració de les famílies més desfavorides i en greus situacions de marginació als últims nuclis de barraques. En aquest sentit, la tasca més complicada va quedar desatesa fins a la democràcia, quan la coordinació de diferents òrgans institucionals plantejà la voluntat d'integrar els barraquistes a tots els àmbits de la vida social de la ciutat. Però, novament, l'evolució de la implementació comportà un èxit relatiu dels projectes.

Si ens detenim en els aspectes urbanístics, hem de ressaltar que els terrenys triats per allotjar els barraquistes en nous barris planificats eren de baixa

qualitat i sempre estaven allunyats del centre de la ciutat, en llocs sense mitjans de transport, sovint sense urbanitzar i sense serveis ni equipaments. D'altra banda, els elements arquitectònics es caracteritzaven per la precarietat; i els pisos, per les dimensions reduïdes i, en molts casos, pel caràcter provisional.

Després d'aquestes valoracions, és inevitable qüestionar si realment els polígons representaren la solució més adient o si hagués estat possible la rehabilitació d'alguns nuclis de barraques com una alternativa millor. Emilio Iglesias,⁸² que va viure a les barraques de Can Valero, a Montjuïc, conclou el següent:

Nosaltres dèiem: «Volem una *vivenda* digna per a aquells que viuen a les barraques». Jo no sé si era més digna o no. Ara ho dubto bastant perquè vivíem dignament en el barri, només que trepitjàvem fang i no teníem aigua corrent, però, en canvi, teníem hortet i teníem una certa llibertat. Molta gent d'aquesta que tenien hortet van haver d'anar a Sant Cosme, a Sant Boi, a Cinco Rosas, a Sant Adrià de Besòs o a la Mina, i realment no considero que s'hagi dignificat la vida d'ells vivint en un pis que, a més a més, era de baixa qualitat. Però en aquell moment ho creïem així i vàrem lluitar per aconseguir pisos per a tothom.

En l'actualitat, la majoria dels polígons i grups d'habitatges han estat rehabilitats i integrats d'una manera o d'una altra al conjunt de la trama urbana de l'àrea metropolitana de Barcelona. Molts dels seus habitants senten que s'han complert les seves expectatives de promoció social, i no podem negar que les institucions democràtiques han dedicat grans esforços a cobrir les necessitats i reivindicacions d'aquests barris. No obstant això, si tenim en compte com i per què es produïren els processos, si recordem les lluites veïnals que comportaren els primers anys de vida als grups d'habitatges o polígons, si ens plantejem altres alternatives de real·lotjament possibles o si considerem els casos més desafavorits (aquells que no han aconseguit una integració social), acabem conclouent que els resultats d'aquests processos d'urbanització representen, com sempre, formes de distribució desigual de l'espai urbà basades en les desigualtats de les condicions socioeconòmiques dels habitants. En efecte, en la configuració actual de la trama urbana de la ciutat, es poden llegir les desigualtats dels processos socials.

82. Emilio Iglesias va néixer a Montjuïc l'any 1951. Va viure amb la seva família a Can Valero durant disset anys, fins que va poder accedir a un pis de lloguer a Barcelona. Entrevista realitzada el 26 de setembre de 2007.

Combats per l'eradicació

La intervenció de l'Administració en el barraquisme

Jaume Camallonga

L'època de Simarro i de Porcioles

L'any 1972 em vaig incorporar a l'aleshores anomenat Servicio de Control y Represión del Barraquismo de l'Ajuntament de Barcelona. Aquest servei funcionava des de l'època de l'alcalde Simarro, quan tenia com a cap Jaume Mensa Domingo. Estava compost per diversos inspectors, un administratiu i un conserge, i disposava de dos *jeeps* de la Guàrdia Urbana i d'una brigada amb un camió per fer els enderrocs.

Com indica el nom del Servei, la seva tasca principal consistia a vigilar els grups de barraques, no deixar que se'n fessin de noves i enderrocar les que anaven quedant buides. Amb anterioritat, totes les barraques havien estat censades i identificades amb un número gravat en una xapeta de ferro que es clavava a la porta d'entrada. Poc temps després, el Servei va passar a anomenar-se Servicio de Control y Erradicación del Barraquismo.

Als anys setanta, encara quedaven molts grups de barraques a Barcelona. Els ocupants d'ètnia gitana habitaven a la Perona, el Camp de la Bota-Pequín, Montjuïc (a la zona de Valero Gran i Valero Petit), Casa Antúnez, Santa Engràcia i Vallbona. De catalans i d'immigrants castellans, se'n trobaven al Trascementiri del Poblenou, Montjuïc, el Carmel, Santa Engràcia i Vallbona. Aquests grups eren els més importants i més vigilats pel servei d'inspecció, però existien també altres assentaments de dimensions reduïdes i amb menys població.

Durant aquests primers anys setanta, la relació del Servei amb la gent que vivia als assentaments era de control i no hi havia gairebé cap tipus de contacte amb les associacions de veïns allà on existien, perquè era l'Ajuntament qui decidia, sense possibilitat de discussió, quins barraquistes es traslladaven i a on.

La relació del cap del Servei amb els seus superiors era també molt peculiar, ja que tractava directament amb l'Alcaldia. Això agilitzava les gestions i feia que es trobessin solucions als problemes, però sempre a canvi d'un control permanent.

He de reconèixer que els primers mesos de la meua incorporació al Servei van significar el descobriment d'un món totalment nou. Els inspectors joves que ens acabàvem d'unir a l'equip no estàvem d'acord amb el tracte que es dispensava als barraquistes, ni tampoc amb la relació paternalista que mantenien amb nosaltres els inspectors veterans. I és que, tot i tenir la mateixa categoria professional, érem simples acompanyants que no podíem prendre

decisions ni intervenir gairebé en cap de les actuacions que es duïen a terme als grups de barraques.

Aquesta situació es va anar enquistant fins que els més joves vam decidir adreçar-nos al cap del Servei per demanar un canvi d'actitud. Volíem que se'ns permetés fer la nostra feina en igualtat de condicions. Malgrat que en un primer moment aquesta petició va sorprendre, finalment va tenir efecte: la situació va millorar molt i a alguns de nosaltres se'ns va oferir la possibilitat de tutelar grups de barraques directament, cosa que vam acceptar. Això ens va permetre començar a conèixer de debò la nostra feina i també canviar algunes actituds que consideràvem massa antiquades i repressives.

S'ha de tenir en compte que en aquells anys el Servei no tenia l'ajuda de cap treballador social. La solució a aquesta mancança l'aportaven, als bars de barraquistes d'ètnia gitana, les Germanes de la Caritat, que eren les qui dirigien les guarderies al Camp de la Bota, la Perona i Casa Antúnez, i feien també d'ATS la major part de les vegades. Per això teníem molta relació amb elles, és a dir, amb sor Pilar Pila, sor Pilar López i sor Inocencia. Aquestes relacions ens eren útils també, en cas de conflicte, per arribar als *tíos* gitanos i solucionar-ho de manera pacífica. Crec que mai no s'agrairà prou la feina d'aquestes monges en aquests barris, així com la dels professors de les escoles, que al marge de les seves funcions acadèmiques es preocupaven d'anar a buscar els nens a casa seva, de la seva higiene personal i, en molts casos, de la seva alimentació bàsica. Els joves inspectors vam tenir clar de bon començament que havíem de treballar coordinadament amb ells per poder fer una tasca correcta i adient en aquests barris.

La preocupació de l'Ajuntament se centrava en la construcció de polígons o blocs per real·lotjar els barraquistes, encara que sense cap planificació prèvia. En aquell moment estaven en construcció el polígon de la Mina i el bloc de pisos de Sant Joan de Malta per al real·lotjament dels barraquistes del Camp de la Bota, Montjuïc, Valero Gran, Valero Petit i el Trascementiri del Poblenou.

El real·lotjament del Camp de la Bota va ser l'exemple de com no s'ha de fer cap trasllat de famílies barraquistes d'ètnia gitana. Les presses i el poc control eren les constants de cada dia. Aquest tipus de real·lotjament va donar lloc a l'expressió, molt encertada, de *barraquisme vertical*. Així, el que podríem pensar que són llegendes urbanes, com el fet de pujar l'ase al domicili, fer foc al mig del menjador, utilitzar el bidet per remullar els cigrons o arrancar les canonades per vendre'n el plom i el coure, no ho són en absolut: són esdeveniments completament certs.

Amb la construcció de la Mina va desaparèixer gairebé tot el Camp de la Bota. Només hi restaren uns cent habitatges, uns barracons fets per l'Administració que, com que estaven en força bon estat, s'aprofitaren per deixar-hi

Alumnes de l'escola del Camp de la Bota, anys setanta

les famílies menys integrades o amb problemes de convivència més importants. Tant en els barracons com en els reallotjaments, s'agrupava, sempre que era possible, les famílies de molts membres. També van desaparèixer les barraques de la muntanya de Montjuïc, Valero Gran i Valero Petit; en aquest cas, però, els problemes d'integració van ser molt puntuals i fàcilment solucionables.

Així doncs, no tinc cap dubte que en l'abordament dels problemes del barraquisme durant l'època dels alcaldes Simarro i Porcioles les intencions eren bones, però la manera de portar-les a terme va ser, com hem vist, una mica barroera. Els conceptes *assistent social*, *treballador de carrer* o *animador cultural* encara no eren conegudes o, si ho eren, s'oblidaven amb molta facilitat.

L'època de Masó i Viola

Els períodes de regència dels alcaldes Masó i Viola van suposar un canvi bastant important en la manera de treballar del Servei i en la seva relació amb les *jefaturas*.

D'entrada, el Servei va passar a anomenar-se Servei de Barraques, sense cap altra connotació afegida, i a dependre d'una unitat operativa anomenada Promoción y Bienestar Social, i, per primer cop, van intervenir treballadors socials en el funcionament dels grups de barraques. El cap del Servei continuava sent el mateix, però aquella relació directa amb l'Alcaldia va desaparèixer:

les relacions tenien lloc a través del cap de la unitat operativa i, per tant, van passar a ser molt menys fluïdes i una mica més feixugues.

En aquesta època es van construir les casetes per al barri de Casa Antúnez, en dues fases, i les del Carmel. A Casa Antúnez, per un acord amb el director de l'escola i una treballadora social, es va iniciar una nova experiència d'autogestió per part dels mateixos barraquistes. Aquesta experiència, vista després d'uns anys de funcionament, no va ser bona, però s'ha de dir que com a idea era innovadora i que en unes altres circumstàncies podria haver estat molt reeixida.

D'altra banda, per primera vegada l'Administració va començar a tenir reunions amb les associacions de veïns de les zones on s'ubicaven els grups de barraques, sovint amb l'ajuda de les parròquies i de Càritas. Només van ser uns primers contactes, però hem d'entendre el gest com un pas important cap a la normalització de les relacions. En aquests anys, però, es va produir un fet que va dificultar encara més les relacions entre uns i altres: sobretot en els grups de barraques amb població d'ètnia gitana, l'entrada de droga va posar en dubte l'autoritat dels *tíos* i la seva condició de mediadors en els conflictes.

Per primera vegada també, des de l'Ajuntament es van crear grups conjunts d'inspectors i d'associacions de veïns als barris. Això va permetre controlar tots els aspectes que ocasionaven problemes, com ara els menjadors escolars, les subvencions, els ajuts puntuals a les famílies, etc. L'experiència va ser bona i va ampliar les possibilitats dels barraquistes a accedir als recursos socials existents. No obstant això, cal dir que encara érem en l'època franquista i, per tant, en tots els ajuts esmentats sempre era l'Ajuntament qui decidia en última instància, sense necessitat de donar-ne explicacions a ningú.

També en aquest temps es va continuar la intensa col·laboració amb les Germanes de la Caritat, les parròquies i els mestres de les escoles. Aquesta coordinació va anar progressant i va permetre l'inici d'altres millores per a la vida als barris de tots els veïns barraquistes i sobretot dels nens.

L'època de Socias Humbert

El període de mandat de l'alcalde Socias Humbert va representar un canvi profund en les estructures organitzatives de l'Ajuntament, ja que es van crear sis grans àrees, amb un director de serveis professional al capdavant de cada una d'elles. Aquestes àrees, de fet, van assumir les tasques de les regidories. El Servei de Barraques va quedar adscrit a la Direcció de Serveis de Benestar Social, que agrupava un ampli ventall de competències, cosa que va distanciar encara més la prefectura del Servei dels llocs de decisió.

Va ser una època bastant grisa, ja que no hi havia polígons o blocs per lliurar i no es prenia decisions que afectessin de manera important el Servei. Cal tenir present que aquells anys érem en una democràcia recentment

estrenada, amb tots els temors i els dubtes que això comporta. Tot i aquestes pors, es van començar a posar les bases d'allò que acabarien sent aquest tipus de serveis en el futur: es va donar més importància a la relació amb les associacions de veïns i amb els mitjans de comunicació, es van enfortir els serveis socials, es feren unes primeres passes per a la consideració del barraquista com a ciutadà, es reforçaren les escoles amb hores extres per a nens amb problemes, i s'emprengueren altres accions que afectaven altres direccions de serveis.

Per primera vegada, la majoria d'associacions de veïns eren prou fortes per negociar amb l'Administració amb certes garanties d'èxit. La duresa de la dictadura era com un record del passat i fins i tot els sindicats de treballadors de l'Administració es feien sentir amb força a l'hora de negociar convenis. En aquesta societat convulsa però esperançada, les actuacions del Servei de Barraques passaven força desapercebudes. No eren, en aquell moment, una prioritat per a la política municipal.

Un dels canvis significatius en el Servei va ser la jubilació dels inspectors més veterans, cosa que deixava la porta oberta a l'empenta dels més joves, que alhora ajudaven el responsable del Servei a fer també un tomb en les seves posicions per adaptar-se als nous temps.

Sobre l'alcaldia de Font Altaba no hi ha gaire a dir, ja que, en definitiva, va ser a l'època preelectoral d'aquells primers comicis municipals que es van celebrar en la nova democràcia. Van ser uns mesos de paràlisi en les decisions municipals i no va haver-hi cap canvi ni d'orientació ni d'objectius. Els grans canvis vindrien amb el ple desenvolupament de la democràcia.

L'arribada de la democràcia

Amb l'arribada dels ajuntaments democràtics l'any 1979 es va produir un canvi molt important per al Servei de Barraques. L'Ajuntament de Barcelona va decidir que era coherent que passés a dependre del Patronat Municipal de l'Habitatge, ja que era l'entitat que construïa els habitatges per als barraquistes, entre altres destinataris. El que quedava del Servei es va fusionar amb el Servei d'Inspecció del Patronat, de manera que van augmentar tant el nombre d'inspectors, aleshores molt reduït, com les possibilitats de control, censos i inspeccions.

Aquesta fusió també va suposar un canvi per als inspectors de l'antic Servei de Barraques, ja que a les seves tasques naturals es van afegir les pròpies del Patronat, que gestionava més de vint mil habitatges entre els de lloguer i de propietat. Això implicava acudir també a desnonaments i altres actuacions vinculades amb els habitatges. Superats uns primers moments d'adaptació, aquestes novetats no van representar cap problema important de funcionament.

La sobtada mort de Jaume Mensa, que havia estat al capdavant del Servei durant més de trenta anys, va provocar diversos canvis de direcció (entre

els anys 1980 i 1990 va haver-hi cinc caps), amb les consegüents diferències en la manera de dirigir i enfocar els problemes del dia a dia.

Ja hem apuntat amb anterioritat que s'havia millorat molt la relació amb les associacions de veïns, i era normal acordar amb elles els tipus d'habitatges, si serien de lloguer o de propietat, l'ordre en les llistes d'adjudicació, etc., acords que eren respectats per ambdues parts. També, de manera definitiva, es va passar a considerar els barraquistes ciutadans de ple dret i, per tant, a dotar-los de les coses necessàries per gaudir mínimament d'un cert confort. Els enderroc ja eren insignificants, però se seguia exercint un control diari per evitar l'efecte crida quan s'atorgaven els nous habitatges.

Podem citar actuacions puntuals però importants d'aquest període, com les reunions amb l'Associació de Veïns del Carmel per a l'adjudicació dels habitatges fets al mateix barri, o amb l'Associació de Veïns del Trascementiri del Poblenou pel mateix motiu. Van ser reunions dures, llargues, amb contrastos d'opinions, però que amb la bona voluntat de tothom es van mantenir fins al moment d'adjudicació dels nous habitatges, que en aquests casos es va produir amb la plena satisfacció de tots els afectats.

En aquest llarg període de democràcia, es van dur a terme moltes actuacions per millorar les condicions de vida dels barraquistes, com ara dotar d'aigua totes les barraques de la Perona o bé instal·lar dutxes comunitàries per als cent habitatges del Camp de la Bota. També es van posar en marxa tallers ocupacionals en aquests dos grups de barraques per intentar que els joves d'ètnia gitana tinguessin possibilitats laborals en un futur. En aquest sentit, cal destacar la labor de Miquel Sabater en la direcció d'aquests tallers i en la contractació dels monitors de les diverses activitats. Aquest treballador social del Patronat Municipal de l'Habitatge es va guanyar la confiança dels joves dels barris i va treballar per aconseguir els pressupostos que necessitaven per tirar endavant.

També en aquesta època es va creure convenient encarregar estudis a grups pluridisciplinaris d'antropòlegs, sociòlegs, assistents socials, psiquiatres i pedagogs per veure com es podia abordar el tema. Aquests estudis ens van ajudar a enfocar el futur amb una major claredat. Va ser molt important un estudi dirigit per l'antropòloga Teresa San Román sobre els barraquistes d'ètnia gitana de la Perona, que ens va permetre arribar a enderrocar tot el barri en un període de cinc anys. Les propostes eren totalment diferents de les utilitzades fins aleshores i consistien a donar uns diners a canvi de deixar buida la barraca —donar uns diners perquè els barraquistes tornessin al seu lloc d'origen—, o bé a real·lotjar els afectats en habitatges de segona mà de l'àrea metropolitana. Aquesta darrera solució es va estendre després a les barraques restants del Camp de la Bota i a petits nuclis d'altres llocs.

Dones al costat d'un foc cuinant sardines. La Perona, anys vuitanta

Per acabar, m'agradaria indicar on, segons la meua observació, van ser real·lotjats els grups a què fèiem referència a l'inici. Dels ocupants de la Perona, alguns van traslladar-se a la Mina, mentre que altres van ser indemnitzats o van tornar al seu lloc d'origen, i una darrera part va instal·lar-se en habitatges de l'àrea metropolitana. Els barraquistes del Camp de la Bota i Pequín van desplaçar-se majoritàriament a la Mina, però un centenar va accedir a habitatges de l'àrea metropolitana; els del Trascementiri del Poblenou van anar a viure a uns blocs aïllats (no de polígons) del carrer Sant Joan de Malta, i els de Montjuïc van traslladar-se majoritàriament a la Mina. Els ocupants de Casa Antúnez s'instal·laren en dos grups d'habitatges al mateix barri i, més endavant, acabaren en habitatges de l'àrea metropolitana. Una part de les persones que vivien en barraques al Carmel va ocupar els habitatges del polígon Canyetelles, mentre que una altra part es va quedar al mateix barri, en nous blocs. Els darrers habitants de barraques del Carmel es traslladaren a Can Carreres, al passeig d'Urrutia. Per la seva banda, els barraquistes de Santa Engràcia van instal·lar-se en uns blocs nous a Renfe-Meridiana. Finalment, els ocupants de barraques de Vallbona es van quedar al mateix barri, en uns habitatges nous.

Els real·lotjaments en habitatges de l'àrea metropolitana van provocar algunes queixes d'ajuntaments de la rodalia de Barcelona, sobretot perquè, arran de l'agrupació de famílies extenses, moltes d'ètnia gitana van anar als barris de Sant Roc (Badalona), Sant Cosme (el Prat del Llobregat) i la Mina (Sant Adrià de Besòs).

Totes aquestes actuacions van permetre que, a l'inici dels anys noranta, Barcelona enderroqués les darreres barraques que quedaven al barri del Carmel. Fins avui, no s'ha constituït cap altre barri de barraques i les petites excepcions aïllades que pugui haver-hi estan controlades per la policia municipal i els districtes.

Avui fa disset anys que l'Ajuntament de Barcelona no té Servei de Barraques.

Les lluites veïnals: el barri del Carmel

M. Custodia Moreno

És difícil resumir en uns folis tot l'esforç i la lluita que va representar per a un grup de veïns i veïnes aconseguir, no només l'eradicació del barraquisme, sinó també moltes de les millores que s'han assolit al barri del Carmel de la ciutat de Barcelona.

L'arribada massiva d'immigrants entre els anys 1945 i 1970 (procedents principalment d'Andalusia, Extremadura, Múrcia, Galícia i, tot i que en menys quantitat, de les dues Castelles) com a conseqüència de la penúria econòmica i la repressió política del moment va provocar un augment de població a tot Catalunya, però de manera especial a la ciutat de Barcelona.

En aquest procés d'arribada de població d'altres regions funcionava l'efecte crida. En primer lloc venia un familiar i, quan ja s'havia més o menys instal·lat, cridava la resta de la família. El sistema de transport era principalment el tren (el *Sevillano*, el *Shangai*), amb el qual el viatge durava uns tres dies. Eren trens de fusta, amb màquines de carbó i massificats. A més, tothom portava de la seva terra la major quantitat possible d'estrís de cuina, matalassos i aliments, i, per descomptat, totes les fotos de família i els records més íntims; fins i tot els lavabos estaven replets de paquets. Tot plegat convertia el viatge en una veritable odissea.

Un altre obstacle que calia salvar (després del penós viatge) era el del control policial que l'Administració ja havia posat en marxa amb el propòsit de frenar aquesta immigració, que consistia a detenir els nousvinguts a l'estació de França (nom de l'estació terminal de Barcelona) i traslladar-los a unes instal·lacions ubicades a l'antic Estadi de Montjuïc, conegudes popularment amb el nom de «Missions». Una vegada allà, si els immigrants no justificaven que tenien un contracte de treball o un domicili, eren retornats al seu lloc d'origen. Per evitar aquest control, moltes de les famílies que venien a Barcelona baixaven en estacions anteriors a la terminal.

Com es pot suposar, la ciutat no estava preparada per rebre tal quantitat de persones, ni pel que feia a infraestructures ni pel que feia al nombre d'habitatges. Tampoc el preu dels habitatges que hi havia no era assequible per a la gran majoria. Va ser per aquest motiu que els immigrants es van anar instal·lant a la perifèria del nucli urbà, que era on hi havia grans extensions de terreny que possibilitaven la formació de nous barris. No va haver-hi cap planificació urbanística: els nousvinguts anaven construint el seu propi habitatge o eren «pastura» de les grans immobiliàries, que afavorien encara més el caos urbanístic que patien i encara pateixen alguns d'aquests barris. Així van

començar a formar-se els nuclis més importants de barraques als vessants de la muntanya de Montjuïc, als turons del Carmel i entre el riu Besòs i les platges, com el Camp de la Bota i Somorrostro.

La majoria de les barraques es construïen amb materials extrets del terreny mateix: pedra, fang... Es pastava el fang amb palla, s'introduïa en uns motlles de fusta, es deixava endurir durant un dia i es convertia en un «adob» que substituïa el maó, que s'havia de comprar. La teulada es feia principalment amb bigues de fusta i un material anomenat cartó cuir, semblant al que ara seria una tela asfàltica però de pitjor qualitat. Per subjectar el cartó cuir s'hi posaven pedres a sobre, però quan feia molt de vent els trossos de cartó cuir volaven i deixaven més d'una família sense teulada en una nit d'hivern.

Les barraques s'il·luminaven amb llums d'oli, espelmes, quinqués de petroli, carburs... Les necessitats fisiològiques es feien en un cubell dins la barraca o sovint directament a la muntanya. Aquests residus, així com la resta d'escombraries, es buidaven en una rasa que construïen els mateixos veïns el més apartada possible de les barraques, i quan s'omplia, la tapaven amb terra, en feien una altra, i així successivament. L'aigua s'havia d'anar a buscar a la font pública i, en algunes zones, ni era a prop ni n'hi havia més d'una, per la qual cosa es formaven grans cues per omplir les garrafes o les galledes. Després, s'havien de carregar per portar-les fins a la barraca.

La vida a les barraques era massa dura. Tanmateix, també cal destacar l'alegria amb què se suportava viure en aquelles condicions i la solidaritat que hi havia entre els veïns: es compartia la misèria, però també qualsevol millora o bona notícia que tingués qualsevol d'ells.

Possiblement, en el que sí que va haver-hi algunes diferències entre unes zones i altres va ser en la manera com es van anar eradicant les barraques i el temps que es va trigar a fer-ho. A totes, per descomptat, la lluita i la mobilització veïnal van ser el principal motor de canvi, però també van ajudar-hi les grans transformacions urbanístiques que s'havien de desenvolupar a la ciutat com a conseqüència d'esdeveniments importants: el Congrés Eucarístic, l'ampliació del passeig Marítim o «les visites del *Generalísimo* Franco», per exemple.

Les primeres zones de barraques que van desaparèixer van ser les que més es veien; per això, les del Carmel van ser les últimes a eradicar-se. Quan es parla de les barraques del Carmel, es fa referència preferentment a tres grans zones: la zona de Francisco Alegre i, dins d'aquesta, un sector conegut com El Hoyo; la zona del turó de la Rovira/Marià Labèrnia, anomenada Los Cañones, atès que els primers barraquistes van utilitzar com a habitatge les instal·lacions que acollien els canons que van servir per defensar la ciutat durant la Guerra Civil; i, finalment, la zona de Raimon Casellas, anomenada també El Santo, ja que tenia una imatge del Sagrat Cor de Jesús (regal

Veïns de Los Cañones preparant el terreny per aixecar una barraca, cap a 1955

dels religiosos del Cottolengo del Padre Alegre) perquè els «protegís de tots els perills», principalment de l'enderrocament de les barraques per part de l'Ajuntament. Hi havia també un petit nucli darrere de l'ermita del turó del Carmel, al carrer Marsans i Rof, i un altre prop del Cottolengo del Padre Alegre, a la carretera del Carmel, però es van eradicar molt abans que comencés la lluita veïnal.

És curiós que la majoria de les barraques anomenades del Carmel, i concretament les de Francisco Alegre i Raimon Casellas, estiguessin ubicades al territori dels barris de Can Baró i del Guinardó. Aleshores aquestes zones de la plaça de Sanllehy en amunt es consideraven del Carmel.

La primera associació de veïns que es va fundar va ser la d'aquest barri, que va ser la que va dur a terme tota l'organització necessària fins a posar fi al barraquisme horitzontal de les tres zones (específicament aquí *barraquisme horitzontal*, ja que al Carmel continua havent-hi encara avui força *barraquisme vertical*).

El Carmel és un dels barris que va créixer sense cap planificació urbanística. Els terrenys es parcel·laven amb façanes de pocs metres i molt altes; els grans desnivells dins la mateixa parcel·la feien que una gran majoria d'habitatges fossin soterranis, sense sortida directa al carrer. Per arribar als interiors d'illa i accedir a l'entrada de les porteries s'havia de baixar o pujar quaranta, cinquanta i fins a vuitanta esgraons, als quals calia sumar, a més, les escales

per arribar a cada pis, ja que no hi havia ascensors. El sistema de construcció que es va fer servir va ser el de l'«autoconstrucció».

Els blocs de pisos construïts per les grans immobiliàries tenien les mateixes característiques, amb l'agregant de tenir vuit, deu o fins a dotze plantes, ja que aprofitaven els desnivells que hi havia entre els carrers.

La densitat de població en alguns sectors era igual a la de certes zones de la ciutat de Calcuta, segons un estudi realitzat per a la redacció dels plans especials de reforma interior (PERI) del barri que es van aprovar el 1986.

El 1970, després de moltes trobades i converses entre un grup d'homes i dones veïns del barri —tot dins la màxima discreció i quasi fregant la clandestinitat—, vam arribar a la conclusió que només organitzant-nos podríem aconseguir millores en un barri «on tot estava per fer». Així doncs, vam decidir fundar el Centro Social del Carmelo, ja que les associacions de veïns estaven prohibides i aquesta era l'única manera de poder-nos reunir sense témer represàlies.

Ens vam presentar com un grup de cristians —compost per una monja carmelita, una infermera, un fuster, un metal·lúrgic i diversos paletes— que volia fer la seva bona obra en un barri «amb *alguns* problemes de tipus *social*», segons paraules textuales de l'inspector en cap de la comissaria, on vam haver d'anar a demanar permís per reunir-nos, deixar per escrit les nostres intencions i passar per diverses entrevistes amb aquest inspector. Ens van posar sota la tutela del rector del barri de Sant Genís, a qui vam haver d'agrair la seva escassa intervenció en les nostres activitats.

El 1972, amb la legalització de les associacions de veïns, el Centro Social va passar a anomenar-se Associació de Veïns del Carmel, però el sistema d'organització era el mateix: una junta composta per presidència, secretaria i tresoreria, que eren els càrrecs oficials que marcaven els estatuts, i una sèrie de vocalies on es treballaven els problemes de manera més específica. Com a òrgan superior, existia l'assemblea general, on s'aprovaven les decisions més importants.

Una de les primeres vocalies que es va formar va ser la de barraques, atès que aquest era un dels principals problemes del barri. La Vocalia de Barraques es va marcar dos objectius: 1) dotar les tres zones de barraques dels serveis indispensables, com aigua corrent, clavegueres, pavimentació i arranjament dels carrers, escales, pals d'enllumenat públic, cubells per a la recollida d'escombraries, etc.; 2) aconseguir la construcció d'habitatges socials al mateix barri. Totes aquestes millores, que amb tanta rapidesa s'escriuen aquí, no van ser fàcils d'aconseguir. Van costar molts esforços i negociacions i, en la majoria dels casos, s'assoliren després de manifestacions de veïns a la plaça de Sant Jaume o a través d'actes de força al mateix barri.

Una vegada aconseguïdes pràcticament totes les millores enumerades en el primer punt el 1974, ens vam posar a treballar en la consecució del

Veí de les barraques de Raimon Casellas, 1974-1975

segon objectiu, per a nosaltres prioritari. Per a això es va començar amb un estudi de tots els solars que hi havia al barri que poguessin reunir les condicions suficients per construir-hi pisos. Alguns dels terrenys que aleshores es proposaren van ser «vetats» per l'Administració de Porcioles pel fet d'estar qualificats com a zona verda. La nostra sorpresa va ser majúscula quan al cap de poc vam veure aparèixer en aquelles «zones verdes» monstruosos blocs d'habitatges, com ara els de la Cooperativa Graciencia (al costat de les barraques de Francisco Alegre), el de Vista Park (al costat de les barraques de Raimon Casellas) o els blocs situats als terrenys del Club Hispano-Francès, al carrer Sardenya.

Manifestació convocada per l'associació de veïns per aconseguir pisos al mateix barri.
Escala d'accés a les barraques de Raimon Casellas, 13 de juny de 1976

Com que els barraquistes, sempre a través de l'Associació de Veïns del Carmel, seguïem fent pressió perquè se'ns tingués en compte —i més en veure com a poc a poc s'anaven perdent els pocs terrenys que teníem a la zona per donar solució al nostre problema—, vam aconseguir, després de molt d'esforç, una entrevista amb l'alcalde Porcioles. En aquella entrevista, famosa per tot el que va succeir-hi, vam presentar per escrit, no només les nostres reivindicacions, sinó també les nostres aportacions per donar-hi resposta, posant l'accent en la voluntat dels veïns i veïnes d'aconseguir habitatges al barri. El senyor Porcioles ens contestà que, precisament en aquells moments en què es construïa el polígon Canyelles per als barraquistes del Carmel a conseqüència del seu comportament exemplar, no podíem sortir amb la petició de tenir pisos al barri. A això li vam respondre que si ens hagués escoltat abans, hauria conegut l'opinió que en teníem. De tota manera, li vam dir que no rebutjàvem la seva proposta, que ho consultaríem als veïns i que, si hi estaven d'acord, acceptaríem la proposició d'habitatges a Canyelles. D'aquella entrevista també vam aconseguir el compromís que l'Ajuntament estudiaria la possibilitat de construir pisos al nostre barri.

Per informar de l'entrevista i estudiar la nova alternativa de pisos a Canyelles, es va convocar, com sempre, l'assemblea. En aquesta reunió es va decidir continuar lluitant per les dues alternatives: aconseguir pisos al barri i acceptar els pisos a Canyelles. I és que, tot i que a alguns barraquistes els

dolgués deixar el barri, sabien que els pisos a Canyelles ja s'estaven construint, i ja se sap que val més un pardal a la mà que una perdiu en l'aire.

Vam continuar les negociacions amb l'Administració del nou alcalde, el senyor Masó, mentre vigilàvem de prop la construcció del polígon Canyelles i participàvem en la lluita dels veïns del barri de la Guineueta perquè el projecte d'habitatges de la seva zona es fes en les millors condicions possibles.

Arribem a 1977, data en què es van poder començar a ocupar els pisos. Després de moltes negociacions, vam aconseguir 123 habitatges per als barraquistes del Carmel, quantitat que era la sol·licitada per la nostra associació i que responia al nombre de famílies que havien acceptat el trasllat al polígon Canyelles. No puc deixar de reconèixer, en honor a la veritat, que els habitatges d'aquest polígon, gràcies a la lluita i el control que dugué a terme l'Associació de Veïns Guineueta-Canyelles, van ser els primers habitatges que reunien unes condicions acceptables per a qualsevol família, tant pel que feia a la tipologia com al finançament. Tanmateix, s'haurien pogut evitar algunes deficiències si la gestió del Patronat Municipal de l'Habitatge d'aquella època hagués estat més eficaç i transparent.

Vam aconseguir que el percentatge d'amortització dels habitatges no superés el 10% dels salaris. L'opció era de compra, criteri que no compartíem alguns membres de la Vocalia de Barraques, ja que enteníem que l'habitatge social havia de ser de lloguer, però era la política de gestió del Patronat i, a dir veritat, era molt ben acceptada per la majoria dels veïns. Pels pisos que tenien tres habitacions es pagaven 57.000 pessetes d'entrada i 1.800 pessetes d'amortització mensual; i pels de quatre habitacions, 68.000 i 2.200 pessetes respectivament.

Amb la partida d'aquestes 123 famílies, i malgrat la tristor de tenir fora del nostre barri tants companys i companyes, vam celebrar amb alegria haver aconseguit, en part, els nostres objectius. Aquest triomf animà, no només la Vocalia de Barraques, sinó tots els veïns, ja que fins a aquell moment molts no creien que fos possible obtenir resultats, i a partir d'aleshores vam aconseguir una assistència mitjana de 150 persones a les assemblees periòdiques.

Mentre tramitàvem el trasllat a Canyelles, seguíem pressionant l'Ajuntament per aconseguir terrenys al barri. S'havia d'aprovar el Pla general metropolità (PGM, 1976), en el qual, a canvi dels terrenys que nosaltres havíem proposat i que es van desestimar, es destinaren dues zones catalogades de 14A a la construcció d'habitatge públic de règim especial. Una d'aquestes era a la zona de Raimon Casellas, ocupada per vuitanta-dues famílies, descomptant les que es traslladaven a Canyelles; l'altra era un solar ocupat per una fàbrica de maons, la bòbila de la Taxonera, al barri de Penitents-Taxonera.

L'agost de 1977, l'alcalde Socias va signar un conveni amb l'Institut Nacional de l'Habitatge (INV) per a la construcció de 1.069 habitatges a

Barcelona, dels quals 161 es van destinar al Carmel, que s'ubicarien als terrenys de Raimon Casellas. L'Ajuntament va haver de comprar part d'aquests terrenys, que eren de propietat privada. Un cop assegurats els terrenys i amb la confiança del conveni signat, un grup d'arquitectes escollit pels mateixos veïns va fer el projecte de construcció dels habitatges. Podem dir que aquest projecte es va fer gairebé a mida de les famílies que s'hi traslladarien: es van dissenyar sis tipus de pisos perquè s'adaptessin al màxim al nombre de persones que componien cada família. L'entrada a aquests habitatges era directa des del carrer, i es projectaren també una plaça pública i locals d'ús social on es pogués mantenir el tipus de convivència que hi havia a les barraques.

El projecte va ser aprovat pel Consell de Ministres el setembre de 1978, amb un pressupost de 307 milions de pessetes. Haver de construir els pisos als terrenys de Raimon Casellas va originar un altre problema: allotjar provisionalment les vuitanta-dues famílies que ocupaven aquests terrenys. Va ser una carrera contrarellotge i plena d'obstacles. L'Ajuntament va oferir un bloc de quaranta-sis pisos a Canyelles per al real·lotjament, i deu famílies acceptaren 250.000 pessetes en concepte d'indemnització, ja que tenien resolt el problema de l'habitatge. Per a les vint-i-sis famílies restants, vam proposar la construcció d'uns habitatges provisionals en uns terrenys públics al carrer Tenerife, al costat dels blocs de la Cooperativa Graciencia. Els motius? La titularitat era pública, es trobaven al costat de les barraques de Francisco Alegre i, a més, es tractava d'un «pegat» que l'Administració no podia mantenir durant gaire temps. Tot això ens garantia l'execució del projecte a Raimon Casellas.

L'oposició dels veïns dels blocs de la Cooperativa Graciencia va ser tan forta, tan desagradable i tan injusta que la recordo como un dels moments més durs en tota la lluita per aconseguir habitatges dignes. Costava de creure que, quan l'Administració intentava solucionar els problemes, fos la societat la que hi posés pals a les rodes. Es tractava d'uns veïns que en serien els primers beneficiats, ja que a curt termini es posaria fi al barraquisme a la seva zona, i que a més havien ocupat uns terrenys que nosaltres havíem proposat primer per construir habitatges socials i que ens havien denegat perquè havien de ser zona verda. Per si això no era prou indignant, a més els veïns que eren al capdavant de la protesta pertanyien majoritàriament a partits polítics d'esquerres. Entre els barraquistes també teníem un grup de famílies que no es creia que l'Ajuntament anés de debò: pensaven que tot era una mentida per beneficiar els qui érem al capdavant de la Vocalia de Barraques. Vam mantenir-hi un enfrontament molt seriós. Finalment, però, va ser el convenciment que teníem tota la raó moral (i el fet que no van poder trobar a tota la nostra gestió cap irregularitat) i la fermesa que va mantenir en tot moment el primer Ajuntament democràtic, amb l'alcalde Serra i Mercè Sala com a regidora

d'Urbanisme, el que va fer que aconseguíssim el nostre propòsit. No obstant això, tots aquests enfrontaments van fer que el projecte s'endarrerís força i que no es poguessin adjudicar els pisos fins al mes de juliol de 1984.

Si aconseguir els pisos a la Guineueta va ser una alegria, no cal dir el que representà veure realitzat el nostre desig de quedar-nos a viure al barri propi en uns pisos construïts a la mida de les nostres necessitats i amb unes condicions econòmiques immillorables. Els pensionistes pagarien de lloguer el 10% de la seva pensió; les famílies que estaven en situació d'atur, el 50% del lloguer fixat pel Patronat, que es revisaria si la seva situació laboral canviava, i els que hi accedissin en règim de propietat, una quota fixa d'amortització mensual durant vint-i-cinc anys. Dels cinc blocs que componien el projecte, tres estaven en règim de lloguer i dos en règim de propietat.

Arribem aquí a l'última etapa, que consistí en l'eliminació total de les barraques. Ens quedaven encara més de dues-centes famílies per real·lotjar. Vam aconseguir que el bloc d'habitatges del polígon de Canyelles que ens havien deixat per allotjar provisionalment les famílies de Raimon Casellas mentre es construïen els pisos a la zona fos adjudicat definitivament als barraquistes. Algunes famílies ja no es van traslladar als nous pisos i els que quedaren lliures es van adjudicar a barraquistes que van voler marxar a Canyelles.

Com en processos anteriors, va haver-hi un grup important de famílies que van acceptar la indemnització que ofería el Patronat als qui renunciessin al pis. Vull dir que els responsables de l'Associació de Veïns del Carmel estàvem completament d'acord amb aquestes indemnitzacions, ja que era la manera d'evitar picaresques i aconseguir que no obtinguéssim un pis social el que ja tenia resolt o podia resoldre per si mateix el problema d'habitatge.

Els terrenys que estaven destinats a real·lotjar la resta de barraquistes eren els de Penitents-Taxonera. Tot i que ja estava fet el projecte tècnic de construcció, dissenyat pel mateix equip d'arquitectes que havia fet el de Raimon Casellas, va tornar a sorgir el problema del rebuig dels veïns del sector i, principalment, del barri de la Vall d'Hebron, que van enfilarse fins al capdamunt quan es van assabentar que els «barraquistes del Carmel» es traslladaven a la seva zona. Van començar les manifestacions de protesta, van fer pintades, van posar pancartes, van acudir a programes de ràdio i a la premsa...

Vam defensar amb tota la força que ens caracteritzava el nostre dret a un habitatge digne en qualsevol lloc del barri, i vam demostrar (encara que no teníem cap obligació de fer-ho) que els barraquistes del Carmel eren majoritàriament ciutadans com la resta de veïns dels barris, només que amb un problema afegit: el de l'habitatge. La protesta d'aquest sector també era irònic, si tenim en compte que la gran majoria d'habitatges construïts a la Vall d'Hebron i a Montbau eren de protecció oficial. Tanmateix, tot i que si haguéssim

insistit ho teníem tot a favor per sortir-nos amb la nostra, no volíem mantenir enfrontaments entre barris ni conviure amb unes persones que ens rebutjaven descaradament.

Vam pressionar l'Administració i, així, es van destinar per als nostres objectius uns altres terrenys al passeig d'Urrutia, al districte de Nou Barris, prop de la Guineueta, coneguts amb el nom de Can Carreras. Per descomptat, aquesta zona va ser acceptada per les famílies pendents d'ubicació. Per evitar problemes a la zona, es va fer un treball excel·lent en col·laboració amb el Districte de Nou Barris, i especialment amb el Departament de Treball Social, per estudiar, com en trasllats anteriors, la situació de cada família i aconseguir que el trasllat al pis i l'adaptació a la zona fossin al menys traumàtiques possibles. D'altra banda, les condicions econòmiques van ser les millors que es podien oferir en aquell moment.

Aquestes últimes famílies van marxar del Carmel el desembre de 1990. El gener de 1991, l'alcalde Pasqual Maragall simulava l'enderrocament de les últimes barraques del barri del Carmel.

Per acabar, vull fer una menció especial a les dones barraquistes, aquelles dones que, després de deixar «el sopar preparat», acudien cada dijous a la nit a les assemblees, que estaven majoritàriament al capdavant de totes les manifestacions de protesta que vam haver de fer, i que en trepitjar per primer cop el seu pis em deien: «Després de més de vint anys de casats, els meus fills tindran una habitació per a ells, on podran estudiar, i el meu marit i jo, una per a nosaltres sols...». Només per això, paguen la pena tot l'esforç i tot el temps esmerçats.

Exposició
Barraques. La ciutat informal

MUHBA, del 18 de juliol de 2008 al 26 d'abril de 2009

El primer barraquisme

Anys vint i trenta

La llarga tradició d'infrahabitatge de Barcelona preocupà des de mitjan segle XIX higienistes com Pere Felip Monlau, i fou ben estudiada per Ildefons Cerdà. Ni la construcció de l'Eixample, on era escassa la proporció d'habitatge popular, ni el relloguer d'habitacions al centre històric, ni els creixements perifèrics aconseguiren millorar les condicions d'habitabilitat ni tampoc resoldre el problema de la manca d'habitatge.

Durant el primer terç del segle XX, la Barcelona industrial va esdevenir un pol d'atracció de quantitats massives de treballadors d'arreu de l'Estat espanyol. A més, l'escassa atenció al problema de l'habitatge i la manca de recursos públics, així com la minsa industrialització del sector de la construcció i la congelació de rendes (decret Bugallal de 1920), que provocà un menor interès dels propietaris per llogar els habitatges, agreujaren la manca d'habitatge popular. Tot això es traduí en un augment dels rellogats i en el creixement dels barris de barraques.

El nombre de barraques es va triplicar entre 1914 i 1922, en passar de prop de 1.200 a 3.600. Davant d'aquest increment, les autoritats municipals només actuaven quan les necessitats urbanístiques requerien l'eradicació de certs nuclis, com succeí amb les barraques de Montjuïc que envoltaven el recinte destinat a la celebració de l'Exposició Internacional de 1929. Però el problema era estructural, i el barraquisme continuava i es reproduïa en altres indrets de la ciutat. Quan l'Exposició obrí les portes, ja hi havia prop de 6.000 barraques dins del terme municipal de Barcelona.

1. Barraques abans del barraquisme

Els primers assentaments de barraques van ser construccions disseminades i aixecades per segments de població que, a causa de necessitats laborals o recreatives, requerien un aixopluc temporal on poder viure.

Així fou com alguns pescadors bastiren barraques al llarg de la costa i arran de l'aigua, en sòl de titularitat estatal. Alguns d'aquests pescadors eren temporals, com els valencians, que venien a pescar en aigües catalanes; d'altres, en canvi, s'hi havien instal·lat de manera permanent, com els pescadors d'origen asiàtic provinents de les Filipines que a la dècada de 1870 formaren l'anomenat «barri de Pequín», al límit amb el municipi de Sant Adrià de Besòs, on més tard creixeria el Camp de la Bota.

Montjuïc, zona de titularitat militar amb horts particulars entre les pedreres, allotjà nombroses barraquetes d'hortet, construïdes per les classes

populars per guardar les eines i passar moments d'esbarjo. D'altra banda, molts treballadors de les pedreres de Montjuïc aixecaren casetes i barraquetes prop del lloc de treball.

Aquestes construccions i els indrets on estaven ubicades serien alguns dels emplaçaments on, amb el temps, s'anirien consolidant els primers barris de barraques.

2. La crisi de l'habitatge

Any rere any, la població de Barcelona augmentava amb l'arribada d'immigrants provinents de la resta de Catalunya i d'Aragó, València i, en especial, l'àrea de Múrcia i Almeria, fortament colpida per la crisi minera a la segona dècada del segle. A la ciutat no eren estranyes les actituds de recel envers els nousvinguts: els més estigmatitzats eren els genèricament anomenats «murcians».

La preocupació per la proliferació de barris de barraques sense cap infraestructura higiènica s'entremesclava amb la inquietud davant les manifestacions de la pobresa i els riscos sanitaris per al conjunt de la ciutat. D'altra banda, aquesta situació posava en relleu la injustícia social que es vivia a Barcelona.

La creació del Museu Social el 1909, impulsada per la Diputació i l'Ajuntament, responia a l'intent de fer minvar el malestar de la classe obrera i la conflictivitat generada per l'organització industrial capitalista. D'aquí sorgiren algunes apostes per fomentar l'allotjament de baixa densitat entre els treballadors, però ben aviat es demostrà que tant la modalitat de ciutat jardí com la de cooperatives de cases barates eren difícils d'aplicar si no s'hi destinaven recursos.

El 1911 es promulgà la primera Llei de cases barates, projecte que pretenia començar a abordar el problema de l'habitatge obrer, tot i que no va tenir l'impacte desitjat.

En plena crisi de l'habitatge, el 1915, l'Ajuntament creà l'Institut de l'Habitació Popular. La curta existència i la inacció d'aquest organisme van fer paleses les divergències entorn de la política d'habitatge: bona part de les classes dirigents defensaven la iniciativa privada. També existien cooperatives d'habitatge i algunes cases bastides per les caixes d'estalvi, però el seu abast era molt migrat a l'hora d'eixamplar el mercat de l'allotjament.

3. Barracòpolis

El barraquisme s'estengué a bon ritme. El mapa que es desprèn de *Los aduanes de Barcelona*, un exhaustiu estudi que el metge Francesc Pons i l'arquitecte Josep M. Martino van presentar el 1922 al Congrés Nacional d'Higiene de l'Habitació, descriu els barris de barraques que ja feia temps que eren

significatius. També detecta l'aparició de nous grups de barraques als espais intersticials de la ciutat, com ara algunes àrees no edificades de l'Eixample. La posició de l'Ajuntament es caracteritzà per la impotència i la manca de resultats a l'hora d'aturar o solucionar el fenomen.

Poc després, el 1923, a les pàgines del setmanari *Justícia Social*, Emili Mira encunyava el terme *Barracòpolis*:

«A Barracòpolis es desconeixen les comunes i gairebé l'aigua. Els malalts abundants conviuen, sovint en un mateix jaç, amb els seus familiars. Espais incapaços per [a] un sol home, serveixen de vegades per [a] set o vuit i àdhuc dotze. Gent vestida de pedaços, sovint quasi nua. Cares pàl·lides i demacrades.»

En el marc de la segona Llei de cases barates (1921), durant la dictadura de Primo de Rivera, el 3 de febrer de 1927 l'Ajuntament creà el Patronat Municipal de l'Habitació de Barcelona, que encarregà a Fomento de la Vivienda Popular, S. A. la construcció i la gestió de quatre grups de cases barates. Els nous grups, destinats principalment a reallotjar part dels barraquistes que obstaculitzaven el recinte on s'havia de celebrar l'Exposició Internacional de 1929, es van situar en terrenys rústics allunyats de la ciutat: al turó de la Peira, prop del delta del Llobregat, i en terrenys inundables del terme de Santa Coloma de Gramenet, vora el Besòs (grups Baró de Viver i Milans del Bosch, més tard anomenat el Bon Pastor).

Aquesta eradicació de les barraques de Montjuïc, amb 3.006 reallotjaments, suposà tan sols una davallada efímera en el nombre de barraques, ja que en termes generals es mantingué el mateix mapa.

Les mesures que s'idearen en els anys de la República, com la Casa Bloc i les propostes de sanejament de Ciutat Vella i dels nuclis de barraques, gairebé no van arribar a posar-se en pràctica: no hi va haver temps. Menys n'hi hagué encara per veure els efectes d'una mesura decretada el 1937, en plena Guerra Civil: la municipalització de la propietat urbana.

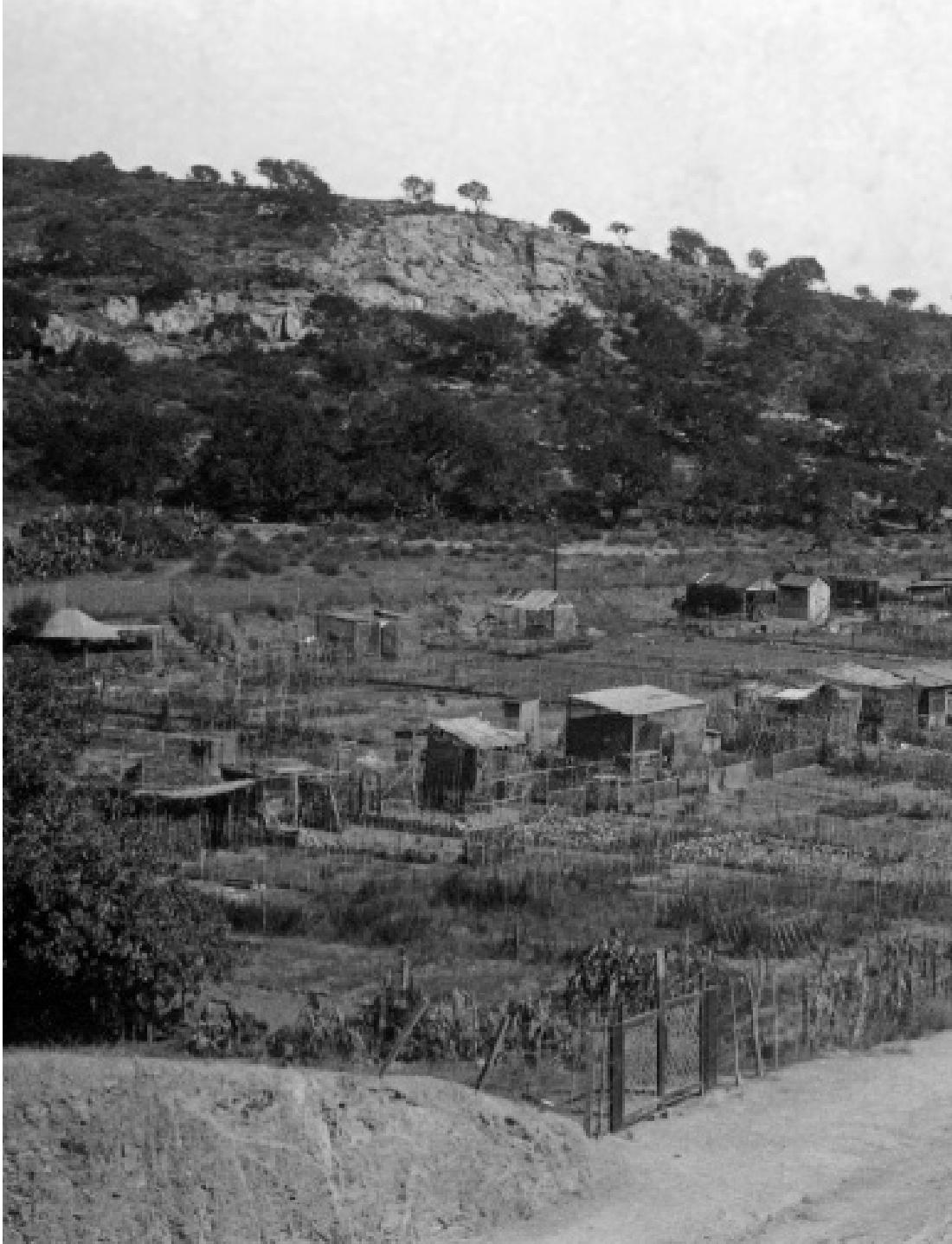
Pescadors a les seves barraques de la platja de Somorrostro, cap a 1915. Brangulí fotogràfs

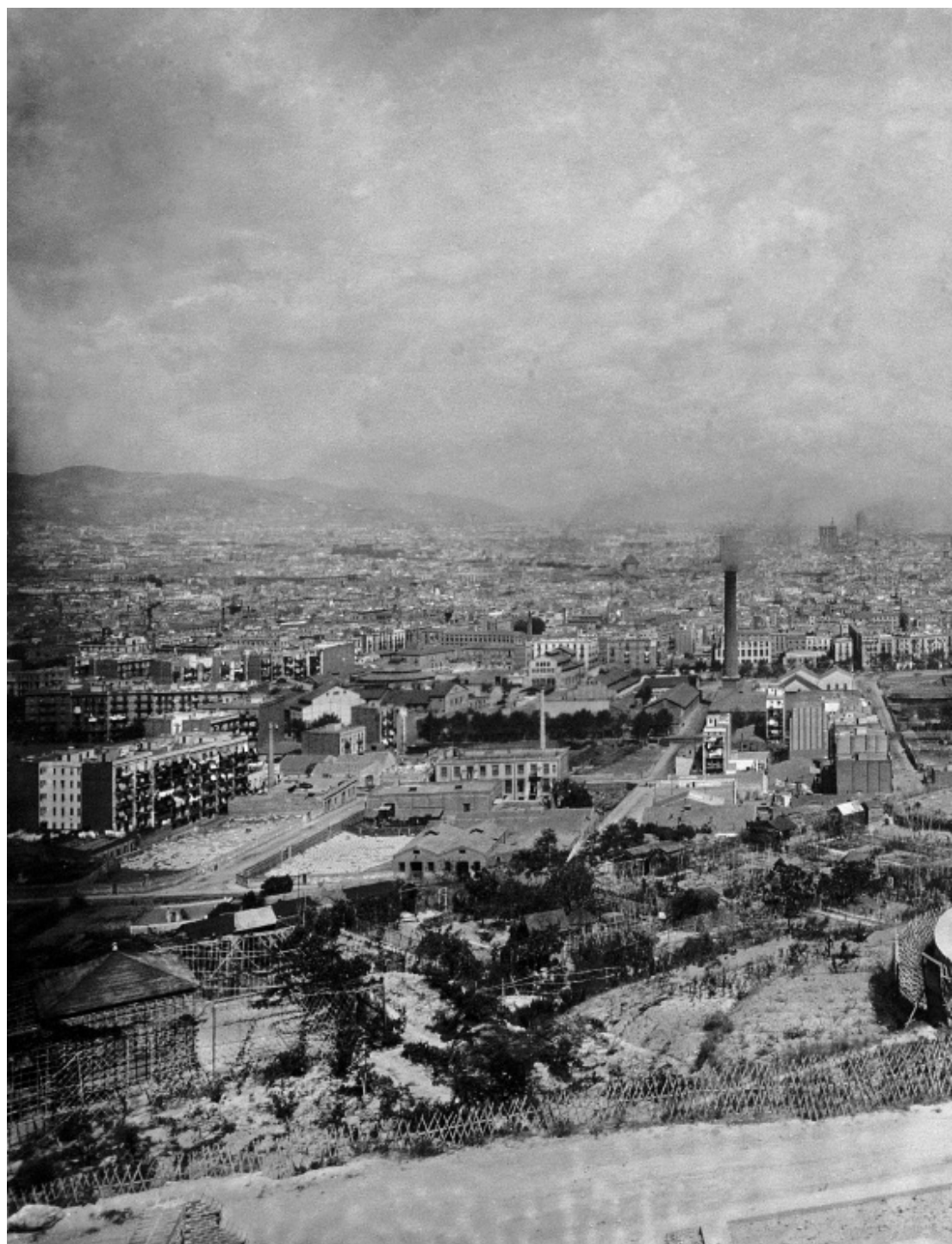

Família de picapedrers a les pedreres de Montjuïc, cap a 1915. Josep M. Sagarra i Plana

Barraques d'hort a la muntanya de Montjuïc, 1917. Frederic Ballell

Vista del Paral·lel i el Poble-sec des dels horts de la muntanya de Montjuïc, 1917. Frederic Ballell

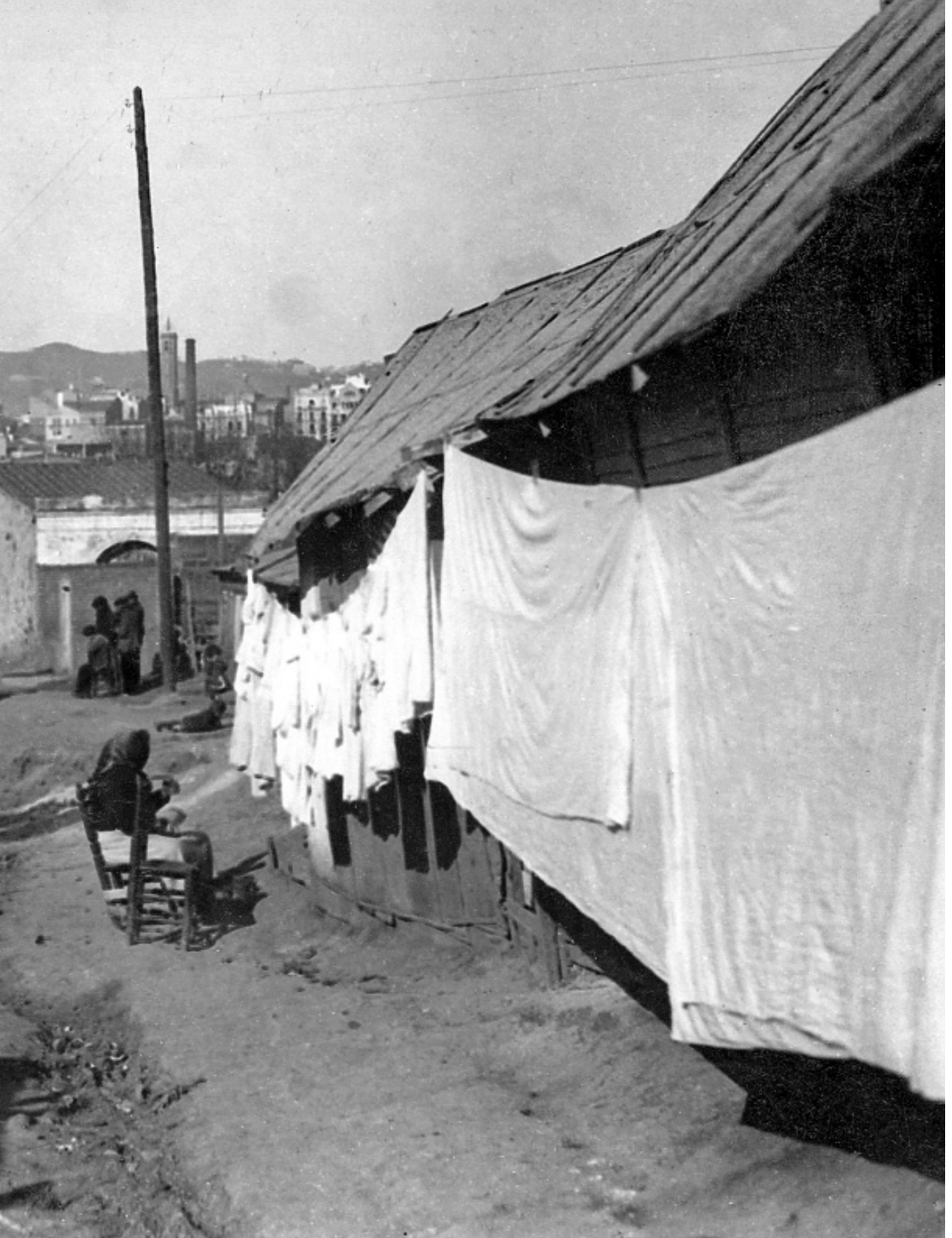

TEMA LA CRISI DEL ENQUILINAT

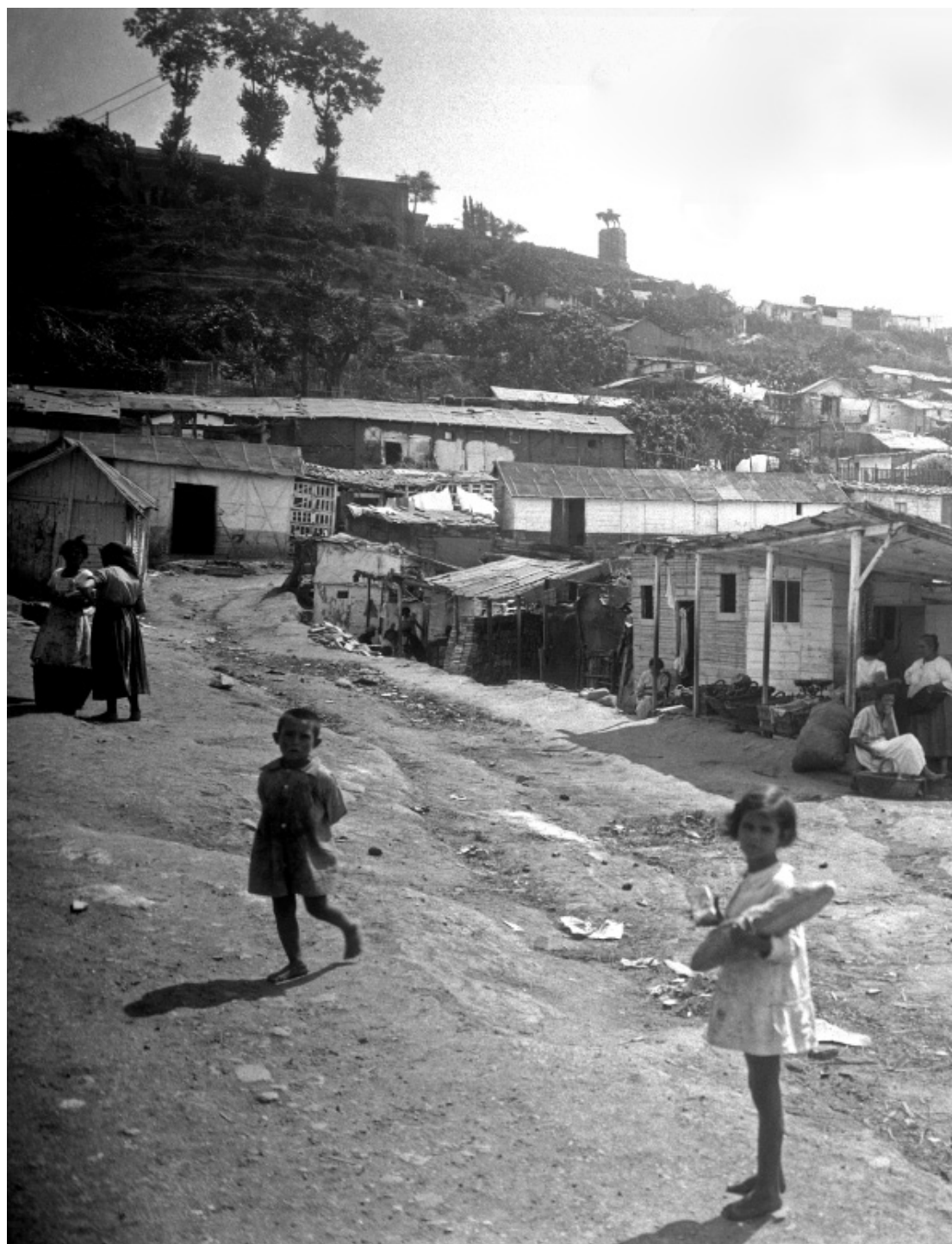
«Variacions sobre el tema de la crisi del enquilinat». Opisso. L'Esquella de la Torratxa, 28 de novembre de 1919

Carrer Major del barri de barraques de la Magòria, davant la Gran Via, anys vint. Josep M. Sagarra i Plana

Part alta de la barriada de la Magòria, a la falda de Montjuïc, coronada al fons pel «cavall de bronze», anys vint. Brangulí fotogràfs

Perspectiva de les teulades a banda i banda d'un carrer del barri de Somorrostro, anys vint.
Gabriel Casas i Galobardes

Per la dignificació de la Ciutat

L'ACTE DEMÀ CONTRA LES BARRAQUES DE BARCELONA

AMB el fi d'articular la campanya iniciada pel Dr. Mira damunt de les planes de JUSTÍCIA SOCIAL i de la qual s'ha fet ressò gairebé tota la premsa i la major part de les entitats culturals i socials de Catalunya, contra les barraques urbanes, que, ultra constituir una ignomiosa explotació dels més humils entranyen un perill permanent per a la salut pública

la Secció d'Estudis de la Unió Socialista de Catalunya ha organitzat un acte públic en el qual faran us de la paraula els companys

**Doctors Emíli Mira, Jaume Agudé
y Francesc Muntanyà**

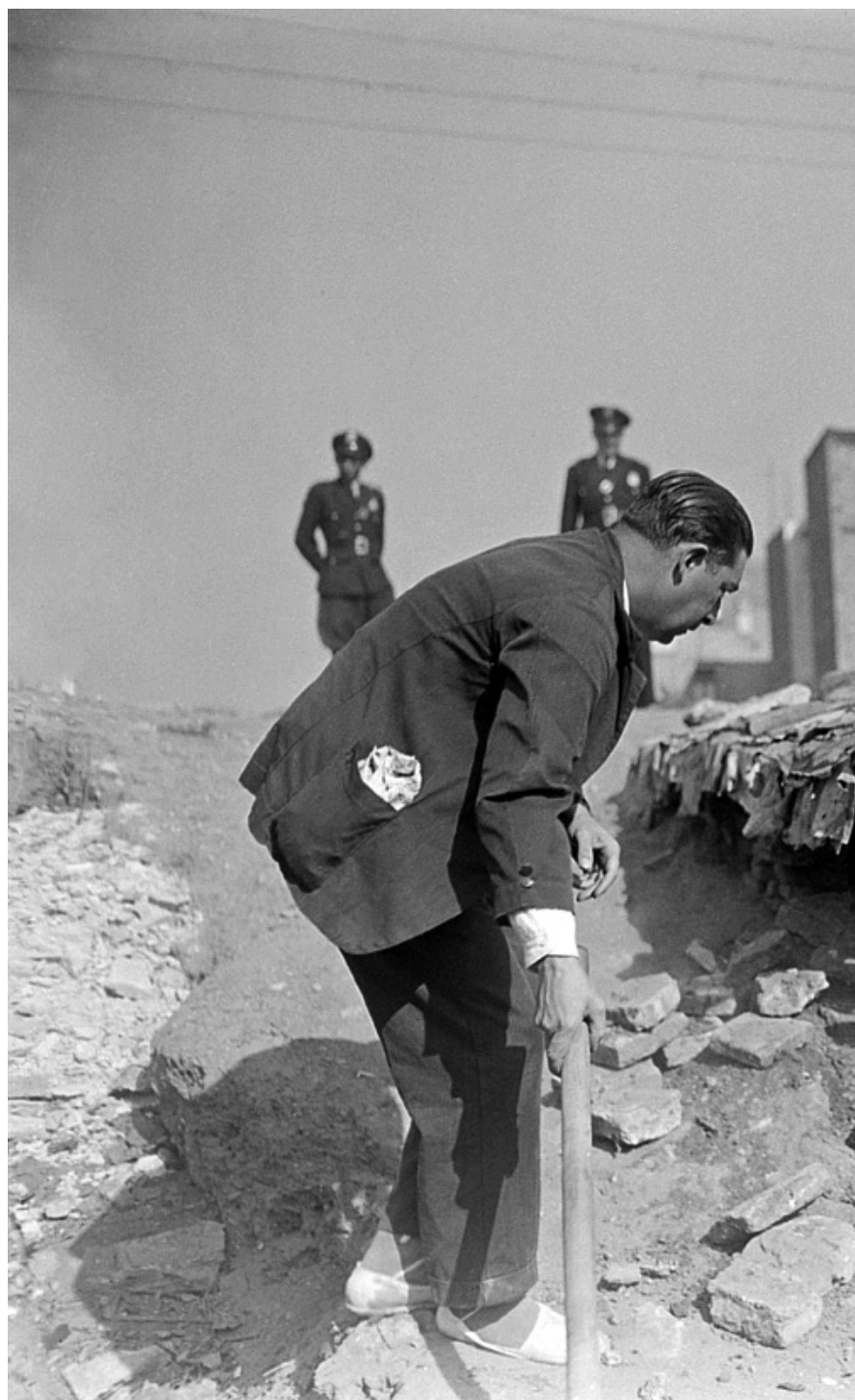
Aquest acte tindrà lloc demà, diumenge, a les onze del matí, en la sala de conferències de l'Ateneu Barceloní, amablement cedida per la Junta de la Entitat. Hi són especialment convidades les entitats i la premsa obreres.

El Poble Espanyol en construcció, 1929

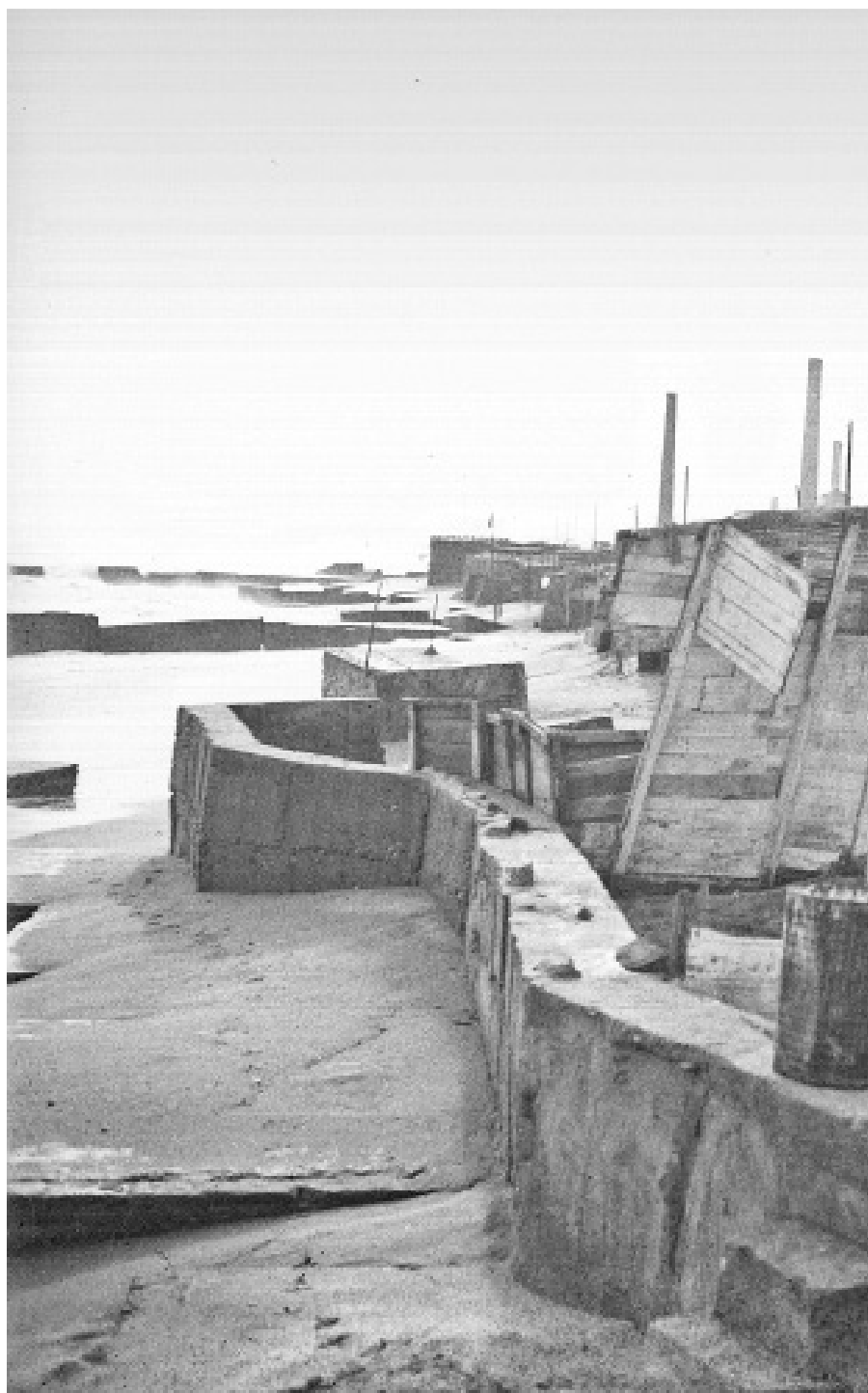

Home amb un mall enderrocant una barraca situada darrere de la caserna de Jaume I, anys trenta.
Gabriel Casas i Galobardes

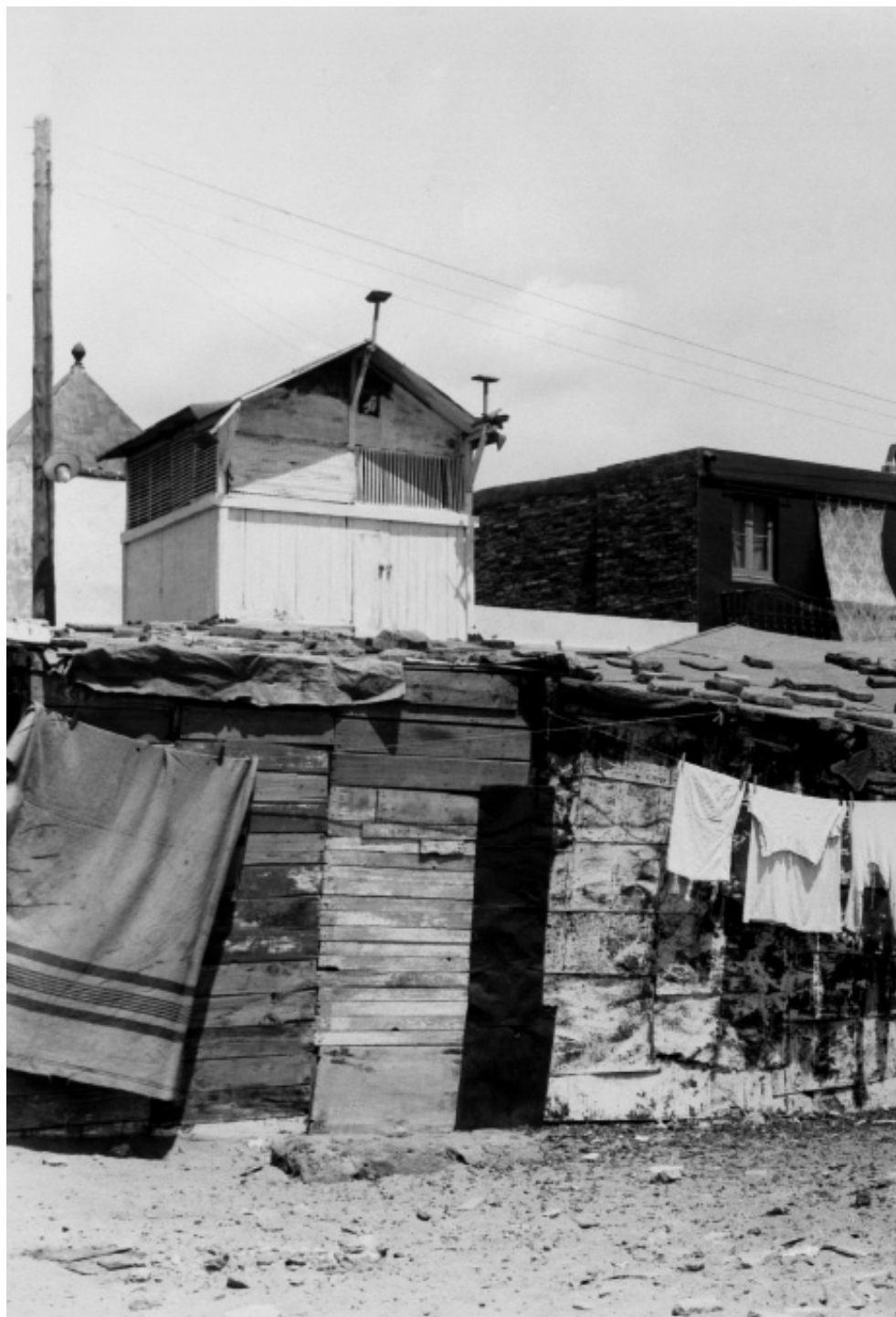

Barraques situades al voltant del carrer de la Marina, anys trenta. Josep M. Sagarra i Plana

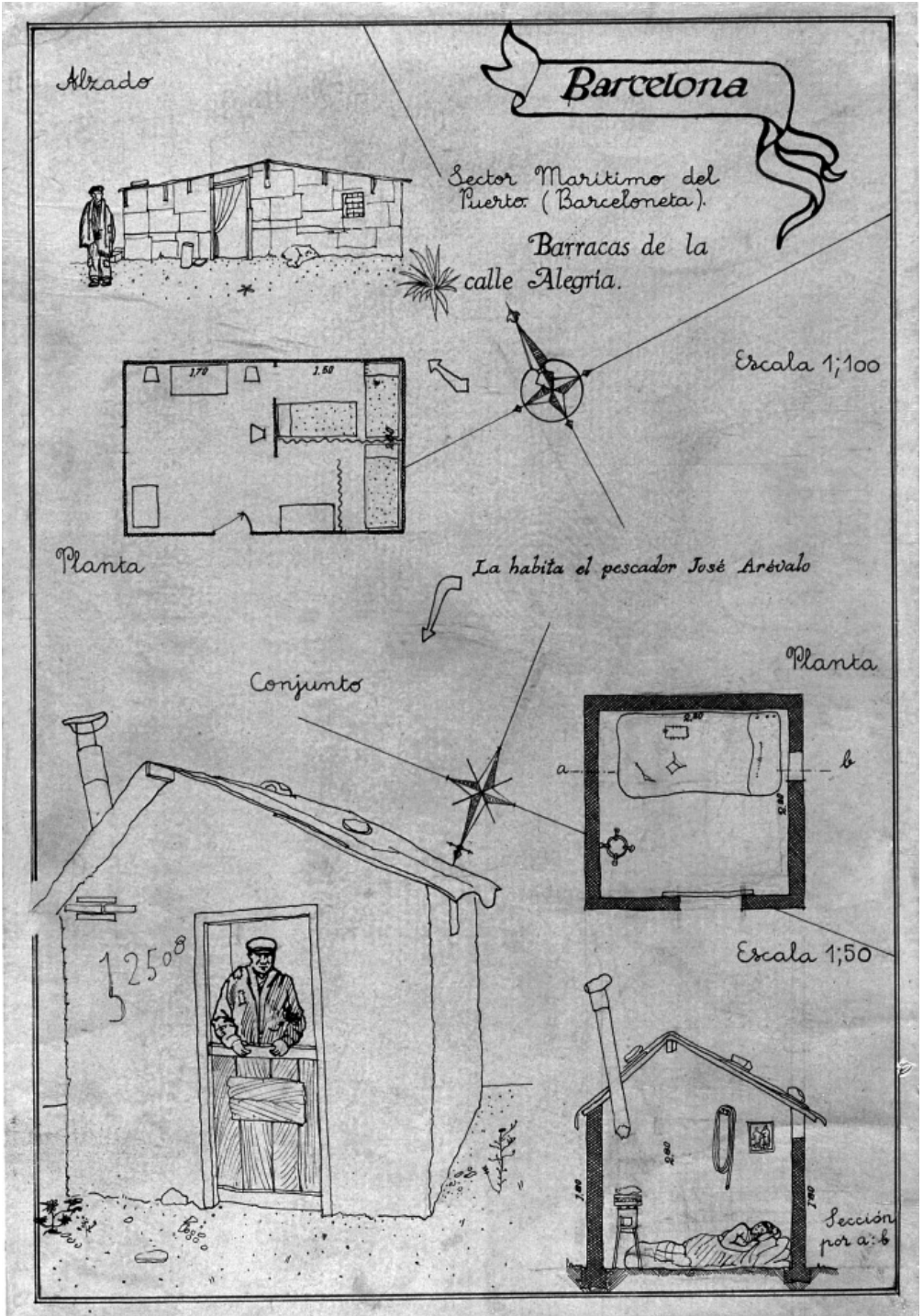
Efectes d'un temporal marítim a les barraques del Bogatell, començament dels anys trenta. Brangulí fotogràfs

Barraques de Somorrostro, 1935. Joan Vidal i Ventosa

«Barracas de la calle Alegría. Sector marítimo del puerto (Barceloneta)». Madrid, 1942

La consolidació del barraquisme. Dels anys quaranta als setanta

Els nuclis barraquistes passaren de la dura situació del primer terç de segle a la de la postguerra. La misèria i la repressió expulsaven del món rural milers de persones que cercaven la supervivència a Barcelona, malgrat l'atonía econòmica dels anys quaranta. El flux d'arribades s'incrementà encara més des que, ben entrats els anys cinquanta, es notaren els primers símptomes de recuperació de l'activitat industrial. Andalusia, Extremadura i Galícia, entre altres regions, foren els nous focus d'emigració.

El ràpid augment de població en una ciutat que seguia sense construir habitatge assequible es traduí en l'auge de les formes tradicionals d'infrahabitatció: pisos sobreocupats, cambres rellogades, barris de casetes d'autoconstrucció (les anomenades *corees*, que ràpidament s'estenien pels municipis metropolitans) i expansió del barraquisme.

Dins del municipi de Barcelona creixien els nuclis de barraques ja existents i n'apareixien de nous, com els del Carmel i la Perona. El barraquisme creà una «ciutat informal», part substancial de la «normalitat barcelonina», que era un paisatge urbà típic que les autoritats del règim miraven d'ocultar. Però malgrat la repressió política, la situació era denunciada per alguns col·lectius professionals i sectors de l'Església catòlica, que es transformava per sota la crosta nacional catòlica, acollia veus crítiques i organitzava uns serveis socials mínims.

A la Semana del Suburbio, organitzada per l'Església el 1957, es calculà en 10.352 el nombre de barraques que hi havia a Barcelona. A començament de la dècada dels seixanta, ja n'eren prop de 20.000.

1. Barraquisme en temps de repressió i racionament

A partir de la creació del Servei d'Eradicació del Barraquisme el 1949, l'Ajuntament mirà de frenar l'extensió del barraquisme —amb poc èxit— mitjançant el cens de barraques, el control i la repressió de noves construccions, i els intents d'obligar els immigrants «il·legals» a retornar als seus llocs d'origen. El 1953 s'instaurà el Centre de Classificació d'Indigents al Palau de les Missions de Montjuïc, que fou el destí de molts immigrants i de molts barraquistes que no pogueren acreditar un contracte de treball o un parentiu amb persones de la ciutat. Així mateix, a l'Estadi de Montjuïc i al Pavelló de Bèlgica es reallojaren temporalment barraquistes afectats per altres eradicacions o desastres naturals.

El problema de l'habitatge no tenia perspectives de solucionar-se, i les tímides iniciatives tant del Patronat com de l'Església (habitatges del Congrés) només eren a l'abast de funcionaris i altres sectors d'unes fràgils classes

mitjanès. Quan la celebració del XXXV Congrés Eucarístic Internacional al tram de ponent de la Diagonal va obligar a desallotjar els barraquistes de la zona, les solucions foren barris tan precaris com el distant nucli de la Verneda, entre Barcelona i Sant Adrià de Besòs, vora el ferrocarril, o els habitatges de Can Clos, rere Montjuïc.

D'altra banda, la sistemàtica repressió política havia deixat l'Església com a única institució amb veu pública sobre el barraquisme. Amb un caràcter paternalista, salut i escola foren els serveis que s'intentà suplir des de la beneficència eclesial davant la desatenció per part de l'Ajuntament.

Les congregacions marianes i els alumnes d'escoles religioses del centre de la ciutat duïen a terme accions d'assistència social als diferents nuclis de barraques i, d'aquesta manera, donaven suport a les parròquies que s'anaven creant.

2. El sorgiment d'un fràgil teixit social

Al llarg de les dècades centrals del segle xx, sobretot quan es deixà enrere l'extrema precarietat dels anys de la postguerra i el racionament, algunes concentracions de barraques es convertiren en veritables barris amb identitat pròpia i, per tant, amb una història diferenciada.

La lluita per viure dignament en barris mancats d'infraestructures i serveis bàsics —com el clavegueram, l'aigua corrent i la llum—, l'amuntegament de les construccions i l'ús del carrer com a extensió de l'habitatge van conduir a estretes relacions de veïnatge. Els safareigs, les fonts i els bars van esdevenir els espais de sociabilitat. A l'interior d'uns barris ignorats per la resta de la ciutat, la vida dels seus habitants transcorria entre la solidaritat i les tensions.

S'hi bastiren incipients xarxes polítiques de lluita per unes millors condicions de vida i per un futur no barraquista. En aquestes xarxes, sovint també hi tingueren un paper important els assistents socials i les organitzacions que estaven en contacte amb els barraquistes.

Viure en un barri de barraques suposava un ventall d'experiències i perspectives molt diverses. Per a moltes persones, el barraquisme era una opció obligada per la manca de recursos; per a d'altres, una mesura temporal d'estalvi per poder accedir a un pis. El risc que el reallotjament pogués comportar la dissolució de relacions humanes valuoses fou també objecte de debat, tant entre barraquistes com en diferents àmbits professionals.

Montjuïc

La muntanya de Montjuïc va acollir barraques des del final del segle xix, però fou a partir de 1940 que se n'incrementà la població i s'hi formaren diversos nuclis: Tres Pins, Maricel, Can Valero, Las Banderas, Sobre la Fossa... El 1957 es parlava de 5.582 barraques. A partir de 1964 s'iniciaren els reallotjaments, que el 1972 posaren fi als grans nuclis de barraques.

El Camp de la Bota

Ubicat entre la franja costanera i la línia de tren de Barcelona a Mataró, comprenia l'actual recinte firal del Fòrum. La part situada al municipi de Barcelona va rebre el nom de Pequín per les barraques de pescadors filipins que la poblaven a final del segle XIX, mentre que la franja de Sant Adrià de Besòs fou anomenada «el Parapeto». El 1969 s'hi comptabilitzaren 532 barraques.

Can Tunis

També conegut com Jesús i Maria o la Muntanyeta, es formà a partir de 1925 arran de les expropiacions a pescadors que va efectuar el Consorcio del Puerto Franco. El 1964 s'hi comptabilitzaren 557 barraques. La seva població va ser majoritàriament real·lotjada el 1968, i a partir de la dècada dels setanta el nombre de barraques fou més residual, alhora que el barri patí un fort procés de degradació.

Somorrostro

Format per barraques de pescadors durant el darrer terç del segle XIX, a partir de 1900 s'estenia per la platja compresa entre la Barceloneta i el Bogatell. El 1957 s'hi comptaren 1.332 barraques. La construcció del passeig Marítim i la celebració d'unes maniobres militars presidides per Franco van precipitar-ne l'eradicació sobtada el 1966.

La Perona

El 1945 s'instal·laren les primeres barraques a la ronda de Sant Martí, entre la Verneda i la via del tren, que s'estenien des del pont d'Espronceda fins al carrer de la Riera d'Horta. El nucli rebé el nom popular de «la Perona» quan Evita Perón visità el barri el 1947. El 1971 assolí el nombre de 653 barraques.

El Carmel

A partir de 1940 s'anaren configurant els tres principals nuclis de barraques del Carmel per sobre i al voltant del cim del turó de la Rovira: Marià Labèrnia (Los Cañones), Raimon Casellas (El Santo) i Francisco Alegre. El 1956 hi havia 570 barraques reconegudes per l'Ajuntament.

2a. La barraca: un microcosmos que mira al carrer

Les barraques dels diferents nuclis responien a diverses tipologies adaptades als camins preexistents, a la topografia dels terrenys i a l'organització interna del conjunt. Sorgien poblacions amb un cert aire al sud de la Mediterrània als turons, i amb un estil més mariner, fins i tot amb alguns palafits, als nuclis d'arran de mar. Moltes de les barraques s'establiren sobre terrenys llogats;

d'altres se situaren sobre sòls públics (platges, zones militars, infraestructures ferroviàries, etc.), i també, en algun cas, s'aixecaren sobre terrenys comprats.

Unes estaven bastides amb materials portants prou sòlids: maó, maçoneria i coberta de teula; d'altres eren més precàries i estaven construïdes amb material de rebuig o reciclat: fusta, cuir, cartó i coberta d'uralita.

Les seves dimensions eren molt reduïdes i variaven en funció de la incorporació o la ubicació a l'exterior dels serveis i l'equipament de la llar, com ara cuines, latrines i safareigs. Sovint l'interior es dividia en dos espais, un per estar-s'hi i l'altre per descansar, separats per cortines.

Amb el pas del temps, tant les barraques com els nuclis barraquistes milloraren la condició constructiva i l'equipament, fins i tot amb la incorporació d'aparells elèctrics i d'algun electrodomèstic.

3. El combat per la incorporació a la ciutat

La dècada dels seixanta suposà per als nuclis de barraques un canvi substancial en la seva realitat social. A mesura que se sortia dels temps més negres de la postguerra i que les oportunitats laborals augmentaven —sense que ho fessin les d'aconseguir un habitatge—, els barris de barraques també adquirien, enmig de la seva provisionalitat, una altra fesomia.

En els anys del *desarrollo*, el dinamisme general de Barcelona incorporà els nuclis barraquistes, tot i que des d'una posició de gran precarietat, a les aspiracions de millora que creixien entre unes classes populars cada cop més mobilitzades en relació amb les qüestions urbanes.

L'inici dels reallojaments massius en polígons d'habitatge social obrí una nova perspectiva i, alhora, un nou temor per la situació d'il·legalitat urbanística en què es trobaven els barraquistes i per les dificultats previsible a l'hora d'aconseguir els nous habitatges, especialment necessaris en aquells casos en què en una mateixa barraca vivia més d'un nucli familiar.

3a. El paper de les institucions eclesials

L'apropament als barris de barraques des de l'òptica paternalista de la beneficència no era cap novetat dins de l'Església catòlica de la postguerra. Tanmateix, la incorporació creixent a les institucions eclesials de joves que, enmig del desert polític forçat per la dictadura, hi havien vist una via de compromís personal, junt amb els aires renovadors del Concili Vaticà II (1962), propiciaren un canvi significatiu.

Càritas Diocesana, capellans destinats a les parròquies suburbials, alguns ordes religiosos i els treballadors socials vinculats a aquestes institucions eclesials van replantejar els models teòrics d'atenció social, optant per la professionalització del seu treball en el conjunt dels suburbis obrers.

Es començaren a dur a terme projectes de promoció social en relació amb els nuclis de barraques: escoles, guarderies i centres socials i equipaments destinats a satisfer les demandes d'una població que continuava desatesa pels poders públics. Tots aquests projectes de desenvolupament comunitari propiciaren el sorgiment d'entitats veïnals, procés al qual també contribuïren persones compromeses amb els partits polítics i els moviments socials que operaven des de la clandestinitat.

3b. El moviment veïnal davant del reallotjament

Aprofitant les esclatxes reivindicatives permeses pel règim en els aspectes referits a l'urbanisme i la cobertura legal de què disposava l'Església, les organitzacions dels nuclis barraquistes treballaren en la demanda de millores per al barri i, sobretot, per incidir tant com fos possible en els projectes d'eradicació del barraquisme.

A mitjan anys seixanta, l'inici dels grans reallotjaments va provocar que als barris de barraques es comencés a respirar un ambient d'incertesa. Els veïns, en molts casos amb el suport d'assistents socials, començaren a organitzar-se per tal d'intercedir en el procés difonent les seves reivindicacions a través de l'opinió pública, o bé generant projectes de cooperatives d'habitatge alternatius als municipals. Però el reallotjament de les famílies barraquistes es féu, generalment, de manera precipitada i sense un projecte social definit. En la majoria dels casos, els nous polígons encara estaven en construcció i mancaven dels serveis socials i urbanístics necessaris. S'havien aconseguit pisos, però les mancances dels nous barris van fer que els nous veïns haguessin de perllongar la seva lluita per poder viure dignament. D'aquesta manera, algunes de les incipients organitzacions veïnals que havien sorgit als nuclis de barraques es convertiren en l'embrió de les futures associacions de veïns dels nous polígons d'habitatges.

Als barris sense previsió de reallotjament immediat, l'Ajuntament va instal·lar-hi unes mínimes infraestructures bàsiques per tal d'apaivagar la pressió de l'opinió pública i millorar la qualitat de vida dels habitants mentre no s'arribés a una solució definitiva.

Montjuïc. De la barraca als grans polígons

Amb els anys, Montjuïc va esdevenir el gran nucli de la Barcelona informal, situat sobre horts i terrenys privats, i també en terrenys públics —primer militars i més tard de la ciutat—, que constituïen la falda de la muntanya per sobre del Poble-sec.

A la dècada dels seixanta, els projectes de construcció del nou parc d'atraccions, que afectava el nucli de Maricel, així com la possible ubicació dels estudis de la nova TVE a Montjuïc i les declaracions sobre les eradicacions

que va fer Franco en una visita al castell el 1963, van posar en marxa el procés de reallotjament dels barraquistes d'un dels assentaments més grans de Barcelona en diferents polígons d'habitatge protegit. En aquest procés, el moviment veïnal aconseguí canviar els mètodes de l'Ajuntament, que sols oferia un pis per barraca, encara que hi visqués més d'una família.

«Un pis per família» fou un èxit del moviment veïnal de Montjuïc que posà les bases per a l'organització de les associacions veïnals als nous polígons d'habitatges del Patronat, com el del Sud-oest del Besòs, i els polígons de l'Obra Sindical del Hogar (Pomar, Cinco Rosas i Sant Cosme), on va continuar la lluita per la dignitat davant les mancances urbanístiques dels nous barris.

Can Tunis. Una experiència frustrada

Les barraques de Can Tunis, també conegudes com la Muntanyeta o Jesús i Maria, havien sorgit com a resultat de les expropiacions a pescadors que va efectuar el Consorcio del Puerto Franco durant els anys vint. La seva ubicació i pervivència sempre van estar lligades al creixement del port. És per això que els veïns crearen una cooperativa d'habitatge per tal de finançar el projecte i la construcció d'un barri de reallotjament davant la porta d'accés al cementiri nou, un espai proper al nucli de barraques que responia a les necessitats professionals de molts veïns i a la il·lusió de romandre al barri. Aquest projecte, fruit de l'alt nivell d'organització veïnal, no va ser considerat per l'Ajuntament, el qual executà el reallotjament de Can Tunis al barri de Cinco Rosas de Sant Boi de Llobregat el 1968, sense atendre les demandes dels seus habitants.

Posteriorment, l'Ajuntament féu servir les barraques buides per reubicar població, majoritàriament gitana, d'altres nuclis de barraques que no s'havien pogut acollir als programes de reallotjament. Amb el temps, l'Ajuntament anà reallotjant les famílies que hi restaven al polígon de la Mina i, el 1979, en un petit barri de nova construcció, Can Tunis Nou, a tocar del cementiri, que va romandre força desatès i amb un alt nivell de marginació fins que fou enderrocat el 2003.

El Carmel. Vint anys de combat per ser reallotjats al barri

El nucli barraquista del Carmel, que va créixer en els anys cinquanta sobre un espai qualificat com a zona verda, a migdia del turó del mateix nom, fou un dels que més s'organitzà de cara al futur quan es va començar a parlar de reallotjaments. Aquest fet en retardà el procés, ja que els veïns demanaven que el reallotjament no es produís en un polígon suburbial allunyat, sinó al mateix barri.

A final de la dècada dels seixanta, un grup de veïns, entre els quals hi havia alguns barraquistes, decidiren crear el Centro Social del Carmelo. El seu propòsit era denunciar el deteriorament del barri en general i l'oblit al qual

l'havia relegat l'Administració pública, que es traduïa en la manca d'inversió material i social en infraestructures i serveis, i donar-hi solució. El 1972, el Centro Social va passar a anomenar-se Asociación de Vecinos del Carmelo, que treballà, entre altres coses, per millorar les condicions de vida a les barraques i aconseguir pisos de reallotjament al mateix barri.

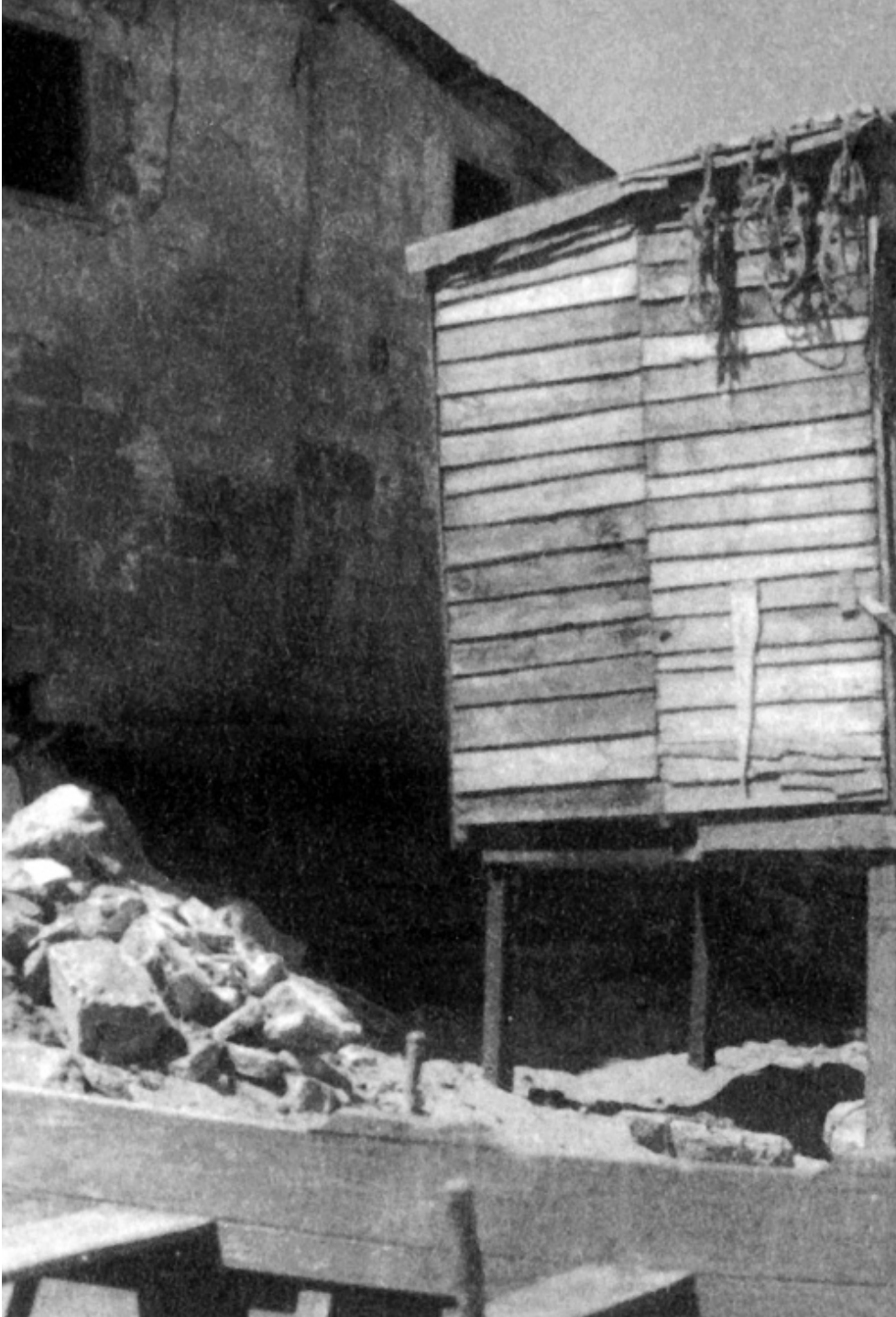
En arribar l'etapa democràtica, després d'anys de negociació i d'alguns reallotjaments puntuals i voluntaris als polígons de la Mina i Canyelles, l'Asociació de Veïns del Carmel va assolir la seva fita: l'Ajuntament aprovà la construcció de la promoció de pisos de Raimon Casellas, emplaçada al mateix lloc on es trobaven les barraques d'El Santo. El 1984, el Patronat Municipal de l'Habitatge entregà les claus de 161 pisos, que es repartiren entre els veïns dels tres principals nuclis de barraques del Carmel. La resta de població, que romangué uns quants anys més a les barraques de Francisco Alegre i a altres emplaçaments del barri, fou reallotjada el 1990 a la promoció de Can Carerras, al costat de les cases barates de Ramón Albó.

4. El mapa dels polígons

A partir del Pla d'urgència social de 1958, aprovat per l'Estat just a l'inici de l'alcaldia de Porcioles, es posaren les bases per a la construcció de grans polígons d'habitatges, tant d'iniciativa pública com privada.

Una bona part dels polígons d'habitatge aixecats pels organismes públics (habitatges del Governador, Obra Sindical del Hogar, Patronat Municipal de l'Habitatge, Institut Nacional de l'Habitatge) serviren, en major o menor grau, per reinstal·lar població barraquista. S'ubicaren en perifèries distants, dins i fora del terme municipal de Barcelona, sense tenir en compte les necessitats laborals ni l'arrelament a la ciutat de molts dels seus habitants, que lluitaren des del primer moment per millorar aquells nous barris.

Exterior d'una barraca de fusta a Somorrostro, anys quaranta

Interior d'una barraca de fusta a Somorrostro, anys quaranta

Barraca de fusta i sostre de cartó cuir de Ramona Balart a Somorrostro, 1942

Família de barraquistes de la barriada de darrere la fàbrica del gas, 1942

Zona d'esbarjo a la pedrera de l'Animeta, Can Valero, 1945

¡Un día más!

¡Que se cierre la inmigración!

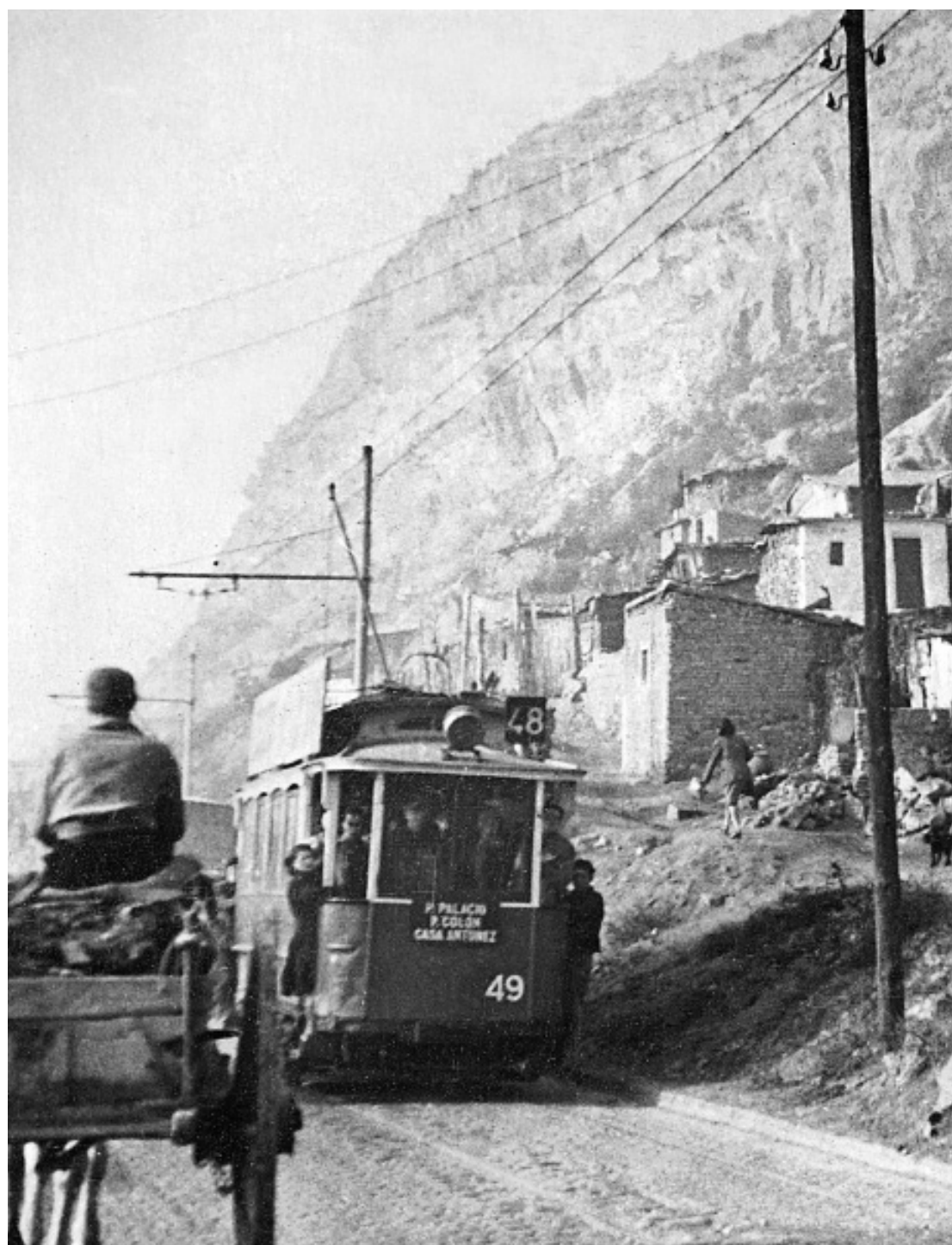
Una de las causas fundamentales del problema que representa la escasez de viviendas, la trae a Barcelona de su mano los que a ella llegan procedentes de otras regiones españolas. Se ha dicho esto muchas veces; pero ahora son voces autorizadas las que demuestran del Ayuntamiento el que se corte radicalmente la inmigración ilegal. Los arquitectos premiados en el concurso de proyectos, organizado por el Colegio de esos profesionales, para resolver el asunto de la vivienda, estiman que la entrada en la capital debe prohibirse a quienes vienen aquí a probar fortuna, como antaño iban a América nuestros antepasados, si es que de verdad quiere afrontarse el problema de la vivienda. El cierre de la inmigración es, pues, la premiada obligación para solucionarlo, y solamente así, con un ritmo acelerado de construcciones por añadidura, podremos llegar dentro de unos diez años a la saturación de vivienda; y, por tanto, al exterminio de las barracas, en las que, como es sabido, se hacían unas cuarenta mil personas, o sea más que las que habitan muchas capitales de provincia de tercera categoría.

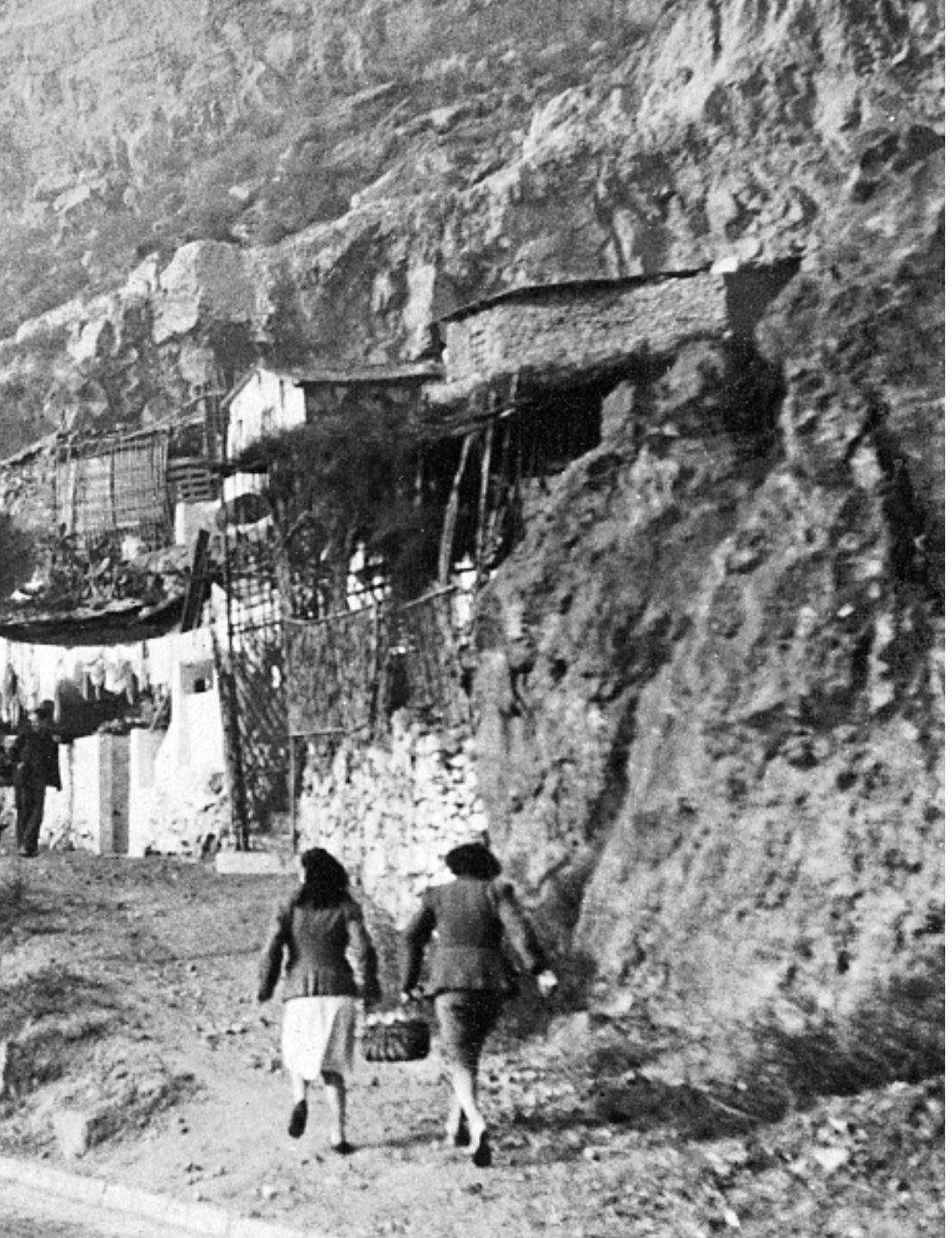
La demanda formulada al Ayuntamiento por los arquitectos autores del proyecto premiado, en pro del cierre de nuestras puertas a la inmigración, debe ser escuchada. Y no solamente escuchada, sino también atendida. El hacerlo así no representa, ni mucho menos, ninguna contrariedad, ni tan siquiera exige el que se hayan de sortear escollos de envergadura. Basta simplemente con observar cuanto la ley prescribe sobre el caso y luego hacerla cumplir a rajatabla. Pues se dio no ha mucho el caso curioso de que el alcalde de una localidad publicó un bando anunciando como remedio para el paro que había allí que sufragaba el Ayuntamiento respectivo los gastos de viaje a Barcelona a todo aquel que quisiera emigrar a nuestra ciudad. Y esto ni debe ser, ni puede tolerarse por nuestras autoridades.

Millares de emigrantes como éstos son los que en Barcelona nos han creado muchos de los problemas actuales. Ellos son los que viven, si vivir puede llamarse, en las barracas, que ni que decir tiene que carecen de las más mínimas condiciones higiénicas, siendo los mismos también los causantes de la existencia de otros obreros parados. A nadie que no traiga la baja del padrón y del racionamiento de su pueblo respectivo debe consentir el Ayuntamiento que sea aquí empadronado, constataándose asimismo si, aun cumpliendo el emigrante con esos requisitos indispensables, tiene al llegar a Barcelona una colocación determinada, puesto que, si no, tampoco se le debió dar de baja en el pueblo de origen ni su cartilla de racionamiento ni como vecino.

Esto por una parte; pero, además, debe recordarse a las empresas la ineludible obligación que la ley les exige de no colocar a nadie que no posea el carnet de parado, siendo sabido por demás que no tiene derecho a ese carnet el que no estuviere empadronado.

Hacer cumplir estos requisitos supondría avanzar ya mucho en la solución del ingente problema de la escasez de viviendas, fenómeno que no es nuestro, sino mundial. Algo similar a ese propósito de torpedeamiento de la inmigración se ha efectuado en los grandes urbes del extranjero como remedio para solucionar la tal crisis. Si el Ayuntamiento no colabora estrechamente en esta cuestión, nada resolverán los arquitectos por más que se devanen los sesos. Y eso que su aportación no tiene carácter imperativo, sino colaboracionista. La obligación, en cambio, es de la Corporación municipal, y ésta, creemos, no puede soslayarla. Mal haría en el otro caso, ya que, además, el cerrar la inmigración —de carácter legal, subrayamos— significaría una tranquilidad ciudadana. Al estar todos los aquí residentes empadronados, sabríamos concretamente quiénes eran y cómo se llamaban todos nuestros vecinos.

Tramvia passant per davant de les barraques del Morrot de Montjuïc, vora Can Tunis, 1949

Treballadors del Servei de Control i Repressió del Barraquisme desallotgen, enderroquen i cremen un assentament de barraques, 1953. Carlos Pérez de Rozas

**SUBURBIOS:
VIVIENDAS, ESCUELAS
Y DISPENSARIOS**

SECTOR VI

SECTOR II

16,470 Hab. 2,730 Hab.

● 14% sin escuela

SECTOR I

Dispensarios 4
Guarderías 0
Total de habitantes

● 63% sin escuela

29,958 hab

5,430 Hab

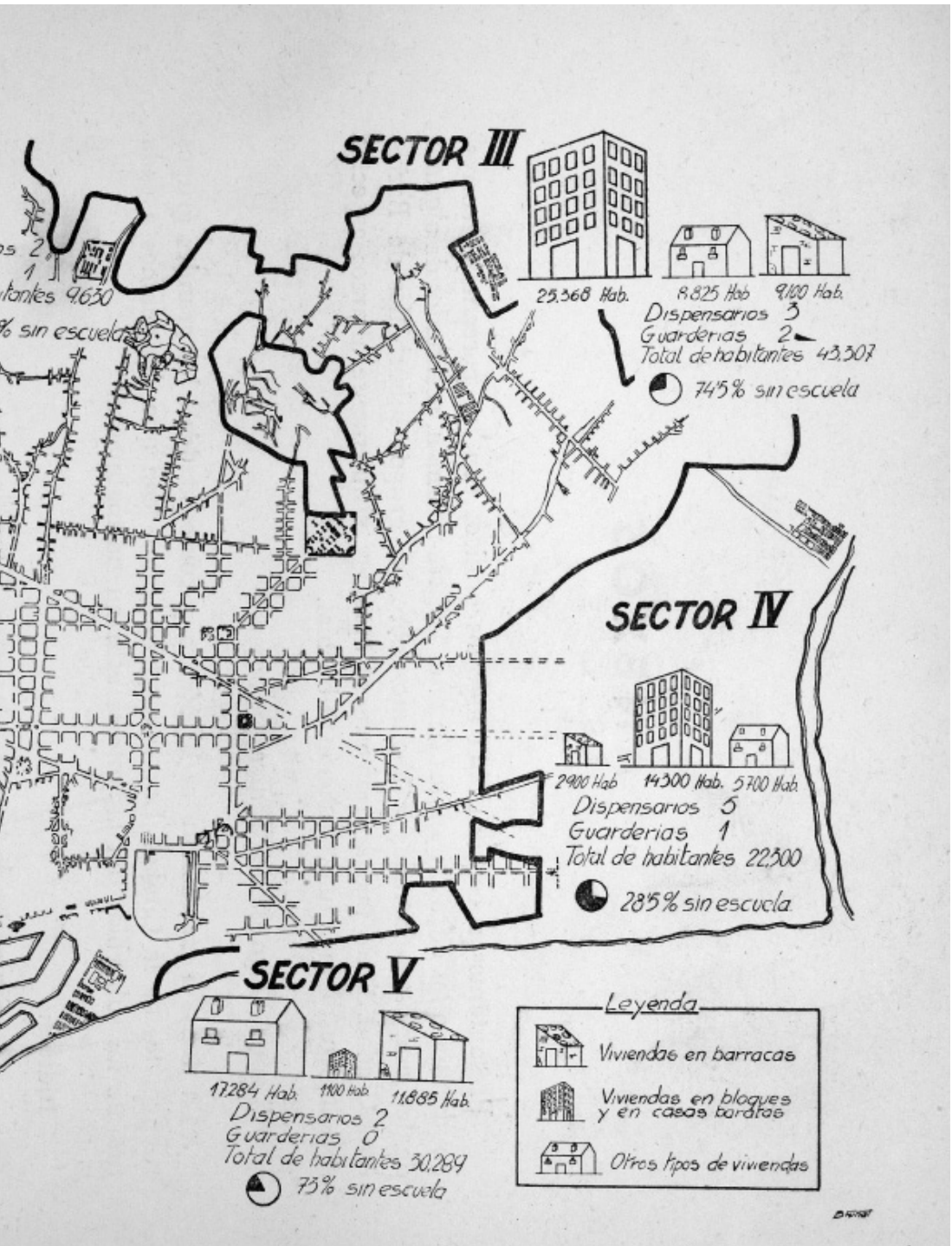
4,000 Hab.

Dispensario
Guarderías
Total de hab.

● 38%

9,360 Hab

Les barraques de Montjuïc i els barris de Valero Petit, Can Valero i Las Banderas, en primer terme, i Tres Pins i Maricel sota el castell, anys seixanta

Vista aèria del Camp de la Bota. En primer terme, el barri de Pequín, al costat del castell.
En segon terme, el barri del Parapeto, anys seixanta

Carrer de la Perona, 1960. Ignasi Marroyo

Inundacions al Camp de la Bota, novembre de 1962. Pérez de Rozas

Visita de l'alcalde Porcioles després de les inundacions a Somorrostro, novembre de 1962.
Pérez de Rozas

Processó de Setmana Santa al barri del Carmel, 1962. Ignasi Marroyo

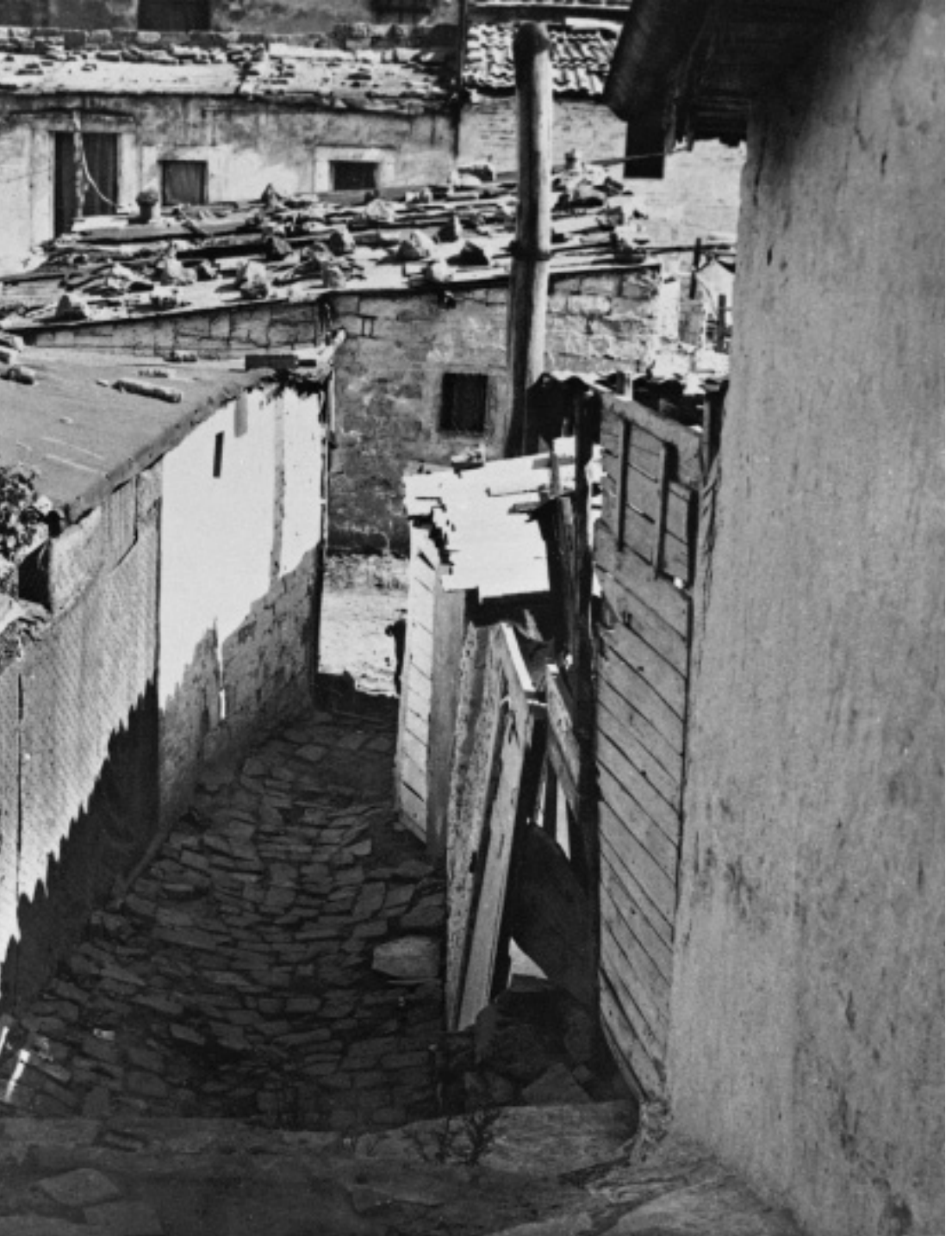

Processó del diumenge de Rams durant la Setmana Santa, 1963

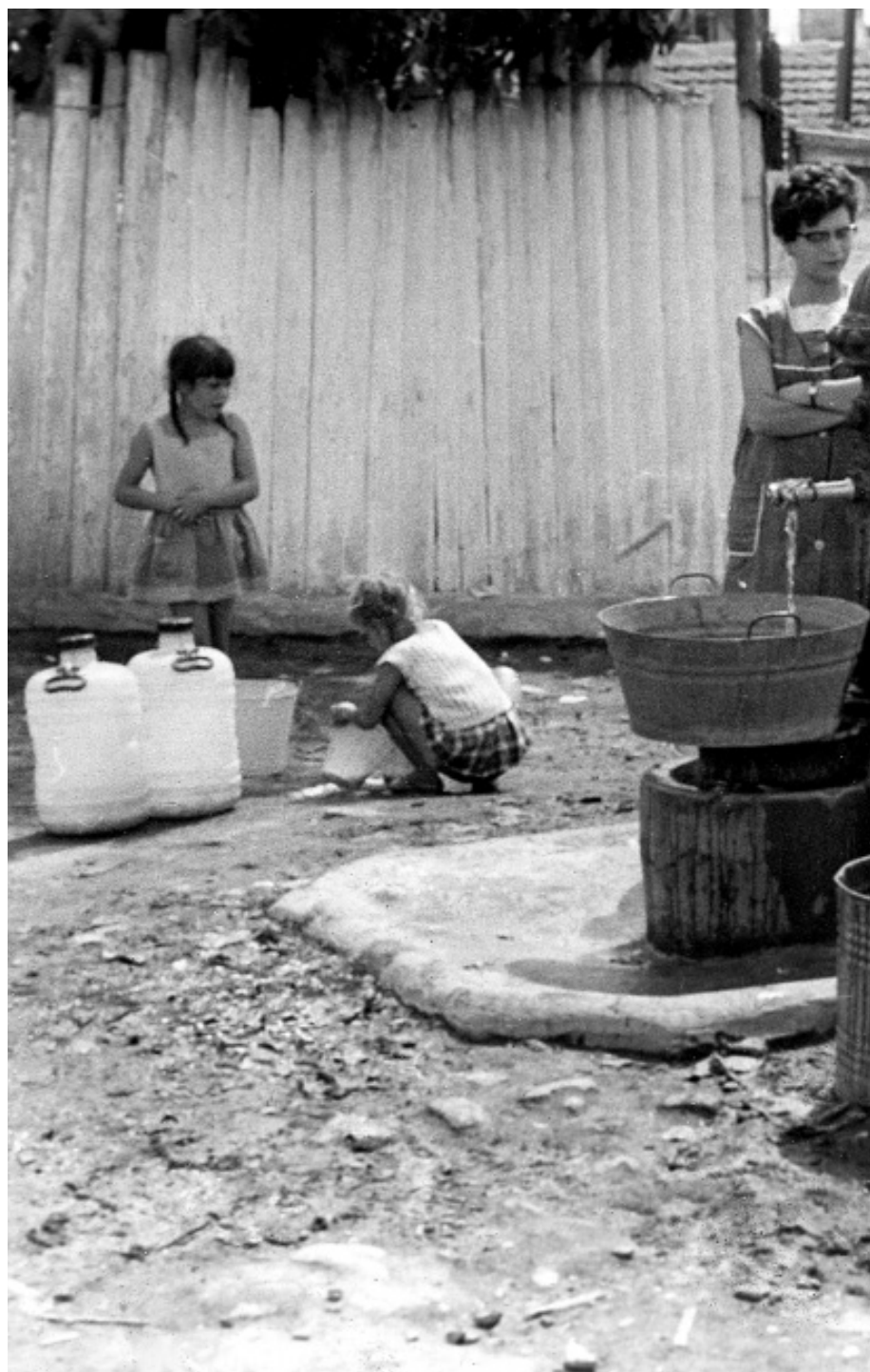

Carrers estrets i barraques al barri de Can Tunis, 1966

Ferroveller i reparador que exposa les condicions contractuals del seu taller, 1967. Pau Barceló

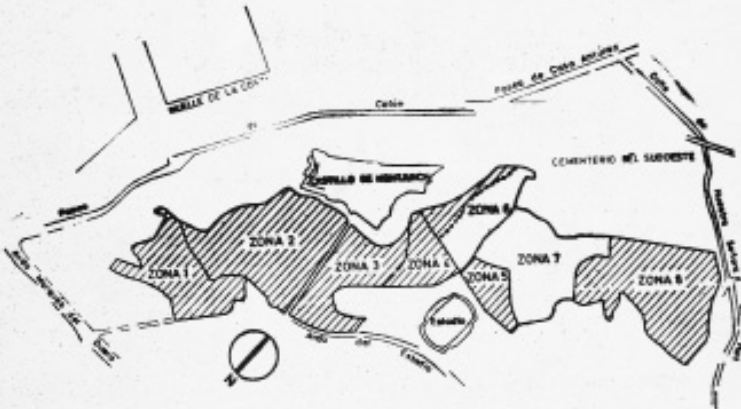

«El problema del agua», 1967. Francisco Sebastián

TODO VA BIEN

EL AYUNTAMIENTO
INFORMA:

LA DESAPARICION DE LAS BARRACAS DE LA MONTAÑA DE MONTJUICH

En el Ayuntamiento han facilitado el siguiente plano, en el que se expone gráficamente la paulatina desaparición de las barracas que hace sólo unos años dominaba en casi toda la montaña de Montjuich. Desde 1966 hasta el mes de noviembre del presente año se han suministrado allí un total de 7.927 barracas. Falta cerca de millar y medio para que pueda decirse que se ha conseguido erradicar definitivamente tal lamentable lacra social de Montjuich. En el plano que acompaña a esta información puede verse la situación actual del barragalismo. Las zonas rayadas corresponden a los sectores en los que se ha suprimido el barragalismo. Las zonas rayadas oscuras 6 y 7, son las que aún tienen barracas. Esperamos que dentro de poco pueda ponerse todo el plano totalmente rayado... Y otros planos de otras zonas de la ciudad desde cuándo existe el problema por ser menos aparatoso y pasar más inadvertido...

Y NOSOTROS REPLICAMOS

Lamentamos el olvido que ha tenido la Oficina de Información y Reclamaciones del Ayuntamiento al confeccionar este mapa de Montjuich, publicado en los periódicos "El Correo Catalán" y "El Noticiero Universal".

Se "olvida" de dos importantes núcleos de barracas, situados claramente dentro de los límites señalados por el mismo, como son el sector de barracas localizada entre la Piscina Municipal y la Escuela del Bosque de Montjuich, y el sector de Con Tunis, junto al cementerio, habitados en conjunto por más de 900 familias.

También lamentamos el "error de cálculo" sufrido al afirmar que desde 1966 se han entregado 7.927 pisos para Montjuich, cuando en realidad, si nuestros cálculos no fallan, desde tal fecha y en las zonas señaladas por el mapa no se ha llegado a 2.000 los pisos facilitados. Al leerlo en el primero de los periódicos citados creímos que se trataba de un error de imprenta, pero al observar los mismos datos en los dos periódicos tuvimos que cambiar de opinión. Opinión que preferimos silenciar.

AL HABLA CON ...

CINCO ROSAS

Se ha constituido el "Centro Social Casablanca-Cinco Rosas". Su finalidad: el servicio al nuevo barrio, atendiendo sobre todo a la promoción humana de sus vecinos.

La primera realización concreta del Centro Social es la instalación de un consultorio médico a partir de primeros de enero.

De momento el domicilio del nuevo centro es un local adjunto, a la parroquia, cedido por la misma. Esto provisionalmente, pues desean contar con local propio.

La Junta, presidida por Juan Cano, está compuesta por diez miembros: José Ruiz, secretario, Florencio Garrido tesorero, Enrique del Olmo, contador, Lorenzo Martín, vocal y otros cinco más cuyos nombres lamentamos olvidar. Lo que sí podemos decir es que varios de ellos son muy jóvenes, puesto que el centro tiene una sección juvenil de la que se espera grandes realidades. Asimismo el elemento femenino también está representado en la junta.

LOS CENTROS SOCIALES EN MARCHA

LOS NUEVOS BARRIOS: UNA ILUSION PARA LOS QUE ESPERAMOS TURNO...

Sobre las irregularidades en la distribución de viviendas por parte del Ayuntamiento de Sant Boi (San Baudilio), podemos añadir a nuestra información del mes pasado, que está en marcha un expediente para aclarar estos hechos y exigir responsabilidades a quien corresponde.

Ya se ven niños "sueltos" por las calles del barrio. La Escuela Nacional, con dos secciones, de niños y niñas, 24 aulas en total, es ya pequeña. Si a esto se añade los que tienen que ir a colegios particulares, puede observarse que la situación escolar empieza a ser alarmante.

Siguen sin funcionar las dos guarderías. Al terminarse su construcción fueron adjudicadas por Gobierno Civil, una a Auxilio Social, y a la Sección Femenina la otra.

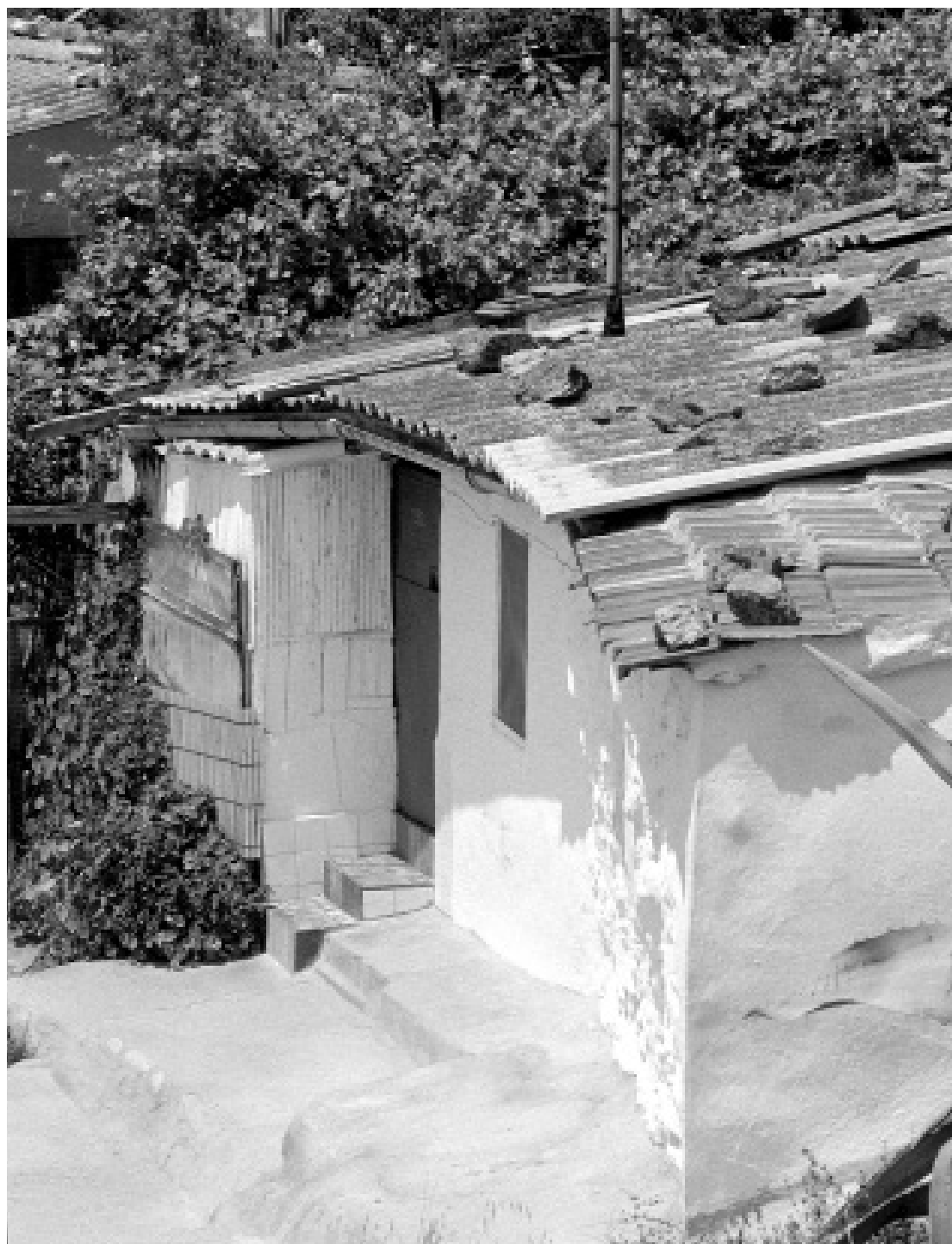
La de Auxilio Social no funciona porque la instalación (muebles, etc.) tiene que pagarla el Ayuntamiento de Sant Boi, que no tiene dinero.

La de la Sección Femenina tampoco ha funcionado porque el presupuesto del año 1968 estaba agotado.

A esto hay que agregarle que las citadas guarderías son de 100 plazas cada una, lo que es claramente insuficiente.

UNA PUNZANTE REALI-
DAD PARA LOS QUE
YA ESTAN:
ESCUELAS DEMASIA-
DO LLENAS
GUARDERIAS DEMASIA-
DO VACIAS
UN ALCALDE QUE NO
DA FACILIDADES
SERVICIOS QUE NO
FUNCIONAN

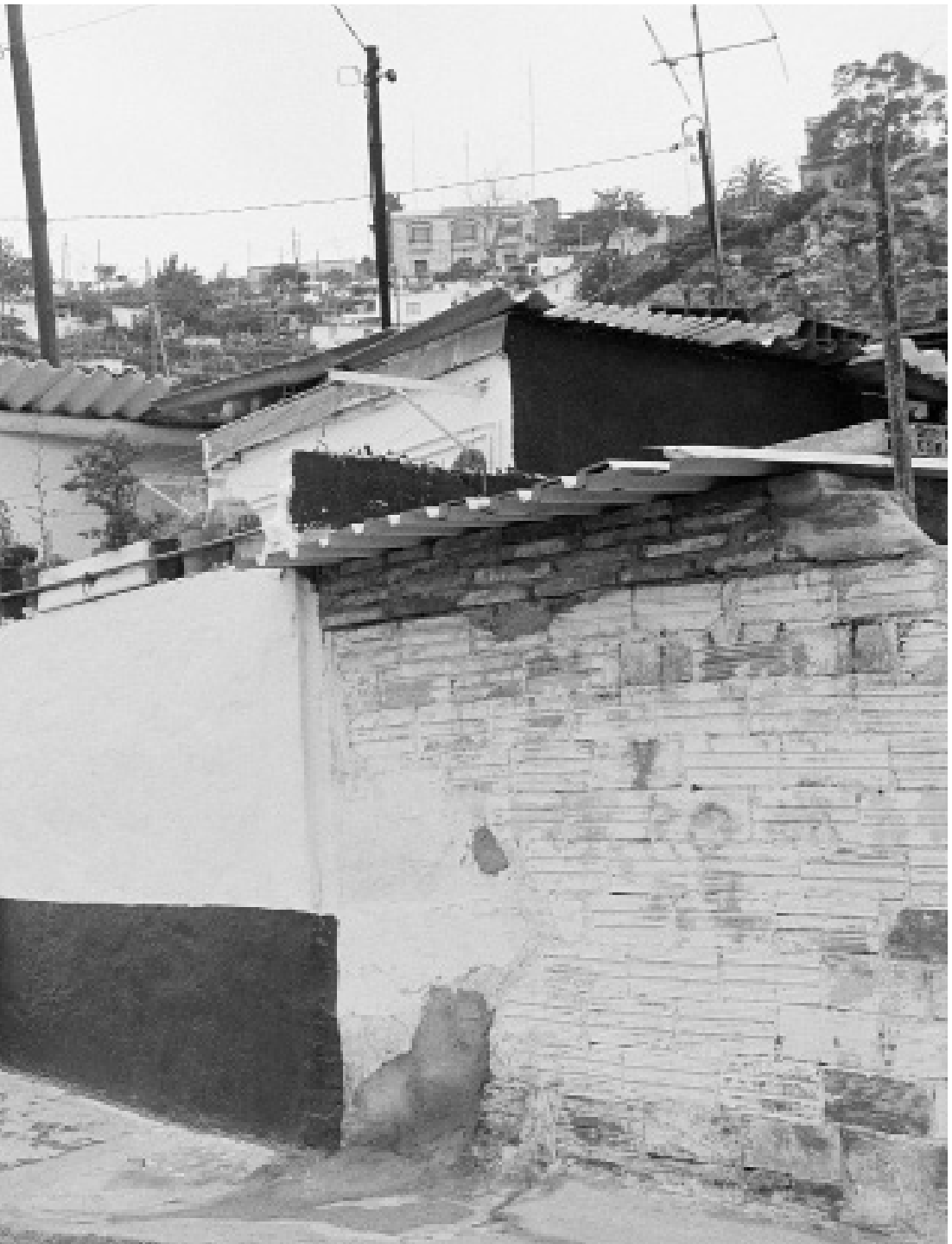

Barraca d'obra a Francisco Alegre, el Carmel, anys setanta

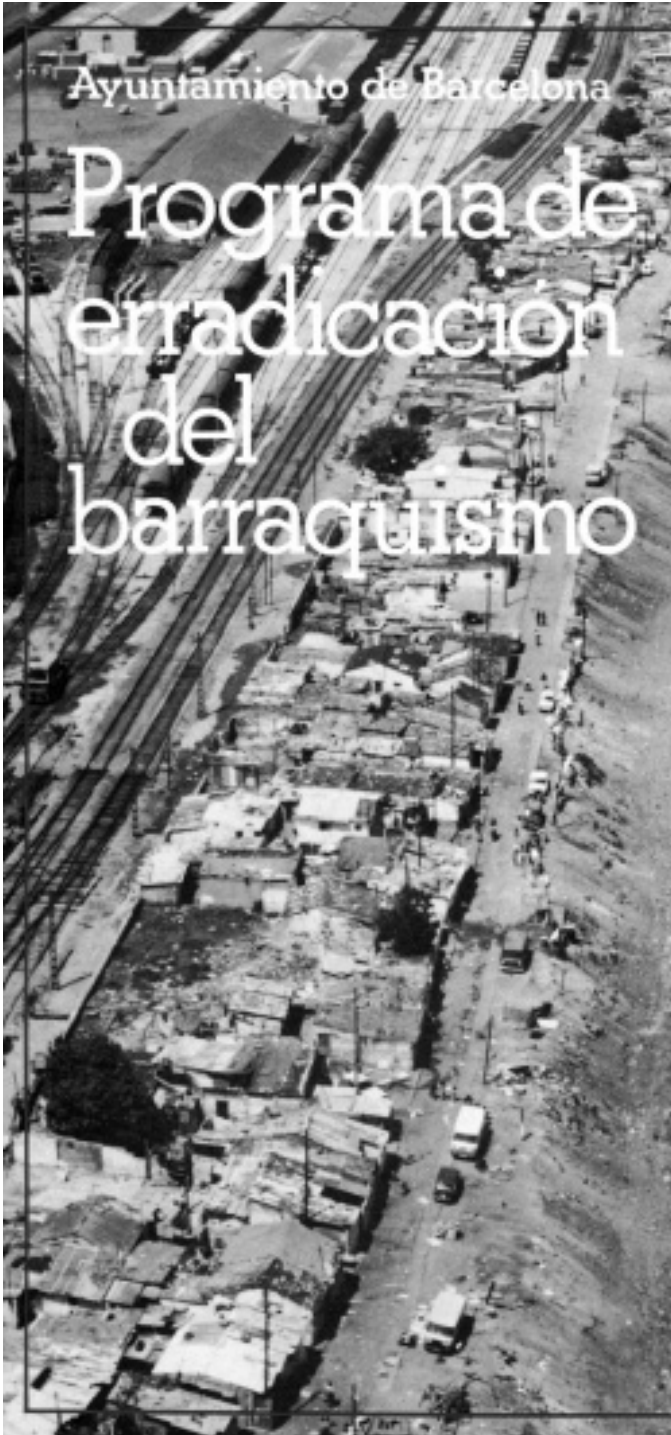

Carrer de les barraques de Francisco Alegre (El Hoyo), cap a 1974. Mariano Velasco

Narcís Serra en campanya electoral pel PSC al Trascamentiri, 1979. Albert Olivé

«Programa de erradicación del barraquismo». Ajuntament de Barcelona, 1985

El barraquisme marginal.

Anys vuitanta

Cap al final de l'etapa dels grans polígons d'habitatges, el fenomen del barraquisme va quedar reduït a un total de 1.460 barraques, segons el cens elaborat pel Patronat Municipal de l'Habitatge el 1974.

Aleshores encara quedava pendent de resolució el cas del nucli barraquista del Carmel, amb una forta cohesió de barri, els habitants del qual estaven poc disposats a ser traslladats. Altres nuclis barraquistes, però, allotjaven majoritàriament persones que no havien accedit als programes de reallotjament a causa de la falta de recursos; es tractava en molts casos de famílies gitanes. Alguns eren nuclis que es caracteritzaven per una gran degradació i precarietat, i on restava la població més desamparada i fluctuant. Sovint, les barraques buides serviren de reubicació espontània o propiciada per la mateixa Administració, com en el cas de Can Tunis Nou, on s'instal·laren barraquistes d'altres nuclis ja enderrocats i de població molt desestructurada.

El darrer gran reallotjament, efectuat al barri de la Mina a mitjan dècada dels setanta, tingué un caràcter molt diferent. En aquest nou polígon, construït pel Patronat Municipal de l'Habitatge dins del terme de Sant Adrià de Besòs, s'hi reubicà bona part dels habitants del Camp de la Bota i d'altres nuclis barraquistes com el de Sant Pau. A diferència d'altres grans polígons, era una concentració forçada de persones de provinença diversa però que compartien una gran precarietat i dependència dels suports socials, justament quan la crisi econòmica els abocava a un atur massiu.

Així com altres polígons s'anaren convertint en barris consolidats arran de la transició, com fou el cas del veí Besòs, la Mina va començar a sortir d'una situació social que alguns anomenaren *barraquisme vertical* tot just a començament del segle XXI.

1. El cas de la Perona

A mesura que disminuïa la població barraquista a la ciutat, la Perona s'anava convertint en un nucli on anaven a parar famílies amb molt pocs recursos, moltes d'elles gitanes, provinents d'altres barris de barraques i que no podien accedir als diferents programes de reallotjament.

A la dècada dels vuitanta, el Patronat Municipal de l'Habitatge ideà un pla per a aquestes famílies que, en consideració a la seva forma de vida, preveia la construcció d'habitatges unifamiliars prefabricats, primer al polígon Pedrosa i després al barri del Maresme. Eren anys de forta crisi econòmica, amb un alt índex d'atur entre els veïns d'aquests polígons, per als quals l'habitatge i la

millora del barri eren el principal patrimoni. El temor a una possible degradació del territori si s'incrementava la població precària provocà tot un seguit de reaccions veïnals de rebuig, que en algun cas s'expressaren amb un cert to racista, davant d'uns plans proposats per l'Administració sense haver estat prou negociats amb la ciutadania. Finalment, s'abandonà el projecte.

Aleshores es va assajar una altra solució: l'entrega d'indemnitzacions a les famílies que abandonessin les barraques per tornar al seu lloc d'origen. Tanmateix, aquesta solució va ser molt criticada des de cercles socials i intel·lectuals que, des d'un àmbit o un altre, havien abordat el fenomen del barraquisme. La darrera opció fou la del «degoteig», que consistia en el reallotjament de les famílies en pisos de segona mà: el problema es resolía, simplement, per dispersió. D'aquesta manera, el juny de 1989 s'eradicaren les darreres barraques al barri de la Perona.

2. Els darrers nuclis de barraques

El 1980, un cop constituït l'Ajuntament democràtic, es creà la Comissió Gestora per a l'Eradicació del Barraquisme, integrada pel nou Patronat Municipal de l'Habitatge, l'Àrea de Serveis Socials i l'Àrea d'Ensenyament. A partir d'aleshores, els nous programes d'eradicació inclogueren el desenvolupament de projectes d'inserció social per als barraquistes abans dels reallotjaments definitius en polígons. Tanmateix, per problemes de concepció i coordinació i per manca de recursos, aquests programes resultaren poc efectius.

A excepció del nucli del Carmel, la solució del qual es retardà precisament perquè els seus veïns estaven ben organitzats i van saber aprofitar el moment de canvi polític per fer escoltar les seves reivindicacions, la resta eren nuclis sense cap capacitat per negociar el seu futur per manca de consistència interna.

El 1981 se celebraren les Primeres Jornades Catalanes sobre Població Gitana, d'on sorgiren propostes d'actuació tant per als nuclis barraquistes que restaven dempeus com per als barris de reallotjament on aquest col·lectiu tenia un major pes: la Mina (Sant Adrià de Besòs), Sant Roc (Badalona) i Sant Cosme (el Prat de Llobregat). El tema del barraquisme prenia un altre caire: el mer reallotjament no garantia pas una major incorporació a la ciutat.

De fet, tot i la nova perspectiva adoptada, no es va poder evitar que les activitats marginals creessin problemes de convivència amb els veïnats propers i contribuïssin a una estigmatització genèrica de tots els seus habitants. Això, com s'ha exposat en el cas del final de la Perona, feia encara més difícil d'arribar a solucions definitives sense una política social integral per part de les administracions.

El cens de 1982 comptabilitzava 1.108 barraques, i el juliol de 1989, poc abans de la celebració dels Jocs Olímpics, l'Ajuntament de Barcelona

declarava oficialment l'eradicació definitiva de les barraques i la fi del barraquisme, tot i que amb posterioritat han aparegut petits nuclis de barraques amb un caràcter més efímer.

La Perona

A finals de la dècada dels seixanta, bona part de les barraques abandonades per famílies que havien pogut accedir a pisos foren reocupades per barraquistes desallotjats d'altres nuclis. El nombre total de barraques varià al llarg dels anys fins que van desaparèixer completament el 1989.

El Carmel

L'Associació de Veïns del Carmel va assolir un alt grau d'organització i va proposar, en part, com i quan s'havien de dur a terme els reallotjaments. El 1990 significà el final del darrer gran nucli de barraques de Barcelona.

Trascementiri

El 1905 ja es tenia constància de la presència de barraques de pescadors en aquest barri, ubicat al Poblenou, entre el cementiri i la via del tren. El 1969 s'hi comptaren 207 barraques. La construcció del cinturó del Litoral i l'entorn de la Vila Olímpica féu desaparèixer aquest barri el 1989.

Santa Engràcia

Ubicat a l'actual plaça de Santa Engràcia, a Nou Barris, aquest nucli de barraques aixecat a mitjan dècada dels seixanta arran d'una estafa immobiliària fou eradicat el 1983.

El Camp de la Bota

El barri va ser desmantellat parcialment el 1974 amb la construcció de la Mina, tot i que les darreres barraques no foren eradicades definitivament fins al 1989.

Venedores ambulants de flors a la Perona, anys vuitanta. Mariano Velasco

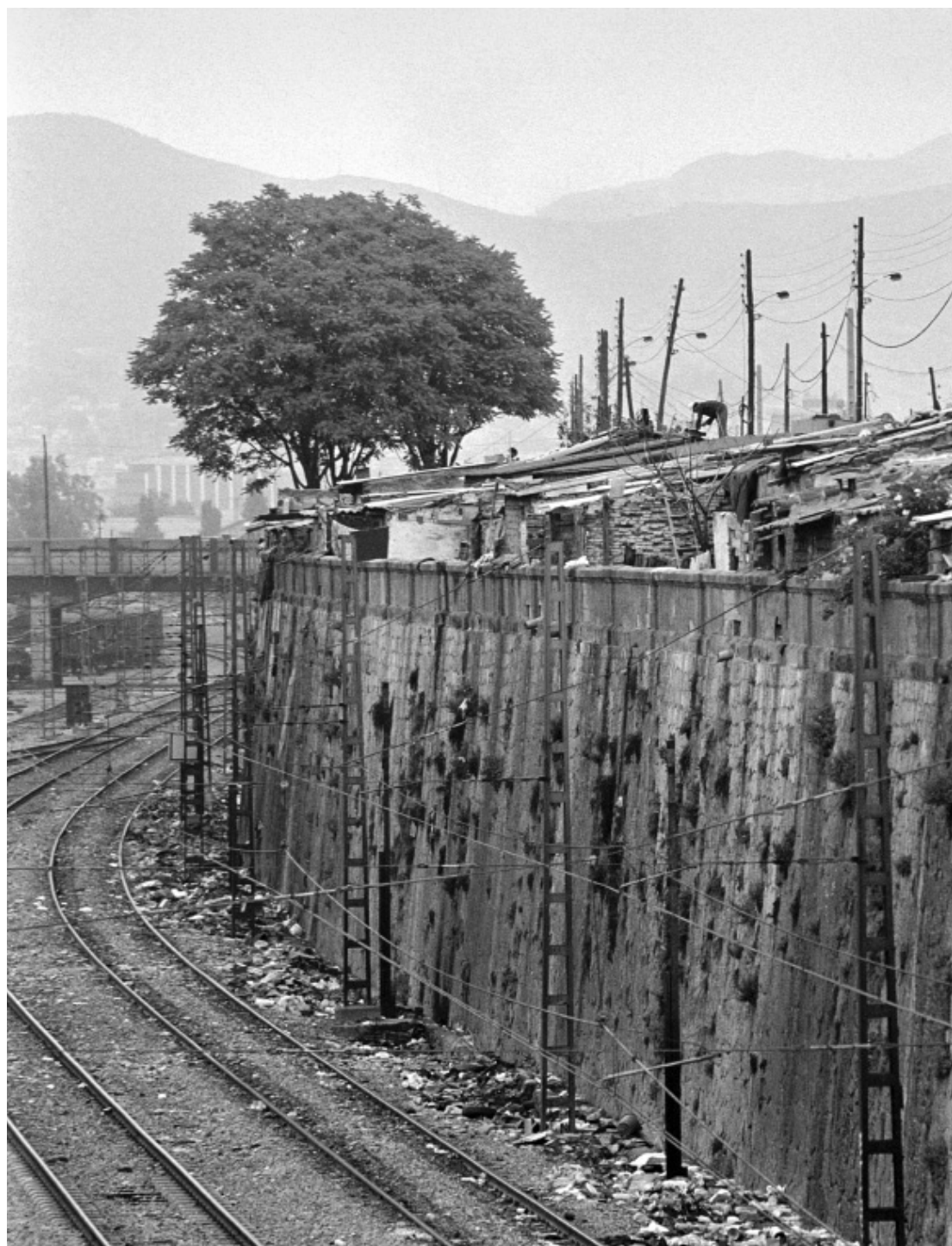
Interior d'una barraca. Cuina enrajolada, anys vuitanta. Mariano Velasco

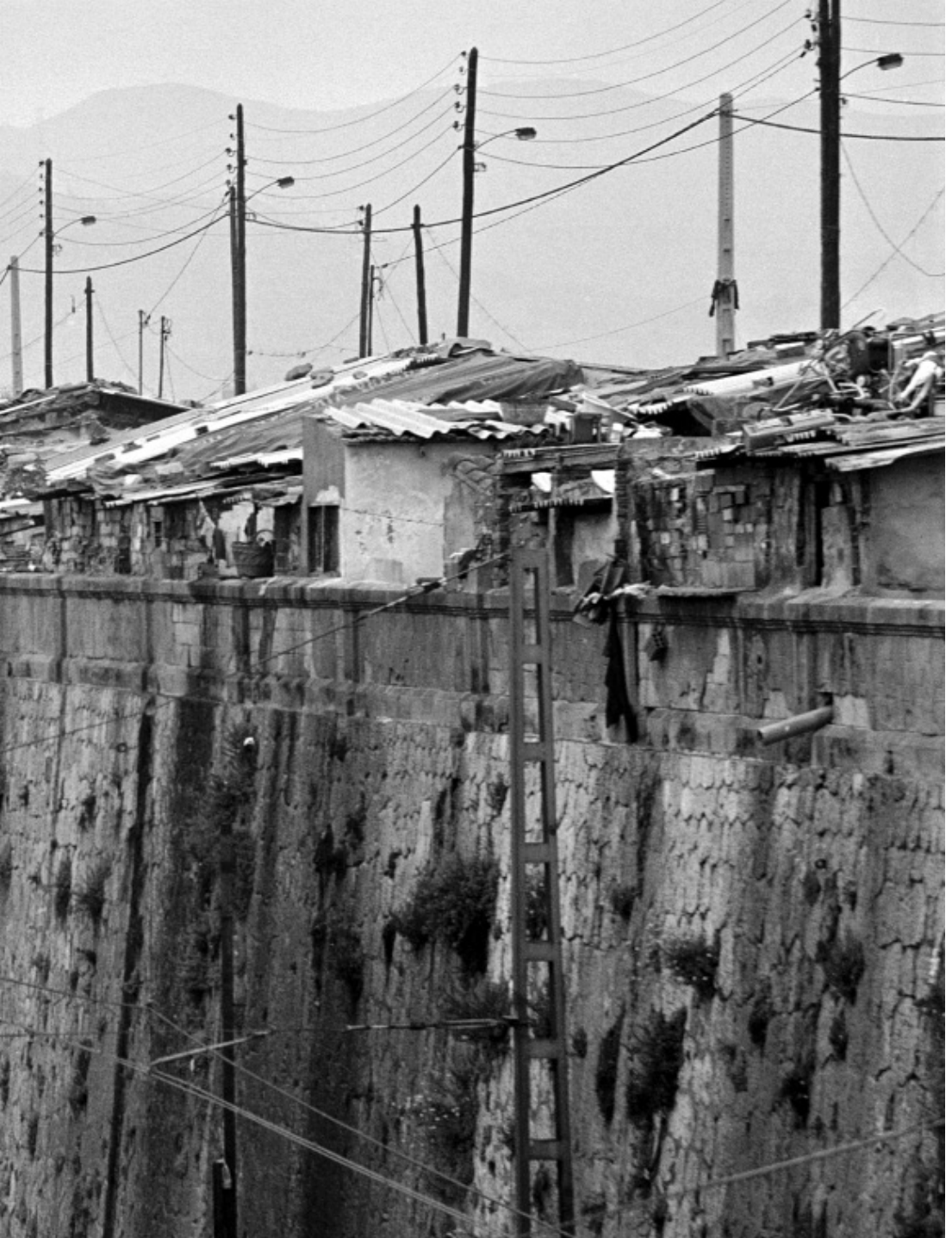

Barraques de Santa Engràcia, anys vuitanta. Mariano Velasco

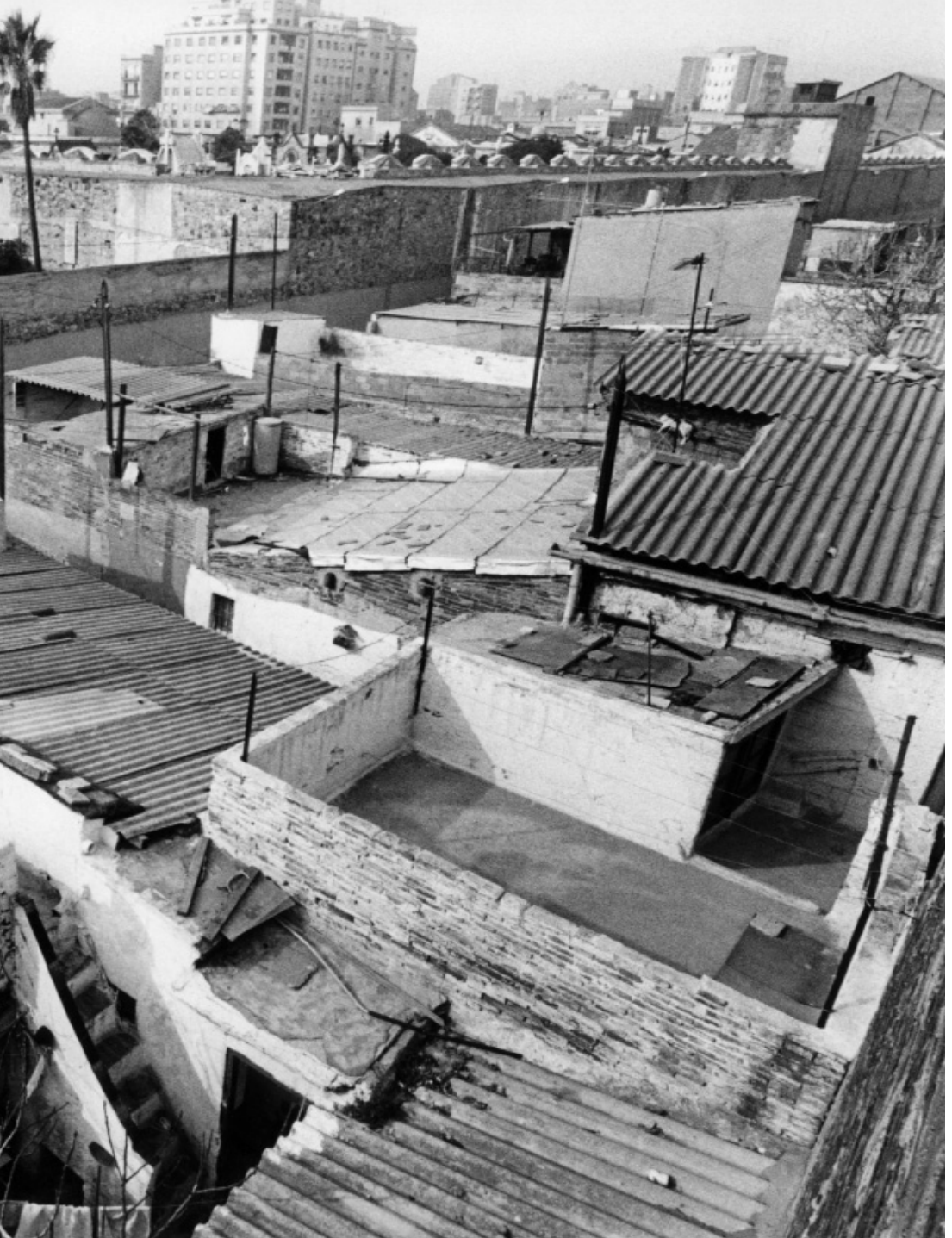
Les barraques de la Perona, anys vuitanta

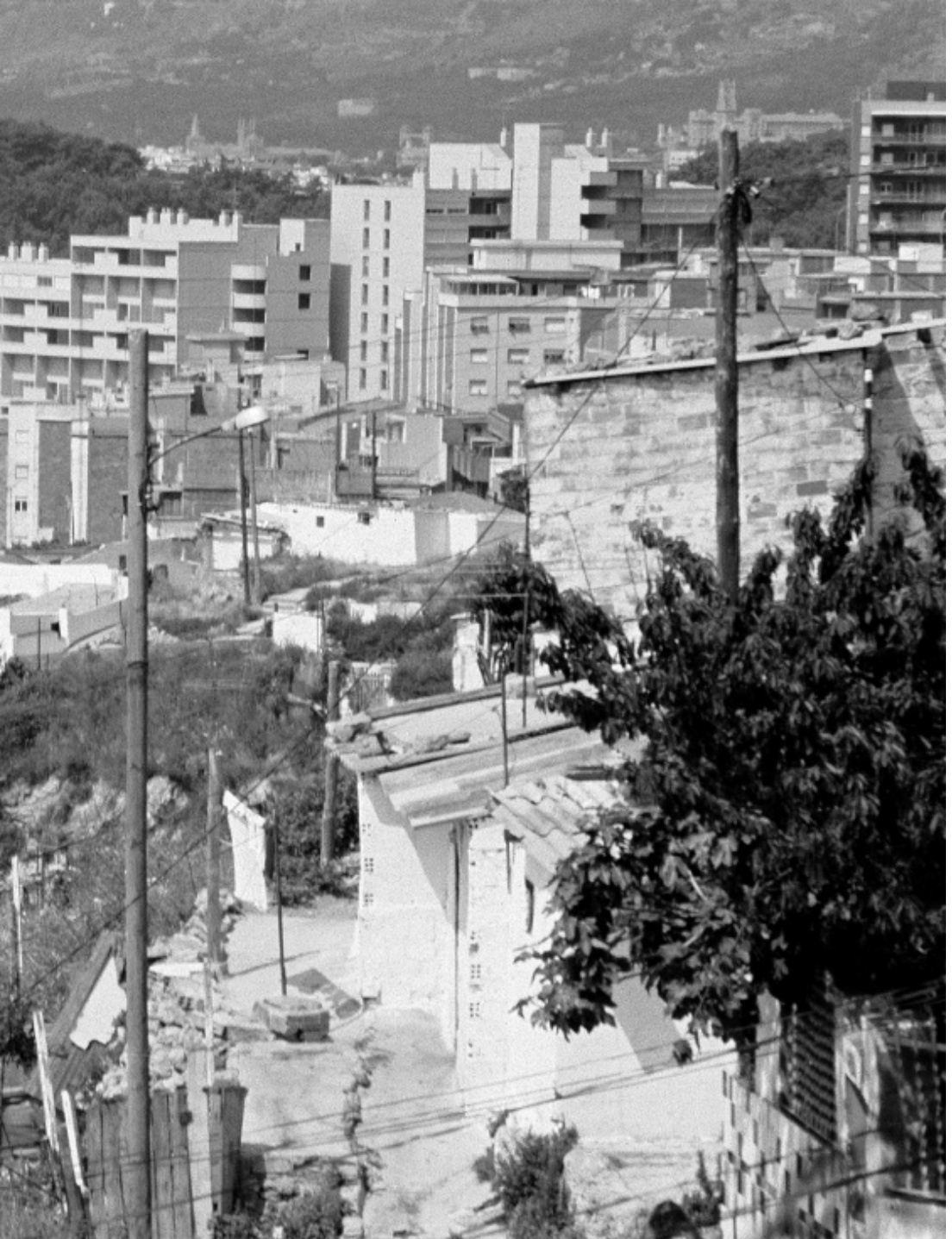
Família a l'interior de la seva barraca, 1982. Esteve Lucerón

Barraques del Tracamentiri, 1983. Albert Aymami

Panoràmica de les barraques de Francisco Alegre. Al fons s'observen els pisos verds de la promoció de Raimon Casellas, cap a 1985

Família provinent d'una barraca reallotjada en un pis, 1990

Relació de documents

Bonaventura Maria PLAJA, «Els caus de la misèria», *Il·lustració Catalana*, 147. Barcelona (25 de març de 1906). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), pàg. 108-109.

Antoni MARTÍ I MONTEYS, «Les Hurdes barcelonines. Carta oberta a Don J. Vallès i Pujals», *La Veu de Catalunya* (23 de novembre de 1912). AHCB.

Barraques d'hort al final del carrer Conde del Asalto. Poble-sec, Montjuïc, 1915. Francesc Brangulí. Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB), pàg. 26.

Barraques d'hort a la muntanya de Montjuïc, c. 1915. Francesc Brangulí. AFB, pàg. 27.

Pescadors a les seves barraques de la platja de Somorrostro, cap a 1915. Brangulí. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC). Fons Brangulí (Fotògrafs), 114633, pàg. 182-183.

Família de picapedrers a les pedreres de Montjuïc, cap a 1915. Josep Maria Sagarra i Plana. ANC, Fons Josep Maria Sagarra i Plana, 242933, pàg. 184-185.

Reglamento de la Cooperativa La Previsión Obrera de Habitación y Consumo. Barcelona, 1916. Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona (AMAB), Sèrie Governació. Secció GM. Núm. 537.

«Guardia Municipal. Distrito 10º de San Martín», Institut de l'Habitació Popular, Barcelona, 1916-1922. AMAB, caixa (1) 21419, carpeta núm. 13 [2-E-8].

Barraques d'hort a la muntanya de Montjuïc, 1917. Frederic Ballell. AFB, pàg. 186-187.

Vista del Paral·lel i el Poble-sec des dels horts de la muntanya de Montjuïc, 1917. Frederic Ballell. AFB, pàg. 188-189.

«Variacions sobre el tema de la crisi del enquinat», vinyeta d'Opisso, *L'Esquella de la Torratxa* (28 de novembre de 1919). AHCB, pàg. 190-191.

Barraca de fusta, canyís i teulada de cartó cuir a la Magòria, anys vint. Brangulí. ANC, Fons Brangulí (Fotògrafs), pàg. 29.

Carrer Major del barri de barraques de la Magòria, davant la Gran Via, anys vint. Josep M. Sagarra i Plana. ANC, Fons Josep M. Sagarra i Plana, 222799, pàg. 192-193.

Part alta de la barriada de la Magòria, a la falda de Montjuïc, coronada al fons pel cavall de bronze, anys vint. Brangulí. ANC, Fons Brangulí (Fotògrafs), 114365, pàg. 194-195.

Perspectiva de les teulades a banda i banda d'un carrer de Somorrostro, anys vint. Gabriel Casas i Galobardes. ANC, Fons Gabriel Casas i Galobardes, 159606, pàg. 196.

Emili MIRA, «Convocatòria a l'acte públic sobre el barraquisme a l'Ateneu Barcelonès», *Justícia Social* (maig de 1924). AHCB, pàg. 197.

Emili MIRA, «Barracòpolis», *Justícia Social* (5 de gener de 1924). *AHCB*.

«Estadísticas de las barracas que existen en el Distrito X». Barcelona, 1927. Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí (*AMDMSM*), caixa 19/19.

«El problema de les barraques i dels rellogats», *La Veu de Sant Martí*, 120, (Barcelona, 15 d'abril de 1927). *AMDMSM*.

«Comunicación sobre la construcción de las casas baratas de Eduardo Aunós». Patronato Municipal de la Habitación, Barcelona, 1928. Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, 3914, exp.118.

Palau de les Missions, 1929. *AFB*, bcn005084, pàg. 49.

El Poble Espanyol en construcció, 1929. *AHCB*, pàg. 198-199.

Francisco PONS I FREIXA, José María MARTINO, *Los adueros de Barcelona*. Barcelona, Impremta La Ibérica, 1929. *AHCB*, B 1929 8º 32.

Plànol parcel·lari, 1929. Servei del Plànol de la Ciutat. Ajuntament de Barcelona. Elaborat per Mercè Tatjer a partir de: FRANCISCO PONS I FREIXA, JOSÉ MARÍA MARTINO, *Los adueros de Barcelona*. Barcelona, Impremta La Ibérica, 1929. Escala 1:10000. Mida original: 98 x 160 cm.

Procés d'eradicació de les barraques situades entre l'avinguda del Paral·lel i el carrer de Vilamarí, 1929-1932. Josep Domínguez. *AFB*, pàg. 42.

Procés d'eradicació de les barraques situades entre l'avinguda del Paral·lel i el carrer de Vilamarí, 1929-1932. Josep Domínguez. *AFB*.

Evolució dels creixements total i natural, i estimació del creixement migratori a Barcelona (1930-1991). Anuaris estadístics de la ciutat de Barcelona.

Home amb un mall enderrocant una barraca situada darrere de la caserna de Jaume I, anys trenta. Gabriel Casas i Galobardes. *ANC*, Fons Gabriel Casas i Galobardes, 159626, pàg. 200-201.

Barraques situades al voltant del carrer de la Marina, anys trenta. Josep M. Sagarra i Plana. *ANC*, Fons Josep M. Sagarra i Plana, 235033, pàg. 202-203.

Efectes d'un temporal marítim a les barraques del Bogatell, començament dels anys trenta. Brangulí. *ANC*, Fons Brangulí (Fotògrafs), 114357, pàg. 204-205.

Barraques de Somorrostro, 1935. Joan Vidal i Ventosa. *AMDMSM*. A0018342, pàg. 206-207.

«Barracas de la calle Alegría. Sector marítimo del puerto (Barceloneta)», 1942. Centre de Documentació Marítima, Museu Marítim. Plan Nacional de Mejoramiento de la Vivienda en los Poblados Pescadores. Ministerio de la Gobernación, Madrid. 3640, pàg. 208.

Exterior i interior d'una barraca de fusta a Somorrostro, anys quaranta. Col·lecció particular de Francesca Cano, pàg. 216-219.

Barraca de fusta i sostre de cartó cuir de Ramona Balart a Somorrostro, 1942. Centre de Documentació Marítima, Museu Marítim, Fons Plan Nacional de Mejoramiento de la Vivienda en los Poblados Pescadores, 26070F, pàg. 220-221.

Família de barraquistes de la barriada de darrere la fàbrica del gas, 1942. Centre de Documentació Marítima, Museu Marítim, Fons Plan Nacional de Mejoramiento de la Vivienda en los Poblados Pescadores, 26089F, pàg. 222-223.

Zona d'esbarjo a la pedrera de l'Animeta, Can Valero, 1945. Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina. Àlbum familiar de Florencia Serrano, pàg. 224-225.

Plànol «Emplazamiento de barracas y cuevas». Ajuntament de Barcelona, Servei del Plànol de la Ciutat, 1945. Mida original: 52 x 69 cm. AMAB. R:1339. PI 3.10/6.

Grups d'habitatges i polígons entre 1945 i 1975 a l'àrea metropolitana de Barcelona.

Butlletí de soci per participar en una de les campanyes de caritat pro Mina-Pequín.

Acción Católica del Centro Escolar Nuestra Señora de las Escuelas Pías. Barcelona, 1946. Arxiu Provincial de l'Escola Pia.

Plan Nacional de Mejoramiento de la Vivienda en los Poblados Pescadores. Madrid, Ministerio de la Gobernación. Dirección General de Arquitectura, 1946. Escala 1:2000. Centre de Documentació Marítima, Museu Marítim, R333(46).

«¡Que se cierre la inmigración!», *Diario de Barcelona*, (23 d'octubre de 1949). AHCB, pàg. 226-227.

Tramvia passant per davant de les barraques del Morrot de Montjuïc, vora Can Tunis, 1949. Autor desconegut. AMAB, exp. 1268, pàg. 228-229.

Las barracas ante el problema de la vivienda. Memoria que presenta el Illtre. Teniente de Alcalde-Presidente de la ponencia de urbanización y reconstrucción y consejero delegado del Instituto Municipal de la Vivienda, D. Carlos Trías Bertrán, Carlos Trías Bertrán. Barcelona, 1949. AMAB, exp. 1268.

«Expediente relativo a la organización del Servicio Municipal para la represión de la construcción de barracas y ampliación de las existentes». Ajuntament de Barcelona. Secció d'Obres Públiques. Negociat d'Urbanització i Reconstrucció. Barcelona, 1949. AMAB, exp. 1402.

El litoral de Barcelona amb les barraques de Somorrostro, anys cinquanta. ANC, Fons TAF Helicòpters, SA. 83791, pàg. 35.

«Circular del Gobernador Civil de Barcelona, Felipe Acedo Colunga», *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona (BOP)*, 240. Any XIV. Barcelona (6 d'octubre de 1952). Arxiu General de la Diputació de Barcelona.

Treballadors del Servei de Control i Repressió del Barraquisme desallotgen, enderroquen i cremen un assentament de barraques. Barcelona, 1953. Carlos Pérez de Rozas. ANC, Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento), 107991 i 107992, pàg. 131, 230-231.

Evolució de la població de fet a Barcelona. Anuaris estadístics de la ciutat de Barcelona.

Veïns de Los Cañones preparant el terreny per aixecar una barraca, cap a 1955. Col·lecció particular Custodia Moreno, pàg. 169.

Rogel·li DUOCASTELLA (comp.), *Los suburbios. Semana del Suburbio*. Barcelona, 1957. Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra, HT 352, C 282, pàg. 232-233.

«Plan de Urgencia Social. Estudio de las necesidades y posibilidades de la vivienda en Barcelona», Barcelona, 1958. Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra, (Cambra/F) HD.7351.B37.P53.

«Plan de Urgencia Social. Urbanismo pro-vivienda». Barcelona, 1958. Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra, (Cambra/F) HD.7351.B37.P54.

Fotografia de l'àlbum familiar de Maravillas Gonzalez. Los Cañones (el Carmel), final dels anys cinquanta, pàg. 103.

Les barraques de Montjuïc i els barris de Valero Petit, Can Valero i Las Banderas, en primer terme, i Tres Pins i Maricel sota el castell, anys seixanta. ANC, Fons TAF Helicòpters, SA. 83797, pàg. 234-235.

Vista aèria del Camp de la Bota. En primer terme, el barri de Pequín, al costat del castell. En segon terme, el barri del Parapeto, anys seixanta. ANC, Fons TAF Helicòpters, SA. 83796, pàg. 236-237.

Roba estesa en un xamfrà del Camp de la Bota, anys seixanta. Arxiu de Sant Adrià de Besòs (ASAB).

Fotografia de l'àlbum familiar de Mariano Santafosta, anys seixanta, pàg. 89.

Família a les barraques del Guinardó (Francisco Alegre), començament de 1960. Àlbum familiar de Mariano Santafosta.

Quioscs a l'entrada del barri de Can Valero, 1960. Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina. Àlbum familiar de Millán Cabezas.

Fotografia de l'àlbum familiar de Marisa Cerrato. Can Valero (Montjuïc), c. 1960, pàg. 90.

Carrer de la Perona, 1960. Ignasi Marroyo, pàg. 238-239.

«Un plan quinquenal para la desaparición de las barracas», *El Correo Catalán* (21 de setembre de 1961). AHCB.

Inundacions al Camp de la Bota, novembre de 1962. Pérez de Rozas. AFB, pàg. 240-241.

Visita de l'alcalde Porcioles després de les inundacions a Somorrostro, novembre de 1962. Pérez de Rozas. AFB, Bcn002917, pàg. 242-243.

Crònica de l'Escola Pia a Pequín, Camp de la Bota. Volum II (1962-1966). Arxiu Provincial de l'Escola Pia (APEP), 07.02/2.1.

Processó de Setmana Santa al barri del Carmel, 1962. Ignasi Marroyo, pàg. 244-245.

Processó de Setmana Santa a les barraques de Marià Labèrnia, el Carmel, 1962. Ignasi Marroyo.

Processó del Diumenge de Rams durant la Setmana Santa. Barcelona, 1963. *APEP*, pàg. 246-247.

«La escuela nocturna del Hogar Social», *Ideal. Casa Antúnez. Boletín de Información del Hogar Social* (suplement de l'*Hoja Diocesana de la Parroquia de Ntra. Sra. del Port*), 2 (Barcelona, maig de 1963). *AMDSM*.

Barraca que es va construir per allotjar el Centro Social de Casa Antúnez, 1964. «Dossier de ordenación manzana Casa Antúnez». Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina.

Progressiva desaparició de les barraques de Somorrostro davant l'avanç de la construcció del Passeig Marítim, 1964. Ignasi Marroyo, pàg. 51.

Una mirada als diferents barris de barraques i a la seva gent (fragments) de Josep Corrons i Pascual. Barcelona, 1964. Col·lecció particular de Glòria Corrons.

Ideal. Casa Antúnez. Boletín de Información del Hogar Social (suplement de l'*Hoja Diocesana de la Parroquia de Ntra. Sra. del Port*), 9 (Barcelona, gener de 1964). *AMDSM*.

Organigrama de l'estructura interna de l'Hogar Social de Can Tunis que se li va mostrar a l'alcalde de Barcelona José María Porcioles durant una visita al barri, 9 d'octubre de 1964. Carlos Pérez de Rozas. *ANC*, Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento), 107008.

Els alumnes de la guarderia Los Ángeles, finançada per l'Escola Pia, Càritas Diocesana i aportacions particulars. Barcelona, 1965. Col·lecció particular de Rosa Domènech.

Marcial ECHENIQUE, *El barraquismo de Montjuich*. Tesi doctoral ETSAB. Barcelona, 1965. *AMAB*.

Ideal. Casa Antúnez. Boletín de Información del Hogar Social (suplement de l'*Hoja Diocesana de la Parroquia de Ntra. Sra. del Port*), 23, (Barcelona, octubre de 1965). *AMDSM*.

Projecte de polígon d'habitatges que va impulsar la cooperativa d'habitatges dels barraquistes de Can Tunis entre els anys 1963 i 1968. J. Puigdengoles i E. Paradell. Barcelona, novembre de 1965, 60 x 95 cm. Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina.

Carrers estrets i barraques al barri de Can Tunis, 1966. «Dossier de ordenación manzana Casa Antúnez». Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina, pàg. 248-249.

Dèficit d'habitatges a Barcelona ciutat (1940-1965) segons la Delegación Provincial de la Vivienda. Ernest LUICH, «La vivienda», *Promos*, 43 (maig de 1966).

La plaça de Can Valero i el bar Noche y Día, 1967. Tomàs Riva. Museu d'Història de la Immigració de Catalunya, 3.7.A.

Ferroveller i reparador que exposa les condicions contractuals del seu taller. Barcelona, 1967. Pau Barceló. Col·lecció de Josep Maria Huertas Clavería, pàg. 250-251.

«El problema del agua». Barcelona, 1967. Francisco Sebastián. *ANC*, Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento), 92942, pàg. 252-253.

Ideal. Casa Antúnez. Boletín de Información del Hogar Social (suplement de l'*Hoja Diocesana de la Parroquia de Ntra. Sra. del Port*), 31 (Barcelona, gener-febrer de 1967). *AMDMSM*.

Barraquistes ingressant diners a la cooperativa d'habitatge de Can Tunis, 15 de setembre de 1967. Francisco Sebastián. *ANC*, Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento), 107994, pàg. 121.

Distància 200 metres, 1967, direcció de Jordi Bayona i Uri. Filmoteca de Catalunya. Institut Català de les Indústries Culturals, Generalitat de Catalunya.

Crònica de l'Escola Pia a Pequí, Camp de la Bóta. Volum III [1967-1969]. *APEP*, 07.02/3.1.

Plànol parcial de la muntanya de Montjuïc, *La Voz de la Montaña*, 13 (gener de 1968). Revista del Centro Cultural Las Banderas. Parròquia de Nostra Senyora del Port, Montjuïc. Col·lecció particular de Josep Maria Rabella, pàg. 118.

Membres de la Junta de l'Asociación de Padres de Familia La Esperanza. Barcelona, febrer de 1968. Col·lecció particular d'Isabel Montraveta.

Jaime CASTELL, «Un piso por chapa o una vivienda por familia», *El Correo Catalán* (20 de juny de 1968). *AHCB*.

«Todo va bien», *La Voz de la Montaña*, 20 (novembre de 1968). Revista del Centro Cultural Las Banderas. Parròquia de Nostra Senyora del Port, Montjuïc. Col·lecció particular de Josep Maria Rabella, pàg. 254.

La Voz de la Montaña, 21 (desembre de 1968). Revista del Centro Cultural Las Banderas. Parròquia de Nostra Senyora del Port, Montjuïc. Col·lecció particular de Josep Maria Rabella, pàg. 255.

«Se traspaza, razón: la miseria», dibuix de Cesc. *El Correo Catalán* (15 de gener de 1969). *AHCB*.

Carta de convocatòria de l'assemblea general extraordinària de l'Asociación de Padres de Familia La Esperanza. Barcelona, 5 d'abril de 1969. Col·lecció particular d'Isabel Montraveta.

Expedient sobre la demanda de finançament feta per l'escolapi Francesc Botey per atendre les despeses de l'escola d'artesanía gitana i el parvulari del Camp de la Bota. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs (7 d'octubre de 1969). *ASAB*.

«El Camp de la Bota. Un problema concret». Barcelona, 1969. *ADEP*, 0702/12.

El largo viaje hacia la ira (fragments), dirigit per Lorenzo Soler de los Mártires. Barcelona, 1969. Filmoteca de Catalunya. Institut Català de les Indústries Culturals, Generalitat de Catalunya, pàg. 86.

Fotografia de l'àlbum familiar de Francisco Vallejo. El Pagés (Montjuïc), final dels anys seixanta, pàg. 99.

Fotografia de l'àlbum familiar d'Argentina Fernández. Barri de la Perona, principi dels anys seixanta, pàg. 96.

Vista aèria de les barraques de Can Tunis, c. 1970. *ANC*, Fons TAF Helicòpters, SA. 245163, pàg. 56.

Alumnes de l'escola del Camp de la Bota, anys setanta. Montserrat Segarra. Col·lecció particular Rosa Domènech, pàg. 161.

Entrega de claus d'habitatges a barraquistes. Barcelona, anys setanta. Pavía. *ANC*, Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento), 107996.

Barraca d'obra a Francisco Alegre, el Carmel, anys setanta, Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona (*APMHB*), N84-42-060, pàg. 256-257.

Carrer de les barraques de Francisco Alegre (El Hoyo), cap a 1974. Mariano Velasco. *APMHB*. N81-02-008, pàg. 258-259.

El Carmelo. Boletín Interior de la Asociación de Vecinos del Carmelo, 8-11, 13 i 15, Barcelona, 1974 (8, 9, 10), 1975 (11, 13) i 1976 (15). Col·lecció particular de Custodia Moreno.

Una llave, 1974, direcció de Julio Ubiña. Filmoteca de Catalunya. Institut Català de les Indústries Culturals, Generalitat de Catalunya.

Veí de les barraques de Raimon Casellas, 1974-1975. Col·lecció particular de Custodia Moreno, pàg. 171.

Escena quotidiana a les barraques de la ronda de Sant Martí, la Perona, mitjan anys setanta. Jag. *ANC*, Fons Solidaridad Nacional y la Prensa (Prensa del Movimiento), 92940.

Manifestació convocada per l'associació de veïns per aconseguir pisos al mateix barri. Escala d'accés a les barraques de Raimon Casellas, 13 de juny de 1976. Col·lecció particular de Custodia Moreno, pàg. 172.

Manifestació convocada per l'Associació de Veïns del Carmel per aconseguir pisos al mateix barri. Barraques de Francisco Alegre, 13 de juny de 1976. Pere Monés, pàg. 123.

Lluís RECOLONS, «Procedència de la immigració al municipi de Barcelona (1964)», dins *La població de Catalunya: distribució territorial i evolució demogràfica (1900-1970)*. Barcelona, Ed. Laia, 1976.

Barraca tapiada de totxo i combinació de cartó cuir i uralita al sostre al Camp de la Bota, final dels setanta. *APMHB*, 00-00-016.

Barraca d'obra i uralita a Francisco Alegre, el Carmel, final dels setanta. Mariano Velasco. *APMHB*, N84-42-060.

Narcís Serra en campanya electoral pel PSC al Trascementiri, 1979. Albert Olivé. Arxiu Històric del Poblenou (*AHP*), 4404, pàg. 260-261.

«El Carmelo, un barrio en crisis», *Mundo Diario* (24 de juny de 1980). *AHCB*.

«Programa de erradicación del barraquismo». Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1985. Col·lecció particular de Mercè Tatjer, pàg. 262.

«El Carmel estrena habitatges», *Habitatge*, 1 (gener de 1985), Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona. *APMHB*.

Venedores ambulants de flors a la Perona, anys vuitanta. Mariano Velasco. *APMHB*, N86-05-036, pàg. 266-267.

Dones al costat d'un foc cuinant sardines. La Perona, anys vuitanta. Mariano Velasco. *APMHB*, N86-05-22, pàg. 165.

Interior d'una barraca. Cuina enrajolada, anys vuitanta. Mariano Velasco. *APMHB*, D00-00-046, pàg. 268-269.

Barraques de Santa Engràcia, anys vuitanta. Mariano Velasco. *APMHB*, N-81-02-034, pàg. 270-271.

Les barraques de la Perona, anys vuitanta. *APMHB*, N86-07-05, pàg. 272-273.

Espectacle de capgrossos i desfilada organitzats al barri de la Perona, 1980. Ángel Marzo, pàg. 126-127.

Plànol de barraques existents a Barcelona l'any 1981. Patronat Municipal de l'Habitatge. Escala 1:10000. *AMDMSM*. Secció Gràfics: núm. reg. 144-145, sig. K3.

Família a l'interior de la seva barraca, 1982. Esteve Lucerón, pàg. 274-275.

«Los gitanos quieren salir de la marginación de La Perona», *El Periódico de Catalunya* (23 de juny de 1982). *AHCB*.

«Los vecinos del Maresme no dan marcha atrás en su queja», *El Periódico de Catalunya* (24 de juny de 1982). *AHCB*.

Barraques del Trascementiri, 1983. Albert Aymami. *AHP*. 1822, pàg. 276-277.

Panoràmica de les barraques de Francisco Alegre. Al fons s'observen els pisos verds de la promoció de Raimon Casellas, cap a 1985. *APMHB*, D49-01-062, pàg. 278-279.

Camp de la Bota, finals dels anys vuitanta. Mercè López Navarrete. Arxiu de l'Institut Barri Besòs.

Protesta veïnal per la construcció de la Vila Olímpica, 27 de gener de 1989. Santiago Bartolomé. *AHP*, 1831.

«La Verneda sale a la calle para protestar por el barraquismo», *El Periódico de Catalunya* (9 de març de 1989). *AHCB*.

Manifest de l'Associació de Veïns de la Perona que denuncia el comportament dels veïns exaltats de la Verneda. *15 años en La Perona: 1974-1989*. Tesi doctoral de Pilar López. Annex 21. *AMDSM*, sig. 36 LOP.

Evolució del nombre de barraques per nucli (1979-1990). Memòries del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona (1979-1990).

Família provinent d'una barraca reallotjada en un pis, 1990. Esteve Lucerón, pàg. 280-281.

Agustín RIPOLL ROCA, *Breve historia del barraquismo en Barcelona y su evolución desde 1980 hasta su total erradicación*.

Joan ARIZA, «L'últim gran nucli de barraquisme radicat a Barcelona desapareix al barri del Carmel», *Avui* (8 de novembre de 1990). *AHCB*.

Juan MARSÉ, «Últimas barracas del Carmelo», *El País* (11 de novembre de 1990). *AHCB*.

Una parròquia obrera compleix 50 anys. Sant Pere Armengol 1946-1996. Barcelona, 1997. Arxiu Diocesà (carpeta núm.161).

José Luis OYÓN, Josep Antoni MALDONADO, Eulàlia GRIFUL, *Barcelona 1930: un atlas social*, Barcelona, Ed. UPC, 2001.

L'anella olímpica de Montjuïc, el cementiri nou i el castell, espai on s'ubicaven els principals nuclis de barraques, maig de 2004. Institut Cartogràfic de Catalunya (*ICC*).

Fotografies de l'àlbum familiar d'Esperanza García.

Fotografies de l'àlbum familiar de Paco González.

Fotografies de l'àlbum familiar de Fina Herrero i Jordi Banús.

Fotografies de l'àlbum de la família Martínez Martínez.

Fotografies de l'àlbum familiar de Rafael Usero.

Fotografies del casament de María Matos. Pepa Alguacil.

Nota sobre els autors

Jaume Camallonga Mateu és treballador social i, al llarg de gairebé tres dècades, va exercir la seva professió primer com a inspector al Servicio de Control y Represión del Barraquismo de l'Ajuntament de Barcelona i després al Patronat de l'Habitatge del mateix Ajuntament.

Xavier Camino Vallhonrat és educador social, llicenciat en antropologia social i cultural per la Universitat de Barcelona i diplomat en estudis avançats del programa de doctorat «Antropologia urbana i moviments socials» per la Universitat Rovira i Virgili. És cap de l'àrea de ciències socials i professor d'antropologia a l'Escola Superior de Disseny Elisava. També és membre del grup d'estudis Pas a Pas, encarregat de la recerca sobre el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona, impulsat per l'IPEC. Ha cocomissariat l'exposició «Barraques. La ciutat informal» organitzada pel Museu d'Història de Barcelona.

Òscar Casasayas Garbí és llicenciat en història per la Universitat de Barcelona. Va formar part del grup de recerca d'etnohistòria del barraquisme de l'Institut Català d'Antropologia. És membre del grup d'estudis Pas a Pas, encarregat de la recerca sobre el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona, impulsat per l'IPEC. Ha cocomissariat l'exposició «Barraques. La ciutat informal» organitzada pel Museu d'Història de Barcelona.

Pilar Diaz Giner és treballadora social, medidora i llicenciada en antropologia per la Universitat de Barcelona. És membre del grup d'estudis Pas a Pas, encarregat de la recerca sobre el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona, impulsat per l'IPEC. Ha cocomissariat l'exposició «Barraques. La ciutat informal» organitzada pel Museu d'Història de Barcelona.

Maximiliano Díaz Molinaro és tècnic especialitzat de biblioteques a la Universitat de Barcelona i llicenciat en Història per la mateixa universitat. És membre del grup d'estudis Pas a Pas, encarregat de la recerca sobre el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona, impulsat per l'IPEC. Ha cocomissariat l'exposició «Barraques. La ciutat informal» organitzada pel Museu d'Història de Barcelona.

Amador Ferrer Aixalà és doctor arquitecte per la Universitat Politècnica de Catalunya, on ha impartit cursos d'urbanística. Ha estat professor convidat a la Johns Hopkins University de Baltimore, a la Facoltà di Architettura de Nàpols i a l'Istituto Universitario di Architettura de Venècia. Entre les seves publicacions cal destacar *Els polígons de Barcelona: l'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*, Barcelona, Edicions UPC, 1996.

Borja Iglesias és llicenciat en arquitectura per la Universitat Politècnica de Catalunya i especialista en urbanisme.

Cristina Larrea Killinger és doctora en antropologia social per la Universitat de Barcelona i professora titular d'aquesta especialitat a la mateixa universitat. Ha dut a terme recerca en el camp de l'antropologia de la salut i l'antropologia urbana, i ha publicat diversos articles i llibres. El seu treball de camp en països com Brasil, Mèxic, Cuba i Equador ha estat orientat a temes com la urbanització, el sanejament, la interdisciplinarietat, les medicines tradicionals i les identitats afroamericanes. Ha estat assessora científica, amb Mercè Tatjer, de l'exposició «Barraques. La ciutat informal» organitzada pel Museu d'Història de Barcelona.

Maria Custodia Moreno Rivero va arribar a Barcelona el 1947 i va viure a les barraques del Carmel des de la seva arribada a la ciutat fins a l'any 1972. Des de molt jove va lluitar per un barri digne, i va ser al front de l'Associació de Veïns del Carmel durant 23 anys.

José Luis Oyón Bañales és doctor arquitecte per la Universitat Politècnica de Catalunya i catedràtic d'urbanisme i ordenació del territori a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès d'aquesta mateixa universitat. Entre les seves darreres publicacions destaca: Manuel GUÀRDIA i José Luis OYÓN (ed.), *Fer ciutat a través dels mercats. Europa, segles XIX i XX*, Barcelona, MUHBA, Ajuntament de Barcelona, 2010.

Joan Roca Albert és historiador i geògraf urbanista i dirigeix actualment el MUHBA (Museu d'Història de Barcelona). Ha estat professor de l'Institut Barri Besòs, de la Hochschule für Gestaltung und Kunst de Zúric i del Seminari d'Història de Barcelona de l'AHCB i director d'Aula Barcelona i del Projecte Majories Urbanes 1900-2025 (Fundació Antoni Tàpies). Les seves publicacions, entre les quals figura el projecte *El futur de les perifèries urbanes* (Premi Ciutat de Barcelona 1994), s'han centrat en la història urbana de Barcelona i en ciutat i educació.

Mercè Tatjer Mir és doctora en geografia per la Universitat de Barcelona i catedràtica de didàctica de les ciències socials a la mateixa universitat. Experta en geografia i història urbana, col·labora amb diferents grups de planejament i recerca. És autora de més d'un centenar d'articles i de cinc llibres. Ha coordinat l'equip de recerca sobre el fenomen del barraquisme a la ciutat de Barcelona, impulsat per l'IPEC, i ha estat assessora científica, amb Cristina Larrea, de l'exposició «Barraques. La ciutat informal» organitzada pel Museu d'Història de Barcelona.

EXPOSICIÓ

Barraques. La ciutat informal

Museu d'Història de Barcelona (MUHBA)

del 18 de juliol de 2008 al 26 d'abril de 2009

Organització

Museu d'Història de Barcelona

Direcció

Joan Roca i Albert

Comitè assessor

Cristina Larrea Killinger, Joan Roca i Albert, Mercè Tatjer Mir

Comissariat

GRUP PAS A PAS: Xavier Camino Vallhonrat, Òscar Casasayas Garbí,

Pilar Díaz Giner, Maximiliano Díaz Molinaro, Flora Muñoz

Coordinació general

Jesús Luzón, Lina Ubero (Museu d'Història de Barcelona)

Maximiliano Díaz Molinaro (Grup Pas a Pas)

Comunicació i servei de premsa

Isabel Fernández, Lourdes Solana

Conservació preventiva

Lídia Font, Carla Puerto

Activitats

Gemma Bonet, Josep Liz, Sandra Ruano, Anna Soler

Atenció al públic

Meritxell Téllez

Assistència tècnica

Sònia Martínez, Dolores Repiso, Senén Vallés

Disseny del muntatge

Maria de Ros Padrós & Dos Basso Arquitectes;

amb la col·laboració de Marianne Verdoux

Disseny gràfic

Borja Martínez / LoSiento.net

Produccions audiovisuals

Nanouk Films

Tractament d'imatges fotogràfiques

Molagraf

Realització del muntatge

Croquis SL

Arxius i particulars prestadors

Arxiu Diocesà de Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu històric de la Diputació de Barcelona, Arxiu Històric del Poble Nou, Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona, Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí, Arxiu Municipal del Districte Sants-Montjuïc, Arxiu Nacional de Catalunya, Arxiu Provincial de les Escoles Pies de Catalunya, Arxiu Municipal de Sant Adrià del Besòs, Associació de Veïns Sant Cosme, Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra, Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina, Filmoteca de Catalunya, Institut Barri Besòs, Institut Cartogràfic de Catalunya, Museu d'Història de la Immigració de Catalunya, Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge.

Pepa Alguacil, Jordi Banús i Fina Herrero, Jordi Bayona i Uri, Juan Bote, Francesca Cano, Marisa Cerrato, Gloria Corrons, Rosa Domènech, Argentina Fernández López, Esperanza García Hernández, Guillem Huertas, Esteve Lucerón, Ignasi Marroyo,

Rafael Martín Ruiz, Àngel Marzo, Pere Monés, Isabel Monraveta, M. Custodia Moreno, Josep Mª Rabella, Francisco Rojas, Mariano Santafosta Mora, Lorenzo Soler de los Mártires, Francisco Vallejo i Josefina Rodríguez.

Persones entrevistades

María Abadiano, Francesc Banús, Argentina Fernández, Pepe Fernández, Esperanza García, Adela González, Carmen González, Maravillas González, Paco González, Manuel Martínez, M. Custodia Moreno, Francesc Reina, Francisco Rojas, Rafael Usero, Francisco Vallejo i Josefina Rodríguez.

Agraïments

Julio Baños, Imma Boj, Nuria Bosom, Xavier Brunet, Jaume Camallonga, Nicasi Camps, Horacio Capel, Eva Cerveto, Roger Costa, Noemí Dachs, Míriam Díaz Mulinari, Marcial Echenique, Assumpta Esquís, Rafel Folch, Carme Garriga, Pere Guaita, Elia Herranz, Borja Iglesias, Magdala Julián, Eugènia Lalanza, Juan Lozano, Francesc Magrinyà, Josep Maldonado, Pilar Marroyo, Miguel Mayorga, Maria Mena, Andrés Naya, José Luí Oyón, Pere Parera, Carme Pasalamar, Contxi Petit, Adrià Pujol i Laura Cardús, Manel Risques, Dolça Roca, Julián Roche, Maria Roncero, Rosa Saz, Eloïsa Sendra, Alcía Torres, Avelina Vendrell, Marcus Willcocks, Christian Zunftmeister i Noa Zunftmeister.

Col·laboradors

Filmoteca de la Generalitat de Catalunya, Institut Català d'Antropologia, Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya.

Patrocinadors

Gas Natural, El Periódico, CAM

PUBLICACIÓ

Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona

Ignasi Cardelús, Enric Casas, Eduard Vicente, Jordi Martí, Màrius Rubert,
Jordi Campillo, Glòria Figuerola, Víctor Gimeno, Joan A. Dalmau, Carme Gibert,
José Pérez Freijo

Institut de Cultura de Barcelona

Consell d'Administració

Presidenta: Immaculada Moraleda

Vicepresidenta: Montserrat Ballarín

Vocals: Jaume Ciurana, Ángeles Esteller, Ricard Gomà, Antoni Monegal,
David Albet, Josep M. Muntaner, Flàvia Company, Maria del Mar Dierssen,
Daniel Giralt-Miracle, Pius Alibek, Carmen Cazalla, Josep Sánchez

Delegat de Cultura i vocal del Consell d'Administració: Jordi Martí

Gerent: Marta Clari

Secretària: Montserrat Oriol

Assistents permanents: Pilar Solans, Marc Murtra

Col·lecció «Pòsits»

Edició

Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona

MUHBA Coordinació editorial

María José Balcells

Coordinació tècnica

Líniazero edicions

Revisió lingüística

Manners Traduccions, SL

Disseny gràfic i maquetació

Nieves i Mario Berenguer Ros

Tractament digital de les imatges, impressió i enquadernació

Addenda serveis editorials

Primera edició: desembre 2010

© de l'edició: Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona, 2010

© dels textos els seus autors

© de les fotografies: vegeu relació de les pàgines 283-291

S'han fet totes les gestions possibles per identificar els propietaris dels drets de les fotografies. Qualsevol error o ommissió s'haurà de notificar per escrit a l'editor i es corregirà en edicions posteriors.

Queda prohibida la reproducció total o parcial sense el permís exprés de l'editor, en els termes marcats per la llei.

ISBN: 978-84-9850-290-9

Dipòsit legal: B-47.261-2010

www.museuhistoria.bcn.cat